

6 Handeln med böcker

6.1 Bokhandeln

6.1.1 Inledning

Sedan bokpriserna blev fria och etableringskontrollen upphävdes år 1970 har bokdistributionen successivt förändrats. Den traditionella bokhandeln har förlorat sin dominerande ställning och står nu för ca 40 %¹ av den totala försäljningen av allmänlitteratur i Sverige. Med allmänlitteratur avses skön-, fack- och barnlitteratur. Läroböcker ingår ej. Detta är lågt internationellt sett. I Danmark sker t.ex. ca 75 % av bokförsäljningen genom bokhandeln och även i Norge och Finland står bokhandelsförsäljningen för en högre andel av den totala försäljningen av allmänlitteratur än i Sverige.² Bokhandeln i Sverige sätter själv sina priser, men utgår från förlagens förlagsnettopris, det s.k. F-priset. På detta F-pris beviljas bokhandlar olika rabatter, som är relaterade till deras inköp. Detta innebär en stor fördel för bokhandelskedjor och varuhus som genom större inköp kan få stora rabatter i kombination med marknadsföringsbidrag från förlagen. För små och enskilda bokhandlar är det därmed svårare att konkurrera med priset.

Bokhandelns huvudkonkurrent anses av många vara bokklubbarna, som genom avtal har möjlighet att sälja böcker med 25–40 % rabatt. Dessa har genomgått en mycket stark expansion, framför allt i början av 1970-talet. Bokklubbarna står nu för runt 22 % av den totala försäljningen av allmänlitteratur.³ Men bokförsäljningen har också spritts till andra försäljningskanaler. Annan detaljhandel som varuhus, stormarknader och dagligvarubutiker har sedan 1980-talet i allt högre

¹ Källa: Svenska Förläggareföreningens statistik över medlemsförlagens försäljning 1996.

² Ett skäl är att bokhandeln i Norge och Danmark har ensamrätt till viss detaljhandelsförsäljning.

³ Källa: Svenska Förläggareföreningens statistik över medlemsförlagens försäljning 1996.

utsträckning börjat sälja böcker. Försäljningen har dock en mycket stark koncentration till bokrea och jul, som för denna grupp återförsäljare svarar för 80–90 % av årets totala bokförsäljning. Motsvarande siffror för bokhandeln är 25–50 % av årets bokförsäljning.

Försäljningsandelar 1996

Bokhandel	40 %
Bokklubbar	22 %
Pocketgrossisten/Övriga återförsäljare	13 %
Varuhus	9 %
Bibliotek	6 %
Annan direktförsäljning	8 %
Utlandsförsäljning	3 % ⁴

Källa: Svenska Förläggareföreningens statistik över medlemsförlagens försäljning 1996. Anm: Svenska Bokhandlareföreningen viktat de olika distributionskanalerna något annorlunda.

Detaljhandeln utanför bokhandeln har ett mer begränsat sortiment, till stor del bestående av lättsålda titlar. Bokhandeln har av tradition erbjudit ett brett sortiment, kvalificerad personal, god service och möjligheter till beställning. Det är alltså av kulturpolitiskt intresse att upprätthålla ett vittförgrenat bokhandelnät i hela Sverige för att därmed göra ett brett utbud av kvalitetslitteratur tillgängligt för alla.

6.1.2 Detaljhandelsmarknaden – hur ser den ut?

Bokutredningen har låtit genomföra en undersökning av handeln med böcker. Kartläggningen och analysen redovisar siffror från 1996 och presenteras i sin helhet i bilaga 4. Enligt undersökningen uppgår försäljningen av allmänlitteratur *genom detaljhandeln* till 1 639 miljoner kronor exkl. moms.

Definition av några begrepp

Med *allmänbokhandel* avses bokhandel vars huvudsakliga affärsidé är att lagerföra och/eller tillhandahålla ett brett urval av allmänlitteratur. I denna grupp ingår den tidigare s.k. fackbokhandeln, samt de mindre

⁴ Källa: Svenska Förläggareföreningens statistik över medlemsförlagens försäljning 1996. OBS! Siffrorna summerar ej till 100.

bokhandlar, som vanligtvis är medlemmar i Sveriges Servicebokhandlareförbund. Med benämningen fackbokhandel avsågs före 1992 bokhandel ansluten till fackbokhandelsavtalet, vilket bl.a. innebar att de tog emot nya böcker i abonnemang från förlag anslutna till avtalet och höll minst 4 000 aktuella titlar av svensk allmänlitteratur i lager.

Med benämningen *servicebokhandel* avses de ca 100 bokhandlar som har rätt till det s.k. sortimentsstödet, vilket innebär att deras årliga bokinköp ligger i intervallet 100 000–800 000 kronor och att de köper in 400–1 000 nyhetstitlar varje år.

I gruppen allmänbokhandel ingår även de *bokavdelningar på varuhus* som uppfyller det gamla fackbokhandelskriteriet att lagerföra ett brett sortiment samt erbjuda anskaffningsservice.

Med *obunden bokhandel* avses bokhandel som inte ingår i någon kedja och som har ett sortiment som motiverar att butiken innefattas i begreppet allmänbokhandel.

Specialbokhandel är den bokhandel som huvudsakligen är inriktad på ett specialområde, t.ex. barnböcker, konstböcker, datalitteratur, religiös litteratur, new age etc. I denna kategori finns ett stort antal läromedelsspecialister med inriktning på högskolor och universitet. Några av dem uppfyller även kriteriet för allmänbokhandel, men då deras huvudsakliga affärsidé är försäljning av läromedel har de klassats som specialbokhandel.

Annan detaljhandel är varuhus, stormarknader, dagligvaruhallar, servicehandel och fackhandel, dvs. försäljningsställen med ett smalare sortiment av allmänlitteratur och där böcker utgör en mindre del av omsättningen. För flertalet av dessa butiker utgör julhandeln och bokrean en betydande del av bokförsäljningen. I denna grupp ingår även servicehandel (Pressbyrån) som saluför kvalitetspocket och som säljer böcker för mer än 50 000 kronor per år.

Utöver dessa finns även försäljningsställen för kvalitetspocket.

Fördelningen mellan bokhandel och andra försäljningskanaler

Kartläggningen redovisar 819 försäljningsställen för allmänlitteratur i Sverige. Av dessa är 331 *allmänbokhandlar*. Dessa står för 67 % av den totala försäljningen genom detaljhandeln. 190 *specialbokhandlar* har 7 % av marknaden.

En fjärdedel av detaljhandelns försäljning av allmänlitteratur sker via andra kanaler än bokhandeln. 298 av försäljningsställena utgörs av *annan detaljhandel* med 21 % av marknaden.

Utöver de 819 försäljningsställena ovan finns 590 butiker, företrädesvis servicehandel, som säljer kvalitetspocket. De står för något

över 1 % av marknaden. Dessutom finns 3 500 försäljningsställen för s.k. massmarknadsböcker med en beräknad marknadsandel på 3 %. Av dessa är det ca 500 som också säljer annan litteratur. Detta innebär att det totalt finns 4 500 försäljningsställen för böcker i Sverige.

Tabell 6:1. Försäljning av allmänlitteratur⁵ genom olika försäljningskanaler 1996

Försäljningskanal	Procentuell andel av marknaden	Antal försäljningsställen	Omsättning i mkr exkl. moms år 1996 ⁶
Allmänbokhandel	67	331	1 103,4
Specialbokhandel	7	190	114,4
Annan detaljhandel	21	298	349,8
Försäljningsställen för kvalitetspocket	1	590	21,4
Massmarknad	3	3 500 ⁷	50,0
Summa	100	ca 4 500	1 639,0

Källa: Bokutredningen/Leif Olsson. Distribution av allmänlitteratur genom detaljhandeln i Sverige 1996.

⁵ Med allmänlitteratur avses alla litteraturkategorier utom läroböcker.

⁶ Denna siffra avser i huvudsak bokförsäljning.

⁷ 500 butiker som säljer massmarknadsliteratur återfinns även i de övriga kategorierna.

Kedjebildningen inom bokhandelsmarknaden

Tabell 6:2. Allmänbokhandlarnas marknadsandelar 1996

Bokhandelskedja/typ av bokhandel	Antal enheter	Försäljning i mkr exkl. moms	Andel av marknaden för allmänbokhandeln i %	Andel av detaljhandelsmarknaden för böcker i %
Akademibokhandeln	18	185,5	17	12,1
Bokia	104	456,6	41	27,9
Julbocken	32	132,5	12	8,1
Servicebokhandel	99	66,1	6	4,0
Varuhusbokhandel	6	54,0	5	3,3
Obunden bokhandel ⁸	72	208,7	19	12,7
Totalt	331	1 103,4	100	67,0

Källa: Bokutredningen/Leif Olsson.

Bland allmänbokhandlarna är *bokhandelskedjan Bokia*⁹ helt dominerande, med 104 butiker och ca 28 % av detaljhandelns bokförsäljning. Den *obundna bokhandeln* utgörs av alla bokhandlar som inte tillhör någon kedja. Den omfattar 72 butiker med ca 13 % av marknaden. Därefter kommer *Akademibokhandeln*, med 18 butiker som säljer allmänlitteratur och 12 % av försäljningen. *Julbocken* (numera JB-gruppen), med 32 butiker, är en inköpskedja för enskild bokhandel där medlemmarna driver sin rörelse under eget namn. Dessa står för 8 % av detaljhandelns bokförsäljning.

Bokhandelskedjan *Ugglan*, en frivillig sammanslutning av ett 40-tal servicebokhandlar, har bildats i syfte att bl.a. påverka rabatter, kredit-tider och marknadsföringsstöd från förlagen. Marknadsföringsbidragen har möjliggjort egna bokhandelskataloger inför bokrea, skolstart och julhandel.

⁸ Obunden bokhandel utgörs av all övrig bokhandel. Således ingår såväl tidigare fackbokhandel som mindre bokhandel som inte är medlem i Servicebokhandlareförbundet.

⁹ Bokia är en detaljhandelskedja med enskilt ägda butiker.

6.1.3 Bokhandelns lönsamhet och omsättning

BFI:s lönsamhetsanalys

Bokbranschens Finansieringsinstitut AB (BFI) sammanställer årligen en rapport till staten angående utvecklingen inom bokhandelsbranschen i vilken en redogörelse för den ekonomiska situationen för BFI:s låntagare ingår. Nedanstående tabell visar resultatutvecklingen för BFI:s låntagare mellan åren 1988–1996, och omfattar 70–80 bokhandlar.

För sin bedömning använder BFI resultatmättet *resultat efter finansnetto i relation till omsättningen* och delar in resultaten i en femgradig skala där 1 står för mycket bra och betyder ett resultat på mer än 3 % av omsättningen. 5 står för mycket otillfredsställande och innebär ett nollresultat eller sämre. 1–3 på skalan, vilket innebär ett resultat på mer än 1 % av omsättningen, betraktas som acceptabelt. 4–5 på skalan, ett resultat på högst 1 % av omsättningen, betraktas som otillfredsställande. Av tabellen framgår att 1988/89 hade 64 % av bokhandlarna ett acceptabelt resultat. 1996 hade denna andel sjunkit till 44 %. Den resultatförsämring som inträffade 1996 efter två års positiv utveckling är, enligt BFI, tydligt hänförlig till stagnerande eller minskande försäljning.

BFI menar att bokslutsgranskning är värdefull när det gäller att följa den ekonomiska utvecklingen för bokhandeln under en följd av år, men att den måste kompletteras med ytterligare ekonomisk information för att kunna användas som bedömningsunderlag.

Tabell 6.3. Resultat efter finansnetto i relation till omsättningen för BFI:s låntagare 1988–1996

		88/89	89/90	90/91	91/92	92/93	93/94	94/95	95/96
		%	%	%	%	%	%	%	%
>3,1	1	33	28	23	18	20	36	38	27
2,1–3,0	2	20	5	12	6	8	11	11	6
1,1–2,0	3	11 64*	18 51*	9 44*	19 43*	11 39*	20 67*	14 63*	11 44*
0,1–1,0	4	11	14	16	18	18	11	18	26
<0,0	5	25 36**	35 49**	40 56**	39 57**	43 61**	22 33**	19 37**	30 56**
		100	100	100	100	100	100	100	100

* Procentuell andel bokhandlar med ett acceptabelt resultat.

** Procentuell andel bokhandlar med ett otillfredsställande resultat.

Bokutredningen har också låtit Leif Olsson göra en undersökning av bokhandelns lönsamhet. (Se bilaga 5.) Denna undersökning bygger på ett betydligt större bokslutsunderlag än BFI:s.

Undersökningen visar att det finns ett klart samband mellan lönsamhet och omsättning, vilket framgår av nedanstående tabell som baseras på bokslut från över 300 bokhandelsföretag. Här avses företagens totala omsättning, således även pappers- och kontorsvaror m.m.

Tabell 6:4. Omsättningsklasser

Omsättningsklass milj.kr	Antal företag	Oms. milj.kr	Resultat milj.kr	Resultat %	Soliditet %	Oms/ bokhandel kkr	Oms/ anställd kkr	Lageromsätt. hastighet	Marknadsandel
<1	26	-16	-0,4	-2,5	18	614	443	1,1	1
1-2	51	75	-1,6	-2,1	22	1 476	678	1,8	2
2-3	52	129	-0,2	-0,2	18	2 481	860	2,0	4
3-4	42	147	1,7	1,2	23	3 501	1 081	2,1	5
4-5	30	137	2,9	2,1	33	4 570	1 124	2,4	5
5-6	19	103	1,2	1,2	22	5 418	1 287	2,2	3
6-7	17	111	1,5	1,4	30	6 500	1 331	2,6	4
7-8	23	170	1,5	0,9	15	7 404	1 158	2,2	6
8-10	17	154	3,8	2,4	42	9 039	1 372	2,5	5
10-20	40	544	9,2	1,7	28	13 595	1 420	2,8	18
>20	19	1 407	25,2	1,8	19	74 032	1 765	2,8	47
Alla	336	2 992	44,8	1,5	23	8 905	1 387	2,5	100

Analysen visar att bokhandel med omsättning understigande 2 miljoner kronor har större svårigheter att drivas lönsamt.

6.1.4 Geografisk spridning

Försäljningsställena för böcker är mycket ojämnt fördelade över landet. I Stockholm finns 126 återförsäljare av böcker och dessa står för 20 % av bokförsäljningen genom detaljhandeln. 165 kommuner har en bokhandel. Av Sveriges totalt 288 kommuner saknar 77 *allmänbokhandel*. 57 kommuner saknar helt *försäljningsställe* för böcker. I 20 kommuner är dagligvaruhandel eller varuhus den enda försäljningskanalen. I 48 kommuner finns en specialbokhandel. I samtliga fall finns dessa i kommuner med gott bokhandelsbestånd.

De flesta av kommunerna utan bokhandel är mindre kommuner, glesbygdskommuner eller kommuner som gränsar till en större kommun som har bokhandel. Så är dock inte alltid fallet. Bland de medelstora kommuner som saknar bokhandel kan nämnas Nässjö, (30 000 invånare) och Kramfors (23 000 invånare).

Som framgår av tabell 2 (bilaga 5) har en rad bokhandlar en låg omsättning. Av studien framgår att 41 kommuner har en bokhandel med en bokförsäljning understigande 500 000 kronor per år. I ytterligare 34 kommuner har bokhandeln en omsättningen som ligger mellan 500 000 och 1 miljon kronor. Tittar man på vilken typ av bokhandel det är fråga om i dessa kommuner finner man att av dessa 75 bokhandlar som har en omsättning under 1 miljon kronor och som är ensamma på sin ort är 60 servicebokhandlar och 15 obundna bokhandlar. Den sammanlagda omsättningen uppgår till 35,1 miljoner kronor.

6.1.5 Faktorer som styr bokinköpen

Det genomsnittliga bokinköpet per capita från försäljningen av allmänlitteratur genom detaljhandeln ligger i Sverige på 177 kronor exkl. moms eller 220 kronor inkl. moms. Denna siffra anger dock inte per capita-försäljning totalt av böcker. Bokklubbsförsäljning och annan direktförsäljning skall då inkluderas. Bokhandelsförsäljningen per kommuninvånare varierar mellan olika kommuner. I de 107 kommunerna med ett enda försäljningsställe för böcker ligger det genomsnittliga bokinköpet på 62 kronor exkl. moms. I de 47 kommunerna med två försäljningsställen är per capita-försäljningen mer än dubbelt så stor, eller 135 kronor. I Stockholm, som har 126 försäljningsställen, säljs böcker för 446 kronor exkl. moms per capita. Sigtuna kommun uppnår landets högsta bokförsäljning per capita, 468 kronor exkl. moms, vilket emellertid beror på den höga bokförsäljningen på Arlanda.

Ett sätt att söka fånga de bakomliggande orsakerna till varför bokinköpen varierar mellan olika kommuner är att samköra olika parametrar med genomsnittligt bokinköp per invånare. En sådan samkörning har skett mellan per capita-inköpen och inkomst, utbildning, respektive folkmängd. Resultatet av analysen framgår av bilaga 4, stycke 5 och ff.

Av materialet kan utläsas att det i denna undersökning inte finns något påvisbart *samband mellan bokinköp och höga inkomster*. Tvärtom har många kommuner med en hög bokförsäljning per capita en lägre per capita-inkomst än genomsnittet.¹⁰ När det gäller sambandet

¹⁰ Se bilaga 4. Sambandsanalys – Inkomster

mellan *utbildning och per capita-inköp av böcker* går det inte heller av materialet att utläsa ett tydligt samband. Det finns en rad kommuner med en hög försäljning per capita som har en utbildningsnivå som ligger över genomsnittet, men det finns även kommuner med en lägre utbildningsnivå som har högt inköp per capita.¹¹ När det gäller *folkmängd* verkar det dock finnas ett tydligt samband. Inköpet per capita ökar ju större folkmängd kommunen har. Förklaringen kan vara att människor i små kommuner väljer att köpa sina böcker i närmaste större kommun.

I vår undersökning har vi också undersökt sambandet mellan bokhandlarnas prestationer och per capita-inköp av böcker¹². Materialet ger stöd för antagandet att det finns ett tydligt samband mellan bokhandels lönsamhet och bokinköpet per capita. I de kommuner där bokhandlarna uppvisar en god lönsamhet är bokinköpen högre än genomsnittet för landet. Några av de mest framgångsrika bokhandlarna ligger också i kommuner med färre än 25 000 invånare, t.ex. Eksjö. Kännetecknande för dessa är ett brett sortiment, stor back-list och kunnig personal.¹³

6.1.6 Sortimentsbredd

När fackbokhandelsavtalet upphörde 1992 försvann också det enhetliga abonnemangssystem som gällde för närmare 250 fackbokhandlar. Dessa erhöll årligen 1 800–2 000 nyhetstitlar i abonnemang. Till detta kom övriga inköp och det titelbestånd som bokhandeln höll i lager. Systemet ersattes av de olika förlagsgruppernas egna försäljningsvillkor och olika typer av abonnemang.

För handeln med några av de största förlagsgrupperna, Bonniergruppen, Norstedts, Rabénförlagen samt Natur och Kultur erbjuds ca 220 allmänbokhandlar abonnemangsexemplar av nya böcker utan debitering. Hälften av dessa bokhandlar får ett exemplar av alla nya böcker, de övriga får ett halvt abonnemang, där urvalet görs av förlaget.

Returvillkoren skiljer sig åt. Bonnierförlagens regler förutsätter förhandsinköp av ett visst antal exemplar av en titel för att tillåta retur. De

¹¹ Se bilaga 4. Sambandsanalys – utbildning.

¹² Se bilaga 4. Samband per capita inköp av böcker och bokhandels lönsamhet.

¹³ Källa: Bokutredningen/Leif Olsson: Distribution av allmänlitteratur genom detaljhandeln i Sverige 1996.

övriga har inte något sådant krav, men tillåter å andra sidan inte retur av en titel i färre än tre exemplar i årsreturen.

En grupp mindre förlag tillämpar gemensamma leveransvillkor som innebär att bokhandeln får köpa det första exemplaret av en ny titel med 50–75 % rabatt. Varje bokhandel avgör själv vilka böcker man vill ha som informationsexemplar med rabatt.

De största allmänbokhandlarna har i dag, inklusive de svenska och utländska nyheterna, 12 000–16 000 titlar i lager, de medelstora 7 000–10 000 titlar. En handfull bokhandlar, såsom Akademibokhandeln (Regeringsgatan, Stockholm) och Hedengrens Bokhandel i Stockholm, står i särklass med upp till 100 000 titlar. De 110 största bokhandlarna tar emot 4 000 nyheter varje år, de 110 medelstora 2 000–3 000.

För *servicebokhandlarna* innebär Seeligs nyhetsservice ett centralt inköp av 400 till 1 000 nya titlar per år. Till detta kommer bokhandlarnas egna kompletteringsköp, tillsammans en årlig nyhetsbredd på 500–1 500 titlar. Servicebokhandlarnas lager innehåller 1 000–4 000 titlar med tyngdpunkt i den nedre delen av spannet.

Tabell 6:4. Servicebokhandlarnas inköp per år samt sortimentsstöd

Grupp	Inköp kronor/år	Antal titlar/år	Sortimentsstöd kr/år
1 (klass A–C)	100 000–250 000	400	21 000
2 (klass A–D)	251 000–400 000	600	31 500
3 (klass A–E)	401 000–600 000	800	42 000
4 (klass A–F)	601 000–800 000	1 000	52 500

Sortimentsstödet, som beslutades av riksdagen 1985, är ett stöd till ett abonnemang på nyheter av allmänlitteratur. Stödet utbetalas två gånger per år i form av ett fast bidragsbelopp. Beloppets storlek beror på abonnemangets omfattning. Bidragsbeloppen motsvarar 1997 ca 60 % rabatt på F-priset för ett exemplar av varje titel. Se även avsnitt 8.2.4.

Servicebokhandelns abonnemang har knutits till Seeligs nyhetsservice och urvalet av titlar görs av en grupp bokhandlare inom Servicebokhandlareförbundet i samråd med Seelig. Bokurvalet skall vara ”god och samtidigt efterfrågad” litteratur. Det 40-tal servicebokhandlar som gått samman i bokhandelskedjan Ugglan köper in de mest frekventa titlarna direkt från förlagen.

De mindre bokhandlarnas kostnader för utnyttjande av bl.a. Seeligs informations- och distributionstjänster är relativt sett större än kostnaderna för de större företag och kedjor som gör sina inköp direkt från bokförlagen. Den korta kredittiden påverkar i särskilt hög grad likviditeten för de mindre bokhandlarna.

6.1.7 Utbildning för bokhandeln

Svenska Bokhandelsskolan är en stiftelse som förvaltas gemensamt av Svenska Bokhandlareföreningen och Svenska Bokhandelsmedhjälpareföreningen (BMF). Skolan fick en ny start 1988 och har därefter kunnat erbjuda ett varierat kursutbud: introduktions- och grundkurser för arbete i bokhandel, specialkurser om ekonomi, försäljning och service, inköpsadministration etc. Lokala och företagsinterna kurser har organiserats efter önskemål och behov. Kurserna har varit ett komplement till insatser som gjorts inom bokhandeln i egen regi eller genom högskolan.

Bokhandelsskolans verksamhet är subventionerad för Bokhandlareföreningens medlemmar genom medel från Stiftelsen Bok- och Musikhandlarnas Understödsfond. Många bokhandlare har utnyttjat möjligheten att genom skolan anordna företagsinterna kurser, t.ex. datorutbildning för samtliga anställda i bokhandeln.

Under åren 1991–1996 anordnades en ettårig högskolekurs för blivande bokhandlare vid Högskolan i Borås. Varje år deltog mellan 20 och 30 elever, i de flesta fall rekryterade från gymnasieskolan.

För närvarande finns det ingen högskolekurs för bokhandelsutbildning. Utredningen har vid kontakt med Högskolan i Borås förstått att intresset varit svalt, delvis beroende på att de som gått utbildningen inte fått arbete. Utredningen har också varit i kontakt med Kulturretarlinjen vid Stockholms universitet som har förlagsutbildning och som givit förslag till utbildning för bokhandlare på akademisk nivå. Även Bibliotekshögskolan, knuten till Uppsala universitet, har visat intresse för utbildning av bokhandlare, i synnerhet kurser i företags ekonomi och datateknik.

Bokhandelsskolan anordnar kurser för bokhandelsmedhjälpare men högre utbildning saknas alltså i dag. Inom Akademibokhandeln med sina 38 butiker finns en internutbildning som är gemensam med KF:s egen utbildning. Det gäller detaljhandelskunskap och företagsekonomi, däremot ingen litteraturkunskap. Bokiakedjan, med 104 butiker, bedriver också utbildning men främst i företagsekonomi, för chefer.

Sveriges Servicebokhandlareförbund har inget utbildningsprogram men har under hand till utredningen framhållit att det föreligger behov

av både företagsekonomisk och teknisk kompetens. Svenska Bokhandelsmedhjälpareföreningen har tagit kontakt med utredningen för att framhålla behovet av utbildning men menar att ett hinder för att delta i grund- och fortbildning är svårigheten att kunna ta ledigt från sitt ordinarie arbete utan att få ersättning för förlorad lön. Utredningen har varit i kontakt med Stiftelsen Bok- och Musikhandlarnas Understödsfond som med sina medel subventionerar Bokhandelsskolans verksamhet. Enligt deras ordförande kan kursdeltagarna framgent ansöka om ersättning för förlorad arbetsinkomst vid kursdeltagande.

6.2 Varuhus och annan detaljhandel

Enligt Förläggareföreningens statistik har gruppen "övriga försäljningsställen" ökat sin andel av marknaden. I Bokutredningens undersökning ingår t.ex. varuhus och stormarknader i begreppet "*annan detaljhandel*". Se avsnitt 6.1.2. Dessa har 21 % av marknaden.

590 butiker säljer kvalitetspocket. De står för ca 1 % av marknaden. Den största enskilda återförsäljaren här är Pocket Shop, med butiker på bl.a. Stockholms och Göteborgs central. 3 500 detaljhandlare säljer s.k. massmarknadsböcker. Av dem för 500 stycken även annan litteratur. Den beräknade marknadsandelen är 3 %. Med dessa återförsäljare inbegripna finns totalt hela 4 500 försäljningsställen för böcker i Sverige.

6.3 Antikvariat

Antikvariaten i Sverige är 281 stycken. De finns i 103 av landets kommuner och är tämligen ojämnt spridda över landet. I Stockholms stad finns 72 antikvariat, i Göteborg 25, Uppsala 14, Malmö 12 och Lund 10. Här ingår både sådana som har butik och de som enbart säljer på postorder. Av de kommuner som saknar bokhandel finns fyra kommuner som har antikvariat. Dessa är Idre, Valdemarsvik, Östra Göinge och Habo.¹⁴

Antikvariatens spridning i riket framgår av kartan i bilaga 4.

Antikvariaten har en viktig roll som förmedlare av historia och kulturhistoria. Många av dem levererar till Kungliga Biblioteket, förmedlar tryck för forskning och utbildning till universitet och högskolor både i Sverige och utomlands. En annan uppgift är att fungera som

¹⁴ Källa: Bokutredningen/Leif Olsson.

lagerhållare av antikvarisk och modern litteratur för försäljning till bibliotek, boksamlare och bokläsare.

Böcker hör till de varor som säljs mest över Internet. Allt fler antikvariat presenterar sig med egna hemsidor på Internet och internationellt sett har nätet snabbt blivit ett mycket användbart verktyg för boksamlare. Man kan via sökprogram själv hitta den efterfrågade litteraturen. Sedan november 1996 finns också *Limes*, som är Sveriges första s.k. mailing list för antikvarisk litteratur och har till syfte att skapa en marknadsplats för antikvariska böcker. Här kan man köpa, sälja och diskutera böcker. I slutet av januari 1997 hade *Limes* 130 deltagare, men antalet ökar. Många av dem är inköpare från svenska bibliotek och många är amerikanska antikvariat.¹⁵

Ett drygt femtiotal av antikvariaten är medlemmar i Svenska Antikvariatsföreningen. Man väljs in i föreningen och förbinder sig därmed att följa de etiska regler som föreningen satt upp. Representanter för denna förening har underhand till utredningen belyst antikvariatsens situation och branschens stora problem med lönsamheten. Omsättningen är låg, hyrorna höga för butik och utrymmeskrävande lager. Dessutom är portokostnaderna för distribution av bokpaket och kataloger höga. Till detta kommer komplicerade momsregler. Såväl sortimentsförnyelse som marknadsföringsåtgärder begränsas av den låga lönsamheten. Man efterlyser också en ökad utbildning samt mer samarbete med både bibliotek och bokhandlar.

¹⁵ Källa: Ola Persson, *Alla tiders böcker*.

Kartan finns endast i den tryckta versionen

6.4 Bokklubbarna

Sverige har internationellt sett en relativt hög andel bokklubsmedlemmar. Enligt 1995 års siffror från Temo som för första gången redovisas offentligt, räknar man med att ca 1,4 miljoner människor i Sverige är medlemmar i en eller flera bokklubbar.¹⁶ Antalet medlemskap anses vara betydligt högre därför att många är med i fler än en bokklubb. Undersökningen omfattar samtliga bokklubbar med böcker för vuxna, medan däremot ca 300 000 medlemskap i barnbokklubbar ligger utanför undersökningen.

6.4.1 Kort historik

Bonniers

Redan på 1940-talet startade Bonniers äldsta bokklubb, Bokklubben Svalan, som från början hade ett samarbete med bokhandeln. På 1950-talet började man sälja abonnemang via telefonförsäljare och skicka böckerna direkt till kunderna. Svalans speciella abonnemangssystem, där säljarna i förväg säljer in ett årsabonnemang på allt från 4–24 böcker¹⁷, har varit framgångsrikt. Numera är dock säljkåren bantad från runt 120 heltidssäljare till 60 och Svalan har sedan länge haft samma system för medlemsvärvning som övriga bokklubbar, dvs. direktreklamkampanjer två gånger per år.

År 1970, då fastprissystemet för böcker upphörde, fanns ca 200 000 bokklubsmedlemmar. Bonniers startade i snabb följd flera bokklubbar: Bonniers Bokklubb och Månadens Bok (där Bonniers är en av delägarna) är de största. Bland Bonnier-bokklubbarna finns också Stora Romanklubben (en reprintklubb¹⁸ som riktar sig främst till unga kvinnor) och Underhållningsbokklubben (en reprintklubb som riktar sig till en manlig läsekrets) och Bonniers Barnbokklubb, som under hösten 1977 kommer att uppgå i stora Familjebokklubben. Bonniers har även köpt Stora Familjebokklubben och startat den nya Litterära klubben, med en inriktning på kvalitetslitteratur. Dessa klubbar är samtliga ”negative option-klubbar”, dvs., som medlem får man automatiskt månadsboken om man inte avbeställer den.

¹⁶ Källa: Temo.

¹⁷ Se nedan, ”positive option”-system.

¹⁸ Reprint = omtryck i ny form.

Bra Böcker

Länge var Bra Böcker i Höganäs enda konkurrenten till Bonniers på bokklubbssidan. Systemet med bokpaket som innehöll en lexikondel och två romaner gjorde Bra Böcker till en av landets största bokklubbar. När lexikonet var färdigutgivet fick dock förlaget problem. Inget annat serieverk hade samma dragningskraft och man tappade medlemmar. Misslyckade försök gjordes också med verksamhet i andra länder. I slutet av 1980-talet, kom så kontraktet att ge ut Nationalencyklopedin, NE. Redan vid utgivningen av första bandet 1989 hade Bra Böcker 60 000 abonnenter.¹⁹

Satsningen blev dock mycket kostsam och bokklubsverksamheten blev lidande. Bonniers, vars omfattande bokklubskampanjer inte längre fick lika hård konkurrens från Bra Böcker som tidigare, tog hand om en stor del av Bra Böckers medlemmar. I dag har NE, som inte är en bokklubb, ca 100 000 abonnenter och Bra Böckers bokklubsverksamhet är under utvärdering och omorganisation. Bra Böcker är ej medlem av Svenska Förläggareföreningen och bidrar därför inte till medlemsstatistiken.

Egmont Richter

Egmont Richter, som inte heller är medlem av Svenska Förläggareföreningen, har ett tiotal bokklubbar, bl.a. Richters Bokklubb med underhållningslitteratur för vuxna, Läslandet, Ungdomsbokklubben, Kalle Anka-klubben, Mina första faktaböcker, Richters bildlexikon, Barbieklubben, Livsenergi (new age-böcker) och Verklighetens värld. Barnböckerna svarar för omkring 2/3 av förlagets omsättning. Egmont Richter uppger att förlaget har ca 40 % av barnboksmarknaden och att förlagets bokklubbar har ökat sin försäljning. År 1995 stod de för 74 % av förlagets totala omsättning på 144 miljoner, dvs. 106,5 miljoner. För år 1996 var hela förlagets omsättning 143,5 miljoner kronor, varav bokklubbarna stod för 83 % av omsättningen, eller 119,1 miljoner kronor. Några medlemssiffror redovisas inte, ej heller antal tryckta eller sålda bokvolymmer, men totalt producerar hela Egmont-koncernen 50 miljoner volymer per år.

¹⁹ NE är inte att betrakta som en bokklubb, men säljs via abonnemang.

Böckernas klubb

Till de större bokklubbarna utanför Bonniersfären hör Böckernas Klubb, med en uttalat litterär inriktning. Den ägs av flera förlag: Liber (35 %), Natur och Kultur (23 %), Fischer (15 %), Skogs (13 %) samt av Barnens Bokklubb (5 %) och Solveig Nellinge (1,3 %). Klubben hade 1995 över 80 000 medlemmar, vilket gör den till den femte största i Sverige. Omsättningen var 1995 ca 53 miljoner kronor.

Nischbokklubbar

Jämsides med de stora bokklubbarna finns också en rad bokklubbar med olika inriktning, varav de stora riktar sig till barn och ungdomar. Ofta har små, mer eller mindre specialiserade förlag byggt upp egna bokklubbar som är huvudsaklig försäljningskanal för den egna utgivningen. Se uppställningen nedan.

Tabell 6.5. Förteckning över *allmänna bokklubbar*, deras omsättning, antal medlemmar och utbud

Källa: Svensk Bokhandel nr 23, 1995.

ALLMÄNNA BOKKLUBBAR

Namn, startår, ägare	Utbud	Antal medlemmar	Omsättning per år (1994)
Bonniers Bokklubb Bonnierförlagen, 1970	Huvuds. nyutg. Böcker från Bonnierförlagen samt Rabén, Gedins, Streiffert	350 000	175-200 milj kr (uppsk. siffra)
Månadens bok Bonnierförlagen 56% Norstedts 30%, Per I Gedin 14%	Huvuds. nyutg. böcker från alla förlag	Strax under 200 000	Klubben 110 milj kr. Mån-pocket 20 milj
Bra Böckers Nya Bokklubb Bra Böcker/MP, 1994	Nyutg. Enbart egna böcker Serieverk. Skön- och facklitteratur	150 000 inkl. gamla medl. (uppsk. siffra)	
Stora Familjebokklubben Bonnierförlagen, 1987	Reprint och nyutg. Köper från alla förlag		70 milj.kr (uppsk. siffra)
Böckernas Klubb Liber 35%, NoK 23%, Fischer 15%, Skogs 13%, Barnens Bokklubb 5%, Solveig Nellinge 1,3% 1988	Nyutgiv. Kvalitetsinriktning Köper från alla förlag	83 000	53 milj.kr
Det bästa bokval Reader's Digest AB, 1956	Förkortad Reprint, populärlitteratur, prakt- verk		
Richters Bokklubb	Underhållningslitteratur	80 000 (uppsk. siffra)	
Stora Romanklubben Bonnierförlagen, 1978	Underhållningslitteratur (yngre kvinnor) huvuds. Från Bonniers	50-85 000	40 milj.kr (uppsk. siffra)
Underhållningsbokklubben Bonnierförlagen, 1975	Underhållning, thrillers (män). Köper från alla förlag	35-70 000	

Namn, startår, ägare	Utbud	Antal medlemmar	Omsättning per år (1994)
Svalan Bonnierförlagen, 1942	Huvudsakligen reprint. Alla typer av böcker. I princip enbart Bonnierböcker.	50-55 000	60 milj.kr (uppsk.siffra)
Litterära klubben Bonnierförlagen, 1994	1994	Strax under 40 000	
Wahlströms Bokklubb B Wahlström, 1995	Ny utg. Underhållning		
Bokklubben Boknöje Boknöje AB, 1988	Underhållningslitt. Sandemo. Egna böcker	6 300	1,2 milj.kr

SPECIALBOKKLUBBAR

Namn, startår, ägare	Utbud	Antal medlemmar	Omsättning per år (1994)
Kassettbokklubben Synskadades Riksförbund, 1986	Kassettböcker. Huvudsakl. Skönlitteratur.	20 000	10 milj.kr
Natur och Kultur Direkt Natur och Kultur, 1991	Beteendevetenskap, bl.a. psykologi. Nyutgivning.	35 000	Ca 15 milj.kr
Clio Atlantis 50%, Tiden 50%, 1987	Historia, kulturhistoria köper från alla förlag	16 500	6,9 milj.kr
Executive Svenska Dagbladet, 1983	Ledarskap. Populärpsykologi Nyutgivning	12 000	3,5-4 milj.kr
Verklighetens värld Richters/Egmont, 1994	Dokumentärschildringar, tragiska historier. Nyutgivning		
Ordfront Föreningen Ordfront, 1963	Skön- och facklitteratur. Nyutg. (medlemmar i föreningen) Huvudbok alltid från Ordfront i övrigt från alla förlag	7 500	2,7 milj.kr
Bättre ledarskap	Ledarskapsböcker. Nyutgivning. Endast Liber Hermods		

Namn, startår, ägare	Utbud	Antal medlemmar	Omsättning per år (1994)
Sekreterarbokklubben	Professionell utveckling. Nyutgivning. Endast Liber Hermods		
Utvecklingsbiblioteket	Professionell utveckling. Nyutgivning. Endast Liber Hermods		
FIB:s Lyrikklubb Vuxenskolan och ABF 40% var. Tiden 20%, 1954	Lyrik. Huvudsakligen årsbok	Ca 4 000	
Radix Tiden, 1989	Samhällslitteratur, debatt. Köper från alla förlag	4 000	Ca 2 milj.kr
Ateneum Symposion, 1991	Historia, kulturhistoria, skönlitteratur. Från alla förlag	5 200	2,5 milj.kr
Moderna tänkare Symposion	Filosofi, idéhistoria	1 200	0,5 milj.kr
Richters Management Bokklubb Richters, 1995	Ledarskap, översättning		
Nautiska bokklubben 1991 Lennart Groth	Nautisk litteratur. Även utländsk. Alla förlag	Ca 5 000	

BARNBOKKLUBBAR

Namn, startår, ägare	Utbud	Antal medlemmar	Omsättning per år (1994)
Barnens Bokklubb Rabén 49%, Opal 49%, Solkatten 0,75%, 1977	Böcker för barn 2 ½ -9 år + sidosortiment Alla förlag	Ca 120 000 totalt i de tre klubbarna	79 milj.kr (hela klubben)
Läseklubben Samma ägare som Barnens Bokklubb	Böcker för barn 9-16 + sidosortiment. Alla förlag		
Babyklubben Samma ägare som Barnens Bokklubb	Böcker för barn 1 ½ - 2 ½		
Bonniers Barnbokklubb Bonnie Carlsen, 1994	Böcker för barn 1-5 år (miniklubben) och 6-13 år (maxiklubben). Sidosor- timent	Ca 40 000 (uppsk. siffra)	
Barnens Bästa Rabénförlagen, 1988	Barnböcker, reprint och nyutgivning. Två linjer 1- 6 år och 7-9 år. Sidosor- timent	45 000	21 milj.kr
Läslusen Wahlströms Ungdoms- bokklubb B. Wahlström, 1988	Böcker för barn 9-14 år	40 000 (uppsk. siffra)	
Kalle Ankas Bokklubb Richter/Egmont, 1974	Disney, bilderböcker. Förskoleåldern	30-35 000 (uppsk. siffra)	
Läslandet Richter/Egmont	Bilderböcker		
Ungdomsbokklubben Richter/Egmont, 1982	Böcker för barn 8-17 år		
Mina första faktaböcker Richter/Egmont	Faktaböcker för förskole- barn		
Musses trafikklubb Richter/Egmont	Bilderböcker, trafikpro- paganda		

6.4.2 Bokklubbarnas ekonomi och struktur

Expansionen av bokklubbsmarknaden gick mycket snabbt fram till toppåret 1978, då det fanns ungefär 1,4–1,5 miljoner bokklubbsmedlemmar, en siffra som planade ut och har hållit sig omkring 1,4 miljoner. Barnbokklubbsmarknadens topp kom senare. Klubbarna hade under tidigt 1980-tal som mest 500 000 medlemmar. Därefter har marknaden successivt krympt; även efter 1995 då Temo gjorde sin senaste undersökning. En av orsakerna är förmodligen de kraftigt minskade barnkullarna under 1990-talet.

Bokklubbsmarknaden har förändrats från 1970-talet. Medlemmarna är mer insatta i hur bokklubbar fungerar och ställer andra krav. Medlemstroheten, eller tiden medlemmen stannar i bokklubben, varierar mellan olika klubbar, från i genomsnitt 4–5 månader upp till 4,5–5 år. Vad som styr medlemstroheten är klubbens inriktning och vilket köpatagande man har som kund. Bokklubbarnas omsättning per medlem spänner från 400 kronor till 1 000 kronor per år.

Enligt underhandsinformation från Bonniers och andra bokklubbar minskar andelen köp via "negative option" medan kunderna alltmer väljer att köpa böcker ur "positive option"-system, där man beställer vad man vill ha. De s.k. sortimentsbokklubbarna med ett brett utbud av skönlitteratur, facklitteratur och barnböcker har stärkt sin ställning under senare år. Bokklubbarnas kunskap om medlemmarna har ökat, bl.a. tack vare datoriseringen, förfinad försäljningsteknik och genom att man har blivit bättre på att hantera medlemmar på ett differentierat sätt i olika klubbar. Detta stärker bokklubbsmarknaden som, totalt sett, blivit mer specialiserad. Förlorarna på marknaden är klubbar med grova och enkla koncept, t.ex. paketbokklubbar. Allmän- och barnbokklubbarna har ett brett sortiment. Cirka 3 000 nya titlar presenteras årligen i medlemstidningarna. Medlemsinformationen i form av bokklubbstidningarna anses livsviktiga för klubbarna och läses av fler än medlemmarna.

6.4.3 Bokklubbssiffror

Bokklubsmedlemmarnas spridning geografiskt fördelar sig ungefär lika mellan mindre orter, landsbygd, städer och storstäder.

Storstäder (Stockholm, Göteborg, Malmö)	35 %
Städer med över 90 000 invånare	31 %
Övriga orter + landsbygd	34 %

Källa: Temo.

Många undersökningar visar att kvinnor läser mer än män. (Se kap. 2.) De är också i högre utsträckning bokklubsmedlemmar. Fördelningen är 71 % kvinnor och 29 % män.

Åldersfördelningen är följande:

15–29 år	18 %
30–49 år	48 %
50–75 år	34 %

Källa: Temo

Bokklubbsmarknaden både i Sverige och internationellt anses numera vara en mognad marknad, vilket betyder att ingen bokklubb kan expandera i någon nämnvärd omfattning utan att därmed ta marknadsandelar från konkurrenterna.

6.5 Internet

6.5.1 Internetbokhandel

Med Internetbokhandel, även kallad virtuell bokhandel, menas att kunden via sin dator med internetuppkoppling besöker bokhandelns hemsida och beställer böcker där. Böckerna expedieras per post eller på annat vis till kunden. I Sverige är omfattningen av försäljning marginell.

Det finns möjligheter att köpa böcker via de internationella Internetbokhandlarna, i första hand från *Amazon.com* som blivit mycket framgångsrik både i USA och i Norden. Även *BarnesAnd Noble.com* lockar

med ett brett utbud, låga priser och snabb leverans. De stora brittiska bokhandelskedjorna *Waterstones* och *Dillons* är också på väg att ta upp konkurrensen.

Den första Internetbokhandeln i Sverige var *Science Fiction-bokhandeln* i Stockholm som även har en vanlig bokhandel, specialiserad på just science fiction-litteratur. Dess försäljning består till stor del av böcker på engelska och man har redan märkt av priskonkurrensen från utländska Internetbokhandlar.

Utvecklingen går mycket snabbt och nya Internetbokhandlar etablerar sig ständigt. För närvarande finns ett tiotal nätbokhandlar, varav några är nischbokhandlar med ett begränsat sortiment, t.ex. Fritzes som ingår i Liberkoncernen och är inriktad på offentligt tryck. Under hösten startar Hjelm's förlag den första renodlade barnbokhandeln på Internet. De stora allmänna Internetbokhandlarna är KF-ägda *Akademibokhandeln.se*, med ca 100 000 svenska och utländska titlar, *Bokhandeln.com*, med Bonniers Online som huvudägare och Pocketshop som delägare, som har ca 30 000 svenska och 15 000 engelska titlar, *Boktjänst.se* som ägs av Organisationstjänst AB, som driver bokhandel och säljer till skolor och bibliotek och nu utvecklar sin försäljning till nätet med ca 30–40 000 titlar. *Internetbokhandeln.se* är ett samprojekt mellan förlag, bokhandlare och distributör, den första i sitt slag. Bakom bokhandeln står Förlagssystem, Alfabet, och bokhandlarna NK, Bokcentrum, Bokhuset och Kungsholmens Bokhandel. Det unika med Internetbokhandeln är att man samarbetar med Rönnells antikvariat och där kan söka all slags äldre litteratur. Enligt uppgift blir 3 miljoner titlar sökbara i bokhandeln genom uppkopplingen till LIBRIS, Kungliga Bibliotekets databas. *Adlibris.se* ägs av fem privatpersoner som inte har någon bokhandelserfarenhet, utan endast ser sig som en försäljningskanal. De erbjuder 30–50 % rabatt på böcker och har ett samarbete med Posten. Försäljningen sker genom Torget, Postens marknadsplats på nätet.

En av de mest uppmärksammade är *Bokus.com* i Lund som startade i augusti 1997. Låga priser, främst på utländska titlar, kännetecknar Bokus.com, som också är den enda Internetbokhandeln som inte tar särskilt betalt för fraktkostnaden. Ägare är finansmannen Dag Tigerschöld och förlaget Leander & Malmsten. Bokus.com har 1,5 miljoner titlar och riktar sig framförallt mot studenter och institutioner. Bokus.com har ett samarbete med Postens dotterbolag OLC, som sysslar med utveckling av frakt och fakturering. Böckerna finns aldrig i lager utan flygs in från utlandet och tas också från både Seelig och förlag i Sverige.

Utöver dessa finns ett antal obundna bokhandlar och bokhandelskedjor som är på väg ut på nätet. Bokia kommer att ha en central hem-

sida där samtliga medlemsbokhandlar ingår, Julbocken med 32 butiker kopplar upp sig före jul, Akademibokhandeln, med 18 butiker, planerar att ha datorer i butikerna där kunderna själva ska kunna beställa böcker.

Några iakttagelser kring Internet

Den svenska bokhandelsbranschen står inför en teknisk revolution. I dag är ett 20-tal bokhandlar uppkopplade på Internet, inom ett år kan det röra sig om 150–200 butiker.

Priskonkurrensen är ett växande problem. De Internetbokhandlar som också driver ”vanlig” bokhandel tar ut ett lägre priser via nätet. Även inkl. fraktkostnaden blir det billigare att handla via Internet än i bokhandeln.

I dag svarar försäljningen av böcker på Internet i Sverige antagligen för en mycket liten del av den totala försäljningen, men ingen vet hur stor omsättningen är. Ingen vet heller storleken på privatpersoners, bokhandlares eller institutioners import via utländska Internetbokhandlar. Många bokhandlar använder sig av Internet för att kunna ge bättre service och söka böcker på utländska databaser och via Internetbokhandlar. Ett framtida problem, framför allt i handeln med utländska böcker, kan bli att bokköpare använder den svenska bokhandeln för att kunna titta på böckerna och jämföra priser, men därefter väljer att beställa från någon av de svenska eller utländska Internetbokhandlarna.

Det råder också förvirring vad gäller moms och tull. Som köpare i Sverige måste man tulldeklarera böckerna och betala moms för dem, men många undgår detta genom att köpa enskilda titlar på nätet. Den som beställer en bok via en internationell Internetbokhandel ska importförtulla den men hur ska hanteringen kontrolleras? Posten gör stickprovskontroller men de flesta undgår att betala införselmoms. Utredningen har inte haft möjlighet att granska denna import eller de konsekvenser den får, vare sig för marknaden eller momsen. En bok skall också inom EU momsbeläggas i det land där affären görs upp. En bokhandlare som köper via Internet hamnar lätt i en gråzon, medan internationella Internetbokhandlar bortser från att Sverige har moms på böcker.

Den mindre bokhandeln kommer att få svårt att konkurrera med de stora för att den inte har samma möjligheter till tekniska investeringar och lösningar. Å andra sidan kan den mindre bokhandeln som har tillgång till Internet och därmed till LIBRIS och andra databaser ge fullgod information och teoretisk tillgång till miljoner titlar.

6.5.2 Print-on-demand

Med dagens bredd i bokutgivningen har bokhandlaren inte möjlighet att visa upp mer än ett lämpligt utformat sortiment i butiken. Men ny teknik har gjort böcker tillgängliga på ett sätt som inte tidigare var möjligt. Genom bokhandelns datorisering finns 35 000 titlar att tillgå med leverans från bokgrossisten Seelig. Informationen om all utgiven litteratur har dessutom förstärkts genom öppnandet av Kungliga bibliotekets databas LIBRIS för allmänheten.

Print-on-demand-tekniken lägger ännu en dimension till bokhandelns service. Nu blir det möjligt för bokhandlaren att på begäran erbjuda sina kunder sådana böcker som är slut på förlaget eller böcker som erbjuds direkt från författaren.

Författarcentrum Öst, med Peter Curman som projektledare, planerar i samarbete med bl.a. Svenska Bokhandlareföreningen och Stockholms stadsbibliotek att starta en försöksverksamhet med Print-on-demand under hösten 1997. Informationen om utbudet kommer att läggas ut på Internet och böckerna skall kunna beställas i bokhandeln. Ett företag som besitter den maskinella tekniken, t.ex. Arkitektkopia, trycker upp efterfrågat antal exemplar för bokhandelns räkning.

I ett inledande skede knyts ett antal bokhandlar till den tekniska produktionen av böcker på tre orter, nämligen Göteborg, Stockholm och Luleå. På sikt kommer alla bokhandlar med Internet-uppkoppling att kunna erbjuda Print-on-demand service.

6.5.3 EDI

EDI (Electronic Data Interchange) är ett övergripande begrepp för all slags elektronisk dokumentöverföring eller kommersiellt informationsutbyte. Nordamerika och Europa har tillsammans utvecklat en global standard för överföring av handelsdata som kallas EDIFACT (Electronic Data Interchange for Administration, Commerce and Transport). Genom FN:s försorg är EDIFACT i dag en ISO-standard och därmed accepterad över hela världen.

I korthet innebär EDI att leverantörens och kundens datorer skickar meddelanden i form av order, bekräftelser m.m. direkt till varandra utan någon mänsklig mellanhand. Fördelarna är många: enklare administration, snabbare varuflöden, mindre lager, färre fel och tätare affärsrelationer.

EDI BOK är sedan 1996 bokbranschens samarbetsorgan för standardisering och främjande av EDI-funktioner mellan handelspartners. Huvudmän är branschorganisationerna Svenska Bokhandlareföre-

ningen, Svenska Förläggareföreningen och Föreningen Svenska Läro-
medelsproducenter samt Kungliga biblioteket.

Deltagande i EDI är öppet för alla aktörer i bokbranschen. Standar-
der och rutiner kring elektronisk handel utformas i en arbetsgrupp med
bred representation från hela branschen. En styrgrupp fastställer med-
delandena och utarbetar en handbok för branschens företag.

6.6 Grossister och distributionsföretag

6.6.1 AB Seelig & Co

Seelig, som funnits sedan 1848, är både grossist och distributör. Man
distribuerar 25 miljoner böcker och omsätter 430 miljoner kronor per
år, varav en tredjedel av omsättningen kommer från grossistverksam-
heten. Seelig tillhandahåller informations- och logistiktjänster samt
fungerar som en knutpunkt för bokbranschen. Huvudkontoret ligger i
Solna, medan lager och spedition finns i Morgongåva. Antalet anställda
är 110.

Seelig är en länk mellan förlagen och bokhandeln. Stora förlags
distribution till stora bokhandlar sker ofta direkt via egna distributions-
företag. Över 200 förlag, av vilka Rabénförlagen är det största, har låtit
Seelig sköta distributionen (Bokdepån). Under hösten 1997 har
Rabénförlagen beslutat att distributionen skall skötas av Liber Distri-
bution. Seeligs funktion som leverantör av tilläggsorder gäller alla
typer av förlag.

För mindre förlag är distributionen genom Seelig ett sätt att komma
ut på marknaden. Fördelen är att bokhandeln får en rationell inköps-
hantering mot *en* part och att man inte köper in alltför stora volymer.
Detta spar pengar genom mindre lager i butik, minskade returerna och
möjligheten att sampacka olika förlags order. Genom att köpa oftare
och i mindre volymer kan bokhandeln skapa utrymme för en bredare
exponering i butik. Kostnaden för mindre förlag att anlita Seeligs
lagerhållnings- och distributionstjänster är 14–18 % av F-priset. Större
förlag erbjuder ofta lägre priser.

Förlagen kan också välja att distribuera böckerna på annat håll, men
ändå finnas med i Seeligs grossistlager (Boklagret), artikeldatabas,
katalogdator och numera CD BOK. Även ett sådant ”passivt” delta-
gande är avgiftsbelagt. 120 förlag levererar böcker till Boklagret. See-
lig har registrerat 1 350 utgivare i Sverige, men över 1 000 av dessa är
s.k. supplementutgivare och finns bara i katalogen.

Av 250 bokhandlar med katalogdator har ca 60 hittills anslutits till det nya CD BOK-systemet. Det är en omfattande titeldatabas med 135 000 svenska titlar och 800 000 tyska, engelska, amerikanska och norska titlar. Årligen tillkommer ca 6 000 nya ISBN (ej akademiskt tryck, föreningstryck och periodika), vilket kan jämföras med Kungliga bibliotekets ca 12 000 titlar. Av registrerade titlar finns 35 000 i lager och 30 000–40 000 är utländsk import.

Seelig står bakom BokNet, som är ett nätverk baserat på Internet-standard där de som kopplar upp sig får en öppen kommunikation. BokNet, som initialt används av CD BOK, kommer i framtiden att öppna nya möjligheter för bokhandeln. Bokhandlaren skall t.ex. kunna beställa från vilken leverantör som helst genom EDI (se ovan).

Seelig erbjuder en service som förenklar prissättningen i bokhandeln och som är kopplad till ett återbeställningssystem, SRO. Företaget tillhandahåller även speditionstjänster. Samtransporter pressar ner fraktpriserna. Enligt uppgift från Seelig utgör fraktkostnaden mindre än 2 % av det totala bokpriset.

Tor Sörilin, f.d. bokhandlare, är med närmare 25 % av aktierna, den störste enskilde ägaren i Seelig, följd av Svenska Bokhandlareföreningen och Bokia med vardera ca 10 % av aktierna. Stiftelsen Boken i Sverige, Killbergs Bokhandel i Helsingborg och Glerupska universitetsbokhandeln i Lund är andra stora aktieägare. Sedan en tid pågår förhandlingar med Bibliotekstjänst AB som offentliggjort sitt intresse för att köpa Seelig.

6.6.2 Förlagssystem

Förlagssystem AB utvecklar och marknadsför tjänster inom bokdistribution och kundservice. Företaget lagrar och distribuerar böcker åt bokförlag och bokklubbar. Ett tjugotal förlag, bl.a. Alfabetabokförlag, Berghs Förlag och Wahlströms Bokförlag hör till kunderna. Dessutom har Förlagssystem ett flertal bokklubbar som uppdragsgivare, bl.a. Barnens Bästa, Barnens Bokklubb, Böckernas klubb och Kassettbokklubben. Förlagssystem distribuerar 6,6 miljoner böcker per år, inkl. bokklubbspaketet, och har 7 000 titlar i lager. Företaget har 50 anställda och en omsättning på 30 miljoner kronor. Omsättningen för företagets kunder är 250 miljoner kronor.

Förlagssystemets distributionstjänster kostar 7–10 % av F-priset, lagerhållningskostnad tillkommer. Under hösten 1997 har bokhandeln erbjudits fraktfri leverans, vilket gynnar de mindre bokhandlarna. Om det faller väl ut permanentas försöket.

Förlagssystem ägs till 95 % av Bertil Wahlström, ägare till B. Wahlströms Bokförlag, och till 5 % av Per-Olof Hamrin, initiativtagare och vd.

6.6.3 Förlagens egna distributionsföretag

Samdistribution AB, Stockholm

Samdistribution är Bonnierförlagens data- och distributionsföretag och distribuerar 20 miljoner böcker per år. Här ingår följande förlag: Albert Bonniers Förlag AB, Bonnier Carlsen, Bonnier Lexikon, Forum, Semic Böcker, Wahlström & Widstrand, Bonnier Alba (vid årsskiftet 1997/98 kommer detta att uppgå i Albert Bonniers Förlag AB), Bonnier Data-media, Bonnier Utbildning, Mån-pocket och Trevi, samt samtliga Bonniers bokklubbar och Månadens Bok.

Liber Distribution, Stockholm

Liber Distribution distribuerar 11 miljoner böcker per år och har främst interna uppdrag, men man står också för Verbum-koncernens distribution.

Förlagsdistribution, Stockholm

Förlagsdistribution ägs av Natur och Kultur och har enbart interna uppdrag. Beräknad distribution: ca 4 miljoner böcker och andra artiklar årligen.

Ica Förlaget, Västerås

800 000 egenproducerade böcker distribueras per år.

Sörlins, Norrköping

8 000–10 000 pallar, dvs. omkring 1 000 000 böcker per år, distribueras åt Bokia, Julbocken och Akademibokhandeln.

Bra Böcker, Höganäs

Förlaget uppger inte antal volymer.

Distributionscenter, Hallstavik

10 miljoner böcker per år distribueras åt Jultidningsförlaget, Harlequin, Clio, Radix. Distributionscenter fungerar dessutom som externlager åt Bonniers Samdistribution.

Pocket Grossisten, Stockholm

Pocket Grossisten distribuerar 1 miljon pocketböcker per år åt Pocket Shop, Pressbyrån, Akademibokhandeln och Åhléns city.

Solna Distribution

1,2 miljoner böcker per år distribueras åt 14 förlag, bl.a. Sellin & Partner och Konsultförlaget.²⁰

BTJ Distribution, Lund

Btj Distribution ägs av Bibliotekstjänst och distribuerar 1,6 miljoner böcker och 200 000 AV-artiklar till biblioteken varje år. Litt Info är Bibliotekstjänsts egen titeldatabas. Den finns på cd-rom och är i första hand tänkt att användas av biblioteken och innehåller 40 000 svenska titlar, 450 000 engelska och fr.o.m. 1997 även tyska titlar. Från 1997 ska även här finnas en EDI-lösning och Btj tänker också erbjuda sina tjänster publikt.²¹

²⁰ Källa: Svensk Bokhandel nr 28 1996.

²¹ Källa: Svensk Bokhandel nr 28 1996.

6.7 Kommunernas inköp av böcker

Kommunernas inköp av läromedel för skolan och böcker till biblioteken sker i olika former efter avregleringen av bokbranschen år 1970. Kommunernas verksamhet och befogenheter på detta område regleras främst av kommunallagen (1991:900), lagen om offentlig upphandling (1992:1528) och konkurrenslagen (1993:20).

En del kommuner anlitar ortens egen bokhandel vid inköp av läromedel. I dessa fall sköts all upppackning och hantering av bokhandeln. Uppackning m.m. kan i huvudsak ske på sommaren då bokhandeln har lågsäsong. Vinsten från verksamheten har betydelse för bokhandelns lönsamhet. Enligt vad utredningen inhämtat sker knappt hälften av läromedelsinköpen enligt denna modell.²²

Andra kommuner gör sina läromedelsinköp efter upphandling från bokhandel i annan kommun eller från bokhandelsföretag med regional eller rikstäckande verksamhet. Det finns tre stora aktörer på marknaden som distribuerar läromedel: *Bokdistributören AB* (omsättning ca 100 miljoner kronor) inom Akademibokhandelsgruppen, som levererar skolböcker till ett 40-tal kommuner, *Boktjänst AB* (omsättning ca 140 miljoner kronor, inkl. bokhandel och Internetbokhandel), som levererar böcker både till skolor och bibliotek i ett 20-tal kommuner och *Läromedia AB* (omsättning 40 miljoner kronor). Boktjänst AB levererar biblioteksinbundna böcker via Bokverket på Seelig.

En tredje väg är att kommunen inrättar en inköpscentral som sköter inköp, upppackning och hantering. Inköpscentralen kan sänka den direkta inköpskostnaden, men kommunen får samtidigt merarbete i form av upppackning och sortering.

Allt fler kommuner tillämpar någon form av inköpssamverkan vid upphandling av läromedel för skolan, i ökad utsträckning också vid upphandling av biblioteksböcker. Formerna kan variera från erfarenhetsutbyte till gemensam upphandling i olika former. En rad kommuner har låtit en större kommun ta hand om hela upphandlingsförfarandet. Stora kommunala inköpscentraler med denna inriktning har vuxit fram i bl.a. Motala, Uddevalla, Södertälje, Nässjö och Västerås.

Svenska Bokhandlareföreningen har i en skrivelse till utredningen framhållit att det av tradition är bokhandlarna som levererat böcker till kommunernas olika verksamheter, främst skola och bibliotek och att kommunernas förändrade inköpsverksamhet nu tenderar att störa bokhandeln på den lokala marknaden. Bokhandlareföreningen har därför föreslagit utredningen att ta initiativ till en överläggning med Svenska

²² De tre största läromedelsförlagen har uppgett att bokhandeln är huvudleverantör i mellan 30–50 % av försäljningstillfällena.

Kommunförbundets styrelse om kommunernas ansvar och deras möjligheter till samverkan med lokal bokhandel.

Utredningen förde i augusti i år en diskussion med Kommunförbundets direktör Evert Lindholm. Vid mötet poängterades vikten av att kulturaspekter, bl.a. en bred spridning av kvalitetslitteratur, vägs in i kommunens överväganden i samband med inköp.

Ett fall som för närvarande ligger hos Regeringsrätten (dnr 39/1997) kan tjäna som exempel. Motala kommun levererar läromedel till Landstinget i Östergötland (Universitetssjukhuset). Kammarrätten men inte Länsrätten har tidigare ansett att avtalet var förenligt med kommunallagens bestämmelser om kommunala befogenheter. Något avgörande som klarlägger rättsläget beträffande kommuners möjlighet att bedriva sådan näringsverksamhet som av hävd är förbehållen bokhandeln finns inte.

En kommande dom från Regeringsrätten kan ge fortsatt vägledning. Svenska Bokhandlareföreningen, som ingivit särskilt yttrande i målet, anser att kommunen köper och säljer böcker på ett sätt som inte är av allmänt intresse, att verksamheten utgör ett intrång på området för det egentliga näringslivet, att verksamheten saknar anknytning till befintlig och erkänd kommunal verksamhet och att verksamheten saknar anknytning till Motala kommuns invånare och geografiska område.

Det kan tilläggas att Motala kommun kan göra inköp av läromedel från förlag med högsta rabatt. Kommunen är för sin rabatt hos förlagen inte beroende av att kunna sälja böcker till Landstinget och denna försäljning svarar endast för en mindre del av kommunens omsättning.

För upphandling av läroböcker samverkar Motala kommun också med ett antal kringliggande kommuner. De krav på priser som framställs vid kommunernas gemensamma upphandling understiger självkostnadspris för bokhandlar i regionen. De flesta bokhandlar är för sin verksamhet beroende av kommunernas, relativt sett, betydande köp.

Enligt Bokhandlareföreningen kan samverkande kommunala enheter betraktas som företag i konkurrenslagens mening. Samverkan måste därför ske med iakttagande av konkurrenslagens bestämmelser. En otillåten inköpskartell bör kunna förbjudas enligt 6 § KL.

Inköp av läromedel

Tidigare var läromedelsinköpen centraliserade, ofta var det skolstyrelserna som beslutade vilka läromedel som skulle köpas in. I dag är det lärarna som i takt med decentraliseringen inom skolan tagit över läromedelsinköpen. Svenska Kommunförbundet har inte utarbetat några

riktlinjer för hur kommunerna skall beakta kulturaspekterna vid t.ex. inköp av läromedel.

Läromedelsinköpen har sjunkit mellan år 1995 och 1996 med 2,6 %. Dock uppvisas stora skillnader mellan olika stadier. Till förskolan har försäljningen minskat med 10 %, medan försäljningen till grundskolan ökat totalt sett. Försäljningen till lågstadiet har minskat 5 %, medan den både till mellanstadiet och högstadiet ökat med 3,5 respektive 2 %. Inköpen till gymnasiet visar en minskning med nästan 6 %. Läromedelsinköpen till vuxenskolan har också minskat 6 % jämfört med föregående år.

Summan av läromedelsinköpen uppgick år 1991 till 911,4 miljoner kronor (exkl. moms), medan den år 1996 uppgick till 1 145 miljoner kronor. År 1991 uppgick antalet nya titlar till 1 259. Då ingår tryckta läromedel, AV-läromedel och datamjukvara. År 1996 var antalet nya titlar 2 130, en ökning med 70 %. Enligt Föreningen Svenska Läromedelsproducenter har även kostnaden för skolans lokaler ökat med 864 miljoner kronor mellan år 1991 och 1995.

Samtidigt har kommunerna minskat sina anslag till undervisningen. Föreningen påpekar vilken liten andel av den totala kostnaden som kostnaden för läroböcker utgör. År 1995 var kostnaden för en elev i grundskolan 47 000 kronor. Kostnaden för läromedel (läromedel och annat tryckt materiel, kapital- och servicekostnader, studiebesök m.m.) uppgick till 2 000 kronor, varav kostnaden för endast läromedel utgjorde 500 kronor. Föreningen har bl.a. drivit frågan om gåvoläromedel. Denna fråga behandlades även i slutet av 1980-talet i samband med den s.k. läromedelsöversynen. I Utbildningsdepartementets (Ds 1988:22) ”Skolböcker 1” konstaterades att eleverna i alltför liten utsträckning får behålla sina läroböcker. Ett av förslagen var att eleverna i gåva skulle få de basläromedel och väsentliga läromedel de behöver av pedagogiska skäl.

Inköp av böcker till biblioteken

Även då det gäller folkbibliotekens bokinköp har dessa minskat under 1990-talet. Fr.o.m. 1989 minskade de med 4–5 % per år. 1993 minskade de med hela 7 %. År 1994 bröts trenden och inköpen ökade med 5 %, för att 1995 åter minska med 3 %. Även skolbibliotekens nyförvärv hade 1995 minskat med 5 % jämfört med 1992. Se vidare kapitel 7.

6.8 Bokpriser

Konkurrensen mellan de olika försäljningsformerna bokhandlar, varuhus, annan detaljhandel och bokklubbar är mycket hård, vilket får till följd att priset på samma bok varierar mycket mellan olika försäljningskanaler och försäljningsställen.

Genom åren har en del studier gjorts för att belysa priset på böcker. Statens pris- och kartellnämnd (SPK) gjorde 1983 en studie om handeln med böcker åt 1982 års bokutredning där man även försökte belysa prisutvecklingen. SPK konstaterade att det är svårt att mäta prisutvecklingen för böcker dels på grund av det stora antalet titlar dels på grund av den omfattande nyproduktionen. Man konstaterade också att SPK inte gör några fortlöpande undersökningar av prisutvecklingen i branschen.

Det material som SPK redovisade i rapporten om prisutvecklingen för böcker 1968–1982 baseras på det prisindex för böcker som används av Statistiska centralbyrån (SCB) vid mätningen av konsumentprisindex (KPI). Som framgår av avsnitt 12 är detta index mycket grovt. I sin studie fann SPK att bokprisindex och KPI följde varandra ganska väl under perioden 1968–1982. Med 1968 som basår understiger bokprisindex KPI fram till 1979. Mellan 1979–1982 var däremot indexvärdet för böcker högre än KPI. Under vissa år var skillnaden så stor som 20 %. Samtidigt fastslås i rapporten att när det gäller prisutvecklingen 1968–1982 är felmarginalen större än skillnaden mellan totala KPI och bokprisindex.

SPK redovisar även bokklubbspriserna och den uppskattning som gjordes 1980. Denna undersökning visade att bokklubbspriserna var drygt 20 % lägre än priserna på samma böcker i bokhandeln. I denna undersökning ingick inte Bra Böcker. Om även Bra Böckers bokpriser beaktats hade den genomsnittliga skillnaden mellan bokklubbspriserna och bokhandelns cirkapris uppgått till 30–40 %.

Den enda prismätning av böcker som för närvarande görs är det bokprisindex som SCB tar fram. SCB:s index för böcker framställs med en ytterst grov metod. Mätningen görs som underlag för beräkningen av konsumentprisindex. Bokprisindexet utgör endast 0,4 %. Det index som används i dag tas fram genom att prissättningen vid bokklubbar och ca 10 ”indikatorböcker”, bl.a. Guinness Rekordbok, i 10 bokhandlar studeras.

År 1988 utarbetade SCB ett förslag till omläggning av bokprisindexet. Något nytt index infördes dock inte. Enligt underhandsuppgifter var ett av skälen bristande ekonomiska resurser.

En fråga som diskuterats är *huruvida litteraturstödets prispress har haft någon effekt eller inte på prisutvecklingen*. Då det statliga littera-

turstödet infördes i mitten av 1970-talet ansåg man att någon form av motprestation från förlagens sida var en förutsättning för statens engagemang. Ett villkor för att förlagen ska kunna få stöd är att man inte prissätter över de F-priser som Statens kulturråd, efter överläggningar med Svenska Förläggareföreningen, fastställt för litteraturstödda böcker. Förläggareföreningen har givit uttryck för uppfattningen att prispressen saknar köpstimulerande inverkan och att den därför inte fyller någon kulturpolitisk funktion.²³

Bokhandlareföreningen och Författarförbundet är dock av en annan mening och vill ha kvar prispressen för litteraturstödda titlar. Kulturrådet konstaterar i sitt yttrande att det är svårt att värdera effekten av prispressen och omöjligt att precisera den i procent eller kronor. Prispressen har, enligt Kulturrådet, mest effekt inom vuxenlitteraturen, särskilt skönlitteraturen, och för böcker som är av normalomfång eller tunnare. Kulturrådet menar att om man avskaffade prispressen skulle detta leda till ett ökat tryck på flera stödordningar genom ett ökat antal ansökningar av lättsåld och lönsam kvalitetslitteratur. Genom sin kvalitet skulle flera av dessa titlar konkurrera ut andra titlar som är i bättre behov av stödet. Detta skulle i sin tur leda till en minskad stödeffekt, enligt Kulturrådet.

6.9 Portot

Posten har under de senaste åren kraftigt höjt portot, såväl för privatpersoner som för företag. Bland annat har trycksaksportot försvunnit. När det gäller de stora förlagen och bokklubbarna har dessa egna avtal med Posten när det gäller bokklubbsförsändelser som medlemstidningar och böcker. Portohöjningarna har framför allt drabbat de mindre förlagen, de mindre bokklubbarna och de mindre bokhandlarna och antikvariaten, eftersom de inte har samma möjligheter att nå upp till de volymer som krävs för egna avtal. Enstaka försändelser blir mycket dyra. Detta gäller både bokpaket från bokhandel, inkl. antikvariaten, till kund, Internetbeställningar och leveranser från bokförlag till bokhandel. Posten hänvisar till konkurrenslagstiftningen och menar att man genom denna tvingas ta ut sina faktiska kostnader av varje enskild kund och alltså inte kan subventionera s.k. olönsam post. Införandet av ett s.k. kulturporto har diskuterats, men kräver en grundlig analys av såväl lagstiftning som finansieringsmöjligheter.

²³ Förläggareföreningens skrivelser 1992-04-14 till Kulturrådet och 1992-11-17 till Kulturdepartementet.

7 Biblioteken

7.1 Bibliotekslagen

Den 1 januari 1997 infördes en bibliotekslag i Sverige (1996:1596). Lagen omfattar hela det allmänna biblioteksväsendet och syftar främst till att garantera avgiftsfria boklån och ett väl fungerande nationellt nätverk som knyter ihop de olika biblioteken. Likaså anges målen för biblioteksverksamheten. I 2 § slås fast att varje kommun skall ha folkbibliotek. Enligt 9 § skall folk- och skolbiblioteken ägna särskild uppmärksamhet åt barn och ungdomar genom att erbjuda böcker, informationsteknik och andra medier anpassade till deras behov för att främja språkutveckling och stimulera till läsning. Länsbibliotek, lånecentraler, högskolebibliotek, forskningsbibliotek och andra av staten finansierade bibliotek skall avgiftsfritt ställa litteratur ur de egna samlingarna till folkbibliotekens förfogande samt i övrigt samverka med folk- och skolbiblioteken och bistå dem i deras strävan att erbjuda låntagarna en god biblioteksservice (10 §).

Bakgrunden till riksdagens beslut var att allmänhetens biblioteksservice försämrats på många håll i landet. Bokanslagen till folkbiblioteken hade minskat. Den uppsökande verksamheten hade i många fall reducerats. Många kommuner hade omorganiserat sin nämnd- och förvaltningsorganisation.

Som en följd av regeringens förslag om en bibliotekslag (prop. 1996/97:3 om kulturpolitik) förstärktes anslaget till litteraturstöd med 30 miljoner kronor budgetåret 1997 i syfte att öka tillgången på litteratur för barn och ungdomar vid folk- och skolbiblioteken samt att stimulera läsaktivitet. En beskrivning av statsbidraget till inköp av litteratur till folk- och skolbibliotek och läsfrämjande åtgärder återfinns i avsnitt 8.4.

7.2 Folkbiblioteken

Lägesbeskrivning och bakgrund

Folkbiblioteken har sitt ursprung i det frivilliga folkbildningsarbetet och de spelar en viktig roll i den nationella kultur- och utbildningspolitiken. Folkbibliotekens uppgifter omfattar, förutom att erbjuda kultur och rekreation, i allt högre grad utbildning och information. De förutsätts också bedriva en uppsökande verksamhet i syfte att nå nya läsargrupper. Folkbiblioteken vänder sig inte till en avgränsad och definierad målgrupp utan till befolkningen som helhet. Varje *kommunalt bibliotekssystem* med huvud- och filialbibliotek betraktas som en enhet.

Folkbiblioteken finansieras av kommuner, landsting och staten. Kommunerna svarar för ca 92 %, landstingen för ca 5,5 % och staten för ca 2,5 % av kostnaderna. Statens stöd syftar till att öka folkbibliotekens möjligheter att verka i standardutjämnande syfte, nå nya grupper samt utveckla metoder och verksamhetsformer.

Biblioteken expanderade starkt under 1960-, 1970- och början av 1980-talet. Kommunreformen innebar en kraftig upprustning av både lokaler och bokbestånd samt en utökning av personalstyrkan. Under 1970- och 1980-talet skedde en utjämning av skillnaderna. Dock kvarstår en ojämn standard mellan kommunerna. Stora skillnader råder vad gäller anslag, media och personal i förhållande till kommunstorlek och invånarantal.

År 1970 uppgick bokbeståndet på svenska folkbibliotek till drygt 24 milj. volymer. År 1992 hade antalet volymer nästan fördubblats (drygt 45 miljoner). År 1995 hade beståndet minskat till 44 miljoner böcker. Nyförvärvet av böcker ligger mellan 1,9 och 2,3 miljoner per år. Personalen har ökat från 4 600 år 1976 till 5 400 år 1995. Ett stort antal nya folkbibliotekslokaler har byggts under perioden.¹

Driftkostnaderna för de kommunala biblioteken uppgick år 1995 till 2,7 miljarder eller 302 kronor per invånare och år. Sett över en längre period har folkbibliotekens resurser stärkts avsevärt även om det skett en tillbakagång under 1990-talet.

Ett led i utvecklingen av folkbiblioteken var inrättandet av centralbibliotek, sedermera *länsbibliotek*. Uppbyggnaden av den nuvarande länsbiblioteksorganisationen pågick från 1930-talet och fram till mitten av 1950-talet. Syftet med länsbiblioteken var i första hand att garantera alla medborgare oavsett bostadsort en jämlik tillgång till litteratur.

¹ Källa. PM 1994-11-24 Enheten för litteratur och bibliotek. Statens kulturråd

Länsbibliotekens huvuduppgift var att komplettera de lokala biblioteken genom en direkt och kostnadsfri utlåning av böcker som behövdes i studiesyfte. Länsbibliotekens åtagande har kommit att utvidgas och omfatta bl.a. rådgivnings- och utbildningsverksamhet. Dessa bibliotek skall stödja och komplettera den lokala biblioteksverksamheten i länet och fungera som en knutpunkt i ett regionalt nätverk.

Länsbibliotek finns i samtliga län. Cirka hälften har primärkommunalt huvudmannaskap. Hälften av landstingen har knutit länsbibliotekens regionala biblioteksverksamhet närmare sin egen organisation och övertagit huvudmannaskapet. Länsbiblioteken finansieras till ca 30 % av staten och ca 70 % av landstingen.

Som ett komplement till länsbiblioteken, bl.a. i syfte att minska trycket på forskningsbiblioteken, inrättades i mitten av 1960-talet *lånecentraler* i anslutning till stadsbiblioteken i Malmö, Stockholm och Umeå. Samtliga folkbibliotek fick därmed tillgång till de tre stora värdbibliotekens mediabestånd. Lånecentralerna bekostas helt med statliga medel.

Bokbestånd, utlåning och nyförvärv

År 1976 uppgick utlåningen av böcker och AV-media, audio-visuella medier, till 74,9 miljoner. Antal medialån per invånare var 9,1. År 1976 fanns det 32 miljoner böcker vid de kommunala biblioteken. Utlåningen av böcker och AV-medier från kommunala folkbibliotek uppgick år 1995 till 77,3 miljoner lån. Detta motsvarar 8,7 lån per invånare och år. Boklånen var 70,4 miljoner.

Detta kan jämföras med bokutlåningen år 1970 som uppgick till 52 miljoner volymer. Efter år 1970 ökade bokutlåningen fram till mitten av 1980-talet för att därefter minska kraftigt. De kommunala folkbibliotekens bokutlåning var som störst 1983 då 77 miljoner lån gjordes. Sedan minskade utlåningen tre år i rad med 2 å 3 % per år. År 1992 var den nere i drygt 66 miljoner. Under 1990-talet har utlåningen legat på ungefär samma nivå. Mellan åren 1994 och 1995 ökade dock utlåningen med 4 %.

År 1984 uppgick bibliotekens utlåning av medier till 9,3 lån per invånare. Tio år senare var motsvarande antal 8,4 lån per invånare. En undersökning som Kulturrådet utförde år 1994 visade på att bibliotekens bokbestånd i allt högre utsträckning används på plats, dvs. i biblioteket.

Tabell 7:1. Några sammanfattande uppgifter om de kommunala folkbiblioteken 1995 och 1976

	1976	1995	1976 per invånare	1995 per invånare
Folkbibliotek		288		
Mediabestånd (i tusental)	32 194	46 497	3,9	5,3
Bokbestånd	32 186	44 177	3,9	5,0
AV-mediebestånd	728	2 321	0,1	0,3
Tidnings- och tidskrifts- bestånd (i tusental)				
Årsprenumerationer	93	122		
Utlåning (i tusental)	74 933	77 275	9,1	8,7
Böcker	73 527	70 355	8,9	8,0
AV-medier	1 410	6 920	0,2	0,8
Öppethållande				
tim (en vintervecka)	29	31		
Bibliotekspersonal				
Totalt antal helårs- verkan	4 600	5 398		
därav bibliotekarier		2 350		

Källa: Statistiska meddelanden Folk- och skolbiblioteken 1995 s. 3,16.

Tabell 7:2. Utlåning, bokbestånd och nyförvärv 1976–1995

	1976	1980	1988	1992	1995
Bokbestånd	32 186 000	38 023 000	45 471 000	45 547 000	44 177 000
Varav nyförvärv	2 059 000	2 330 000	2 306 000	2 005 000	1 902 000
Bokutlåning	73 527 000	76 228 000	69 485 000	66 535 000	70 355 000
Tidningar och tidskrifter, årsprenumerationer	93	123	143	136	122

Källa: Statistiska meddelanden Folk- och skolbiblioteken 1995. SCB.

Diagram 7:1. Boklån – fördelning på litteraturkategorier

Diagrammet finns endast i den tryckta versionen

Källa: Statistiska meddelanden Folk- och skolbiblioteken 1995.

Sammansättningen av boklånen har successivt förändrats sedan år 1976. Facklitteraturen för vuxna har ökat på bekostnad av skönlitteraturen för vuxna. Barnböckernas andel har varit relativt oförändrad. År 1995 var fördelningen mellan olika litteraturkategorier 28 % för skönlitteratur för vuxna, 30 % för facklitteratur för vuxna och 42 % för barnlitteratur.

7.3 Skolbiblioteken

I bibliotekslagen anges i 5 § ”Inom grundskolan och gymnasieskolan skall det finnas lämpligt fördelade skolbibliotek för att stimulera skolelevernas intresse för läsning och litteratur samt för att tillgodose deras behov av material för utbildningen”. Lagen ställer alltså inte krav på skolbibliotek i varje skola. Kommunen kan lägga ner enskilda skolbibliotek och hänvisa eleverna till närmaste folkbibliotek. En liknande skrivning återfanns före bibliotekslagens tillkomst i den nuvarande grundskoleförordningen (1994:1194). Där föreskrevs att grundskolan skall ha ”lämpligt fördelade bibliotek samt annan utrustning som behövs för en tidsenlig utbildning”. Detta är en svagare skrivning än den tidigare som angav att varje skolenhet skall ha ”bibliotek och annan utrustning som behövs för en tidsenlig utbildning”. (Grundskoleförordningen 1988:655, 2 kap. 3 §. Upphävd 1991:1083.)

Utlåning, bokbestånd och hemlån

Om skolbibliotekens verksamhet görs inga heltäckande undersökningar. De uppgifter som SCB tar fram bygger på ett urval skolor. Uppgifterna om bokbestånd och utlåning är inte lika tillförlitliga som för de kommunala biblioteken. I SCBs material redovisas osäkerhetsmarginalerna. Enligt underhandsuppgift från SCB håller man på att se över statistikinsamlingen för skolbiblioteken.

Tabell 7:3. Bokbeståndet i skolbiblioteken 1981/82–1994/95

Läsår	Totalt antal i miljoner	därav i grundskolan	gymnasieskolor	skolbibl.-centraler
1981/82	36,5	26,2	10,2	
1987/88–1988/89	32,9	24,6	7,8	0,6
1989/90–1990/91	29,2	20,3	8,7	0,3
1991/92–1992/93	30,9	20,9	9,6	0,4
1993/94–1994/95	31,9	24,0	7,5	0,4

Källa: Statistiska meddelanden Folk och skolbiblioteken 1995.

Bokbeståndet i grund- och gymnasieskolor beräknas till 31,5 miljoner volymer enligt SCB.² Detta värde bygger på ett urval av skolor som undersökts under vårterminerna 1994 och 1995. Antalet elever i samma skolor var ca 1,2 miljoner, vilket innebär att bokbeståndet per elev ligger på omkring 26 volymer. Bokbeståndet har, enligt SCB, minskat i skolbiblioteken med 4,6 miljoner sedan 1981/82.

SCB gör också urvalsundersökningar³ om hemlån av böcker från olika skolor. En nedåtgående trend noteras under den senaste 20-årsperioden. På grund av felmarginalerna kan det enligt SCB inte säkert fastslås att någon minskning skett under läsåret 1994/95.

Under läsåret 1994/95 förmedlades ca 16 miljoner hemlån av böcker i skolbiblioteken. Knappt femton år tidigare, 1978/79, uppgick utlåningen till drygt 22 miljoner. Motsvarande tal för läsåret 1992/93 var 20,2 miljoner. Det går dock inte att säkerställa att en minskning har skett från år 1992/93, vilket beror på felmarginaler i skattningarna.

Antalet lån per elev i grundskolan var under 1994/95 högst i skolor med bara låg- och/eller mellanstadium. Där förmedlades nästan 23 lån per elev, medan det i grundskolor med både låg-, mellan- och högstadium förmedlades 13 lån per elev. I grundskolor med enbart högstadium sjönk siffran ytterligare till endast 9 lån per elev.⁴

Tabell 7:4. Hemlån av böcker från skolbibliotek 1978/79–1994/95

Huvudtyp av skola	Miljoner lån			
	1978/79	1988/89	1992/93	1994/95
Grundskola med enbart låg- och/eller mellanstadium	16,7	13,8	14,1	10,6
Grundskola med högstadium plus låg-och/eller mellanstadium	3,3	2,6	1,6	2,2
Grundskola med enbart högstadium	1,0	1,1	1,5	1,4
Gymnasieskola	1,6	2,1	3,0	1,9
Samtliga skolyper	22,6	19,6	20,2	16,1

Källa: Statistiska meddelanden Folk- och skolbiblioteken 1995, SCB.

² Det råder en statistisk osäkerhet på 7,4 miljoner volymer.

³ I SCBs tabeller anges en ”felmarginal”, det 95-procentiga konfidensintervallet, som inte tagits med i redovisningen.

⁴ Källa: Statistiska meddelanden Folk och skolbiblioteken 1995.

7.4 Forskningsbiblioteken

De vetenskapliga biblioteken har sin förankring i samhällets forsknings- och utbildningspolitik. Enligt högskoleförordningen (SFS 1993:100, 3 kap. 8 §, ändrad senast 1997:21) hänvisas till bibliotekslagen. Det slås dock fast att ett högskolebibliotek avgiftsfritt skall ställa litteratur ur de egna samlingarna till andra högskolebiblioteks förfogande. I bibliotekslagen (1996:1596) 6 § slås fast att det skall finnas tillgång till högskolebibliotek vid alla högskolor. Dessa bibliotek skall inom de områden som anknyter till utbildning och forskning vid högskolan svara för biblioteksservice inom högskolan och, i samverkan med landets biblioteksväsen, i övrigt ge biblioteksservice. Högskolebiblioteken finansieras direkt inom respektive högskolas budget.

Bokbestånd, utlåning mm

Kungliga Biblioteket presenterar i samarbete med Statistiska centralbyrån löpande statistik över de svenska forskningsbibliotekens verksamhet. Statistik över universitetsbiblioteken och vissa andra forskningsbiblioteks verksamhet har publicerats i Statistisk årsbok sedan 1954. Den senaste redovisningen⁵ har data från 82 forsknings- och specialbibliotek och omfattar sammanlagt 226 serviceställen. De redovisade forskningsbiblioteken har ett sammanlagt bestånd av ca 27,9 miljoner band (böcker och seriella publikationer). 20 % av beståndet är tillgängligt för användarna på öppna hyllor. Till detta kommer övriga materialkategorier, med bl.a. 25 000 hyllmeter småtryck, 22 000 hyllmeter manuskript och 2 100 hyllmeter musiktryck. Antalet mikrografiska dokument uppgår till mer än 7 miljoner.

Nettotillväxten (efter gallring) av böcker och seriella publikationer uppgick 1995 till totalt ca 550 000 band, eller drygt 9 100 hyllmeter.

⁵ Statistiska meddelanden. Forskningsbiblioteken 1995.

Tabell 7:5. Forskningsbibliotek Bestånd och tillväxt av böcker och seriella publikationer budgetåret 1994/95

	National- biblioteket (KB)	Högskole- bibliotek	Special- bibliotek	Summa
Bestånd (tusental band)	3 335	21 008	3 533	27 876
Tillväxt under året (tusental band)	224	343	75	643
Total antal hyllmeter	83 367	505 730	83 796	672 893
Därav tillväxt under året	902	7 729	3 421	12 052

Källa: Statistiska meddelanden Forskningsbiblioteken 1995

Antalet registrerade lokala lån, omfattande hemlån, läsesalslån och kopior uppgick för perioden 1994/95 till 4,3 miljoner. Jämfört med föregående år har utlåningen ökat med 460 000 lån (19,5 %). Härtill kommer den samlade fjärrutlåningen som uppgick till 607 000 lån. Forskningsbibliotekens sammanlagda personalstyrka uppgick till 2 012 helårsarbetskrafter och driftskostnaden utgjorde 900 miljoner kronor. Högskolebibliotekens andel av högskolans totala kostnader är i genomsnitt 2,65 procent.⁶

Frågan om de högskolestuderandes litteraturförsörjning har länge varit föremål för debatt. Högskoleutbildningen är en statlig angelägenhet. Från de kommunala bibliotekens sida har rests krav om kompensation för biblioteksservicen till de studerande. Enligt bibliotekslagen (§ 10) skall högskolebiblioteken/forskningsbiblioteken samverka med folkbiblioteken

Högskoleutbildningen är föremål för ytterligare decentralisering. Högskoleutbildning bedrivs i dag på mer än 30 orter i Sverige. Sedan år 1977 finansieras högskolebiblioteken direkt genom varje högskolas budget.

⁶ Beräkningen avser driftskostnaderna för huvud- och filialbibliotek. Institutionsbibliotekens kostnader är således inte medräknade.

KB; BIBSAM; LIBRIS

Kungliga biblioteket har som myndighet under Utbildningsdepartementet ansvar för viss samordning och planering inom det svenska forskningsbiblioteksväsendet. Ett särskilt sekretariat vid Kungliga Biblioteket, BIBSAM, svarar för nationell planering och samordning av de vetenskapliga biblioteken.

Sedan 1988 har Kungliga biblioteket det samlade ansvaret för drift, underhåll och utveckling av LIBRIS -- ett biblioteksdatasystem som bland annat omfattar funktioner för katalogisering, sökning och fjärrlån av litteratur. LIBRIS databas tillgängliggör en stor del av litteraturbeståndet vid de svenska forskningsbiblioteken. Registreringen av svensk litteratur görs huvudsakligen vid Kungliga bibliotekets nationalbibliografiska sektion. Folkbiblioteken får i LIBRIS tillgång till forskningsbibliotekens mediabestånd. LIBRIS används även som stöd vid katalogisering. I propositionen *Forskning och samhälle* (prop. 1996/97:5) har regeringen bl.a. framhållit nödvändigheten av att biblioteksdatan LIBRIS utvecklas till en nationell och allmän informationsresurs. Landets bibliotekssystem skall integreras så att nationens biblioteks- och informationssystem kan utnyttjas bättre av medborgarna oavsett bostadsort och utan kostnad för den enskilde.

Svenska Barnboksinstitutet

Stiftelsen Svenska Barnboksinstitutet har uppgifter som i praktiken motsvarar en ansvarsbiblioteksfunktion inom barnboksområdet och har genom KB:s anslag ett statsbidrag. Institutet bedriver en kvalificerad verksamhet såväl nationellt som internationellt. Anslaget för innevarande år uppgår till 4,2 miljoner kronor.

7.5 Utbildning

I utredningen SOU 1969:37, *Utbildning för bibliotek, arkiv och informatik (BU)*, diskuterades aktuella utvecklingstendenser inom biblioteksområdet. Bl.a. konstaterade utredningen att gränserna mellan forskningsbibliotek, folkbibliotek och andra dokumentationsförmedlande institutioner hade blivit mer flytande. Utredningen låg till grund för den bibliotekarieutbildning som inrättades i Borås 1972. Bibliotekarieutbildningen blev därmed en reguljär högskoleutbildning. Utbildningen blev tvåårig och gemensam för folk- och forskningsbibliotekarier.

Biblioteksutbildningen har med jämna mellanrum varit föremål för utredning. År 1975 uppdrog styrelsen vid Bibliotekshögskolan till den s.k. "Översynsgruppen" att göra en översyn av utbildningen. År 1989 gav regeringen UHÅ i uppdrag att se över Bibliotekarieutbildningen. (UHÅ-rapport 1991:1 Förnyad bibliotekarieutbildning samt UHÅ-rapport 1991:17 Bibliotekarieutbildningen i framtiden.)

Under senare år har bibliotekarieutbildningen genomgått vissa förändringar och är nu en magisterexamen i biblioteks- och informationsvetenskap. Den omfattar 160 poäng, varav 80 poäng i biblioteks- och informationsvetenskap.

Sedan år 1994 bedrivs bibliotekarieutbildning, förutom i Borås, även vid universitet i Umeå samt vid Lunds universitet. 1996 inrättades även en utbildning vid Uppsala universitet.

Genom att bibliotekarieutbildningen nu är en magisterexamen och bedrivs inom universiteten finns således en forskningsanknytning. Avdelningen för biblioteks- och informationsvetenskap vid Göteborgs universitet har sedan 1994 en professur i ämnet. Mellan Högskolan i Borås och Avdelningen för biblioteks- och informationsvetenskap vid Göteborgs universitet förekommer ett nära samarbete.

7.6 Spridning av de litteraturstödda titlarna vid biblioteken

Kulturrådet har under våren 1997 undersökt spridningen på några folkbibliotek av de titlar som erhållit litteraturstöd. Undersökningen omfattar titlar som under budgetåret 1995/96 (18 månader) har fått litteraturstöd inom kategorierna svensk skönlitteratur, översatt skönlitteratur för vuxna, samt barn- och ungdomslitteratur. Fackböckerna saknas alltså i materialet. Kartläggningen av inköp har skett vid tre bibliotek, Göteborgs stadsbibliotek, som också är länsbibliotek, Uddevalla stadsbibliotek och Färgelanda kommunbibliotek.

Fakta om de bibliotek som ingår i undersökningen (Prel. uppgifter)
Göteborg

Lån/inv	8,7
Driftskost kr/inv.	306
Mediakost. kr/inv.	30
Mediaanslag tkr	13 447
Nya böcker/1 000 inv.	206

Uddevalla

Lån/inv.	10,1
Driftskost./inv.	402
Mediakost kr/inv.	39
Medianslag, tkr	1 901
Nya böcker/1 000 inv.	250

Färgelanda

Lån/inv.	7,7
Driftskostn./inv.	285
Mediakostn. kr/inv.	35
Medianslag tkr	253
Nya böcker/1 000 inv.	140

Hela landet

Lån/inv.	9,2
Driftskostn./inv.	311
Mediakostn. kr/inv.	39
Nya böcker /1 000 inv.	204

Källa: Preliminära uppgifter om bibliotekens utlåning och bestånd SCB 1997-07-07

Alla tre biblioteken har mål och mediaurvalsprinciper. För Göteborgs stadsbibliotek gäller bl.a. följande: *"I sitt mediaurval skall biblioteket sträva efter att vara neutralt i moraliska, politiska och religiösa frågor. Vägledande skall vara kvalitet och saklighet men även en allsidig belysning av kontroversiella frågor. En viss hänsyn till efterfrågan kan vara motiverad.*

Biblioteket tar avstånd från media som spekulerar i olika former av våld, avsiktligt förvränger fakta eller propagerar för sådant som

strider mot de mänskliga rättigheterna. Detta bör beaktas speciellt noga i fråga om barn- och ungdomslitteratur”.

Bokinköp och mediainköp görs huvudsakligen genom Bibliotekstjänst. Av undersökningen framgår också att biblioteken har bra avtal med bokhandeln och erhåller mellan 20–45 % rabatt. I Göteborg är det uteslutande bibliotekarierna som sköter bokurvalet, i Färgelanda är all personal med på inköpsmötena och i Uddevalla sköts inköpen av sektionsansvariga och bibliotekarie.

Undersökningen omfattar totalt 901 titlar som har fått litteraturstöd under budgetåret 1995/96. Fördelat per kalenderår och stöd omfattar undersökningen följande antal titlar:

Tabell 7:6. Antal stödda titlar fördelade per kalenderår och stödkategori.

Stödkategori	1995	1996
Svensk skön	210	230
Översatt skön	95	84
Barn- och ungdoms- litteratur	111	171
Totalt	416	485

Källa: PM Juni 1997. Statens kulturråd. Bibliotekens inköp av litteraturstödda böcker.

Tabell 7:7. Tre biblioteks inköp av de titlar som fått litteraturstöd 1995/96 (exkl. facklitteratur)

Bibliotek	Antal inköpta exemplar	Antal inköpta exemplar
	1995	1996
Göteborg		
Översatt litteratur	998	810
Svensk skönlitteratur	1 940	1 931
Barnlitteratur	3 941	4 035
Total	6 879	6 776
Uddevalla		
Översatt litteratur	262	147
Svensk skönlitteratur	357	322
Barn litteratur	977	1 034
Totalt	1 596	1 503
Färgelanda		
Översatt litteratur	46	28
Svensk skönlitteratur	62	52
Barnlitteratur	140	145
Totalt	248	225

Källa: PM Juni 1997. Statens Kulturråd. Bibliotekens inköp av litteraturstödda böcker.

I Göteborgs hela bibliotekssystem köptes år 1996 6 776 exemplar av litteraturstödda titlar (exkl. facklitteratur). Det totala inköpet var samma år 93 619. De litteraturstödda titlarna utgjorde alltså 7,2 % av det totala inköpet. I Uddevalla svarade de litteraturstödda titlarna för ca 12 % av samtliga inköpta exemplar och motsvarande siffra i Färgelanda var ca 22 %. Barn- och ungdomsböcker har köpts in mest. Av den samlade mängden inköpta exemplar av de litteraturstödda titlarna utgörs inte mindre än 60–70 % av barnlitteratur.

För att få en bild av spridningen av de litteraturstödda titlarna har utlåningen kartlagts i Uddevalla och Färgelanda. I Uddevalla fanns bland de 27 mest utlånade litteraturstödda titlarna bara fyra vuxenböcker (Mankell, Höeg, Vibeke Olsson och Ahrén). Resten var barnböcker. Flera av dessa lånades ut mer än 300 gånger. Bland Färgelandas mest utlånade litteraturstödda böcker fanns också barnböcker.

De mest utlånade vuxenböckerna var Mankell och Olsson. En del av de litteraturstödda titlarna har köpts in i många exemplar. Antalet inköpta exemplar speglar efterfrågan. Det finns ett samband mellan exemplar, innehav och utlåningstal. De litteraturstödda titlar som endast inköpts i ett exemplar har således lägre utlåningssiffror. Kulturrådets undersökning har inte omfattat en genomgång av utlåningstalen för samtliga titlar.

Tabell 7:8. Mest lånade böcker som fått litteraturstöd (kat. skön, översatt skön-, barn- och ungdom) vid biblioteket i Uddevalla 1995

Författare	Titel	Inköp	Utlåning
Johansson, G	Mulle Meck bygger ett flygplan	20	337
Lindgren, B	Svempa vill ha många nappar	16	317
Nygren, T	Sune gör ingenting	16	311
Norlin, A	Här kommer polisbilen!	14	308
Velthuijs, M	Grodan är modig	19	299
Mankell, H	Villospår	12	293
Sandberg, I&L	Inte städa, sa Pulvret	20	287
Torudd, C	Korv till middag	12	273
Wikland, I	Den långa resan	15	234
Landström, O & L	Bu och bä i blåsväder	13	225
Norlin, A	Här kommer brandbilen	14	219
Landström, O & L	Bu och bä på kalashumör	13	214
Höeg, P	De kanske lämpade	16	202
Gellert, D	Då Leopold blev arg	13	197
Olsson, V	Molnfri bombnatt	8	196
Lärn Sundvall, V	Eddies hus	17	183
Tidholm, T	Ture kokar soppa	15	182
Anholt, L	Min egen lilla valp	9	160
Klinting, L	Castor snickrar	12	160
Yeoman, J	Musbus	10	158
Torudd, C	Vi måste bada	12	157
Stark, U	Storebrorsan	14	149
Arehn, M	Vita lögner	6	143
Wikander, E	Dockvandringen	12	142
Boie, K	Julius lyckodag	9	139
Thaulov, P	Lille Kung Magnus	12	138
Strömstedt, M	Fanny och fåglarna	17	136

Källa: PM Statens Kulturråd juni 1997 Bibliotekens inköp av litteraturstödda böcker.

Tabell 7:9. Mest köpta litteraturstödda titlar, alla undersökta kategorier, sortering efter inköp till Göteborgs stadsbibliotek 1995/96 (av sammanlagt under perioden 901 stödda titlar)

Författare	Titel	Inköp Gbg	Inköp Uddeva	Inköp Färgel
Mankell, H	Den femte kvinnan	93	10	2
Mankell, H	Villospår	91	12	1
Lärn Sundvall, V	Eddies hus	90	17	2
Nordqvist, S	Tuppens minut	76	28	
Stark, U	Storebrorsan	70	14	
Torudd, C	Vi måste bada	70	12	3
Landström, O&L	Bu och bä i blåsväder	68	13	3
Landström, O&L	Bu och bä på kalas- humör	68	13	3
Sandberg, I&L	Inte städa, sa Pulvret	68	20	2
Ekman, K	Gör mig levande igen	67	9	2
Velthuijs, M	Grodan är modig	65	19	2

Källa: PM juni 1997 Statens Kulturråd. Bibliotekens inköp av litteraturstödda böcker.

7.7 Sveriges Allmänna Biblioteksförening (SAB)

Sveriges allmänna biblioteksförening (SAB) är en intresseförening som har till uppgift att främja svenskt biblioteksväsen. Medlemmar i föreningen är så gott som samtliga folk- och universitetsbibliotek i landet, ett stort antal specialbibliotek, totalt ca 520 institutioner. Dessutom har föreningen drygt tusen enskilda medlemmar varav majoriteten är bibliotekarier. SAB arbetar med information, opinionsbildning, utredningar och kurs- och konferensverksamhet. Målsättningen är att verka för ett effektivt fritt tillgängligt bibliotekssystem i landet. Föreningens viktigaste uppgift är att främja utveckling av biblioteksverksamhet, både inom och utom landet. År 1951 startade SAB företaget Bibliotekstjänst AB. SAB är fortfarande dominerande ägare av Bibliotekstjänst.

7.8 Bibliotekstjänst AB (BTJ)

Bibliotekstjänst AB (BTJ) tillhandahåller biblioteken tjänster och material inom alla de områden där fördelar kan nås genom centralisering. BTJ sköter all central inbindning av de böcker som biblioteken köper därifrån. BTJ är enligt dess årsredovisning:

”Ett kunskapsföretag som säljer och utvecklar produkter, tjänster och teknik inom media- och informationsområdet. Den primära målgruppen är bibliotek.”

Företaget har expanderat kraftigt och är i dag en koncern. Omsättningen uppgick år 1970 till 23,6 miljoner kronor. Under år 1996 uppgick den till drygt 710 miljoner kronor. Rörelseresultatet efter avskrivningar var 18,4 miljoner kronor. Koncernen har i dag 443 anställda. Verksamheten är indelad i två moderbolag och sju dotterbolag.

Bibliotekstjänst AB är bibliotekens gemensamma inköpscentral. Aktiemajoriteten 91,6 % innehades fram till slutet av år 1996 av Sveriges Allmänna Biblioteksförening (SAB). I början av 1997 förvärvade KF Invest AB 10 % av aktierna och aktiekapitalet. KF Invest har också ingått ett optionsavtal med SAB med rätt att förvärva ytterligare 39 % i Bibliotekstjänst senast den 30 november 1998.⁷

Den s.k. *Sambindningen* informerar om och säljer böcker till i första hand folk- och skolbiblioteken. Cirka 800 lektörer skriver på frilansbasis recensioner för *Sambindningen* som presenterar sammanlagt ca 8 000 nya titlar årligen. Denna verksamhet ligger inom divisionen BTJ Media som är en av de största av koncernens divisioner. Omsättningen uppgick för år 1996 till 455 miljoner kronor.

ArtikelSök och *BURK* (Bibliotekstjänst Universella Register för Katalogdata) ligger under divisionen BTJ Databas. I *ArtikelSök* upprättas fortlöpande referenser till innehållet i de viktigaste svenska tidningarna och tidskrifterna. Här ingår också uppdaterade referenser till innehållet i de 10 000 mest efterfrågade tidskrifterna. I *BURK* katalogiseras böcker och andra medier. Det finns en särskild urvalstjänst för skolan, *Skolans artikelservice*. BTJ Databas omsatte år 1996 58 miljoner kronor och hade 61 anställda.

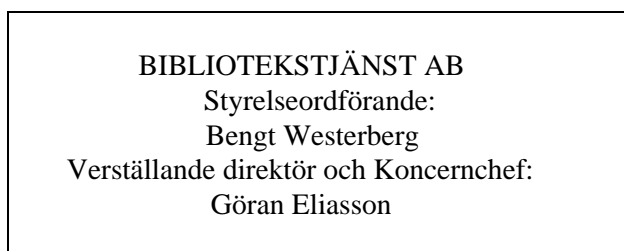
Koncernens visioner som de presenteras i årsredovisningen 1996 handlar om att expandera i de nordiska länderna och bl.a. tillhandahålla internationella databassystem till de nordiska biblioteken. Ett arbete har påbörjats för att ta fram ett nytt biblioteksadministrativt program. Tanken är att så småningom ersätta det nuvarande biblioteksadministrativa systemet BTJ 2000. BTJ bedömer att tillväxten för biblioteks-

⁷ Källa: BTJ Årsredovisning 1996

marknaden i Sverige är begränsad men hoppas på en större potential i de övriga nordiska länderna.

Under 1997 har BTJ lagt ett bud att köpa Seelig. (Se kap. 6.)

BTJ-koncernen 1996

BTJ KONCERNSTABEN
Finans & adm: Lars Portmark
Affärsutv: Jan Swedenborg
Information: Ann Marie Ek
FoU: Svante Hallgren

Källa: BTJ.

MODERBOLAG	BTJ MEDIA Anders Persson	Recensions-service Bokförsäljning AV-Media Förlag	BTJ Tidsskriftscentralen Biblioteksutrustade Mediadistribution
MODERBOLAG	BTJ DATABAS Per Hallberg	Bibliografisk service Egna databaser BURK ArtikelSök	Externa databaser: OCLC, British Library m fl cd-rom Dokumentleverans
DOTTERBOLAG	BTJ SYSTEMS AB Charlotte Ahlgren	Dataservice Utveckling och datasystem Underhåll av Datordrift Nätverksdrift	BTJ 2000 TOR Bokautomater cd-rom utveckling och produktion Utveckling
DOTTERBOLAG	BTJ PRODUKTER AB Thomas Johannesson	Biblioteksinredningar Biblioteksmateriel Projektförsäljning Stöldskydd	Filial: Danmark Dotterbolag BTJ Inc, USA
DOTTERBOLAG	BTJ TRYCK AB Walter Döerr	Fotosättning CRT och RIP Arkoffset Rulloffset	Lasertryck Audiokassetter (Talböcker) Distribution
DOTTERBOLAG	BTJ EUROPE NV Walter de Ceuster	Biblioteksinredningar Biblioteksmateriel Projektförsäljning	
DOTTERBOLAG	BTJ NORGE AS Pål Skjetne Erin Ghormley Austad	Biblioteksinredningar Biblioteksmateriel Projektförsäljning Media	
DOTTERBOLAG	BTJ KIRJASTOPALVELU OY Tuomo Suomalainen	Bokförsäljning Aleksi databas BTJ databaser: BURK, ArtikelSök	Externa databaser Biblioteksinredningar Biblioteksmateriel TOR Bokautomater
DOTTERBOLAG	LUNDGREN BOKHANDEL I MALMÖ AB Ulla-Bella Gustafsson	Facklitteratur Skönlitteratur	

Lundgrens bokhandel såldes under år 1997 till Akademibokhandelsgruppen.

7.9 UNESCO:s Folkbiblioteksmanifest

År 1949 publicerades för första gången UNESCO:s sk Folkbiblioteksmanifest.⁸ Texten reviderades år 1972 för att anpassas till de förändringar som skett under den gångna 20-årsperioden. En tredje version av folkbiblioteksmanifestet antogs år 1994. Där slås fast att Folkbiblioteket som lokalt kunskapscentrum utgör en grundförutsättning för ett livslångt lärande, ett självständigt ställningstagande och en kulturell utveckling för den enskilde och för olika grupper i samhället. UNESCO uppmanar därför stat, landsting och kommuner att stödja och aktivt medverka i en utveckling av folkbiblioteksväsendet. Folkbibliotekens huvuduppgift är att verka för läskunnighet, information, utbildning och kultur bland annat genom att:

1. Skapa och stärka läsvanor hos barn redan från tidig ålder.
2. Stödja såväl självstudier som formell utbildning på alla nivåer.
3. Erbjudna möjligheter till kreativitet och personlig utveckling.
4. Stimulera barns och ungdomars fantasi och kreativitet.
5. Främja kunskap om kulturarvet, förståelse för kulturen och insikt om vetenskaplig forskning och utveckling.
6. Vara öppna för alla konstnärliga uttrycksformer.
7. Främja kontakten mellan olika kulturer och stimulera en kulturell mångfald.
8. Stödja muntlig berättartradition.
9. Garantera medborgarna tillgång till alla slag av samhällsinformation.
10. Tillhandahålla erforderliga informationstjänster för det lokala näringslivet, för organisationerna och för olika intressegrupper.
11. Underlätta utnyttjandet av informationsteknologi och förbättra kunskaperna om dess användning.
12. Ge stöd till och delta i alfabetiseringsprogram för alla åldersgrupper och vid behov ta initiativ till sådan verksamhet.

⁸ Manifestet i sin helhet återfinns i Svenska Unescorådets skriftserie 2/1995.

7.10 Några iakttagelser

Folkbiblioteken med sina rötter i folkbildningen är av tradition en del av samhällets utbildningspolitik och förmedlare av litteraturen. Folkbiblioteken arbetar för att levandegöra litteraturen och inspirera såväl barn som vuxna till läsning. I ett decentraliserat bibliotekssystem med filialer, bokbussar och sjukhusbibliotek har folkbiblioteken möjlighet att nå ut till alla människor och vara ett verksamt medel för att överbrygga kunskapsmässiga och kulturella klasskillnader. Sjukhusbiblioteken har den senaste tiden drabbats av stora nedskärningar. En av folkbibliotekens viktigaste uppgifter är att värna om boken och läsandet men under senare år har mycket av det uppsökande biblioteksarbetet som vänder sig till gamla, sjuka och handikappade dragits ner. Den läsfrämjande verksamheten riktad till och i samarbete med barnhälsovård, förskola och skola har på många håll minskat. I många små och medelstora kommuner är biblioteket den enda kommunala kulturinstitutionen där de flesta kulturaktiviteter äger rum och det enda ställe där befolkningen kostnadsfritt kan ta del av det samlade utbudet av böcker och andra medier. Mer än hälften av folkbiblioteken tillhandahåller i dag Internettjänster.

Den snabba utvecklingen inom informationstekniken innebär bl.a. att folkbiblioteken står inför utmaningen att utveckla och biblioteksanpassa tekniken. De senaste årens omstruktureringar och besparingar i kommunerna har ofta fått ogynnsamma effekter för folkbiblioteksverksamheten. Flera kommuner har ersatt kulturnämnden med en organisation, där en nämnd kan ha ansvar för skola, förskola, kultur- och fritidsfrågor. Kompetensen i biblioteks- och kulturfrågor har tunnats ut.

De svenska folkbiblioteken har under den gångna tjugoförårsperioden fått en utvidgad roll. Efter de senaste kommunsammanslagningarna har det skett en strukturuomvandling som har lett till att ett stort antal utlåningsstationer och mindre enheter lagts ner. Vi har i dag färre och större bibliotek med längre öppettider. Utlåningen har gått ner sett över en tioårsperiod. Det lånas i dag ut närmare 10 miljoner färre volymer än för tio år sedan. Den nedåtgående utlåningstrenden har under senare år dock brutits. En stor del av bibliotekens besökare använder dess tjänster på plats. Man läser t.ex. tidskrifter, slår i referenslitteratur, använder bibliotekets informationsservice eller studerar.

Den höjda utbildningsnivån och decentraliseringen av den högre utbildningen har skapat andra förutsättningar för och behov av samverkan mellan olika typer av bibliotek. Övergången till alltmer problem-baserad inlärning ställer ökade krav på folkbibliotekens bokbestånd och låneförmedling samt på lånesamarbetet mellan forsknings- och folkbibliotek. Folkbibliotekens uppgifter har utökats och de spelar i dag en

större roll inom utbildningen. Samhällets ökade satsning på utbildning innebär att högre krav ställs på folkbiblioteken. Folkbibliotekens roll som förmedlare av fjärrlån ökar. I takt med en förlängd grundutbildning och en ökad distansundervisning vid högskoleenheterna kan man förvänta sig att beröringspunkterna mellan folkbibliotekssystemen och forskningsbiblioteken ökar ytterligare i framtiden.

Den långtgående decentraliseringen inom skolan har lett till en ojämn standard bland *skolbiblioteken*. Det saknas en definition av skolbibliotekens uppgifter. Enligt Bibliotekslagen skall skolbiblioteket "stimulera skolelevernas intresse för läsning och litteratur samt (för att) tillgodose deras behov av material för utbildningen." Den förändrade läroplanen ställer samtidigt allt större krav på välutrustade bibliotek. Grundskola och gymnasium arbetar med problembaserad inläring och ett stort mått av individualisering. Detta skapar i hög grad behov av tillgång till utbildade bibliotekarier. På vissa håll har folkbiblioteken fått ta över ansvaret för skolbiblioteken. Inom Kommunförbundet pågår projektet "Albatross" som syftar till en diskussion om den framtida skolan. Även skolbibliotekens roll kommer att tas upp. Frågan om biblioteken har även belysts i två studier som nyligen publicerats. Bibliotekshögskolan i Borås har gett ut "Skolbibliotek – vem bryr sig" och Skolverket, SAB och Svenska Kommunförbundet har publicerat "Exploderar gymnasiebiblioteken?".

Det livslånga lärandet har blivit allt viktigare. De vuxenstuderande i biblioteken blir allt fler. Det är viktigt att vuxenutbildningen i alla former får adekvat biblioteksservice.

Utvecklingen med den nya tekniken, kommunernas minskade resurser och decentraliseringen har lett till att Kulturrådet väckt frågan om hur samarbetet inom biblioteksväsendet kan förbättras.⁹ Mot bakgrund av den senaste tidens utveckling framstår det som allt mer nödvändigt att utveckla en gemensam och *samordnad strategi*, där det allmänna biblioteksväsendet ses som en gemensam samhällelig resurs och de grundläggande uppgifterna definieras utifrån kulturpolitiska, utbildningspolitiska och informationspolitiska utgångspunkter, menar Kulturrådet. Bibliotekslagen är ett steg i denna riktning.

⁹ I samband med Kulturutredningen utarbetades inom Kulturrådets kansli, efter samråd med KB ett bidrag till arbetet med en nationell bibliotekspolitik. Bland annat betonas behovet av en samsyn inom biblioteksväsendet.

8 Statligt stöd

Statligt stöd på litteraturområdet består av flera delar och fördelas i huvudsak i form av utgivningsstöd, inköpsstöd, verksamhetsbidrag samt stöd till bokhandel. Stöd för utgivning av litteratur m.m. uppgår till 32,9 miljoner kronor. I detta belopp ingår även stöd till författarverkstäder samt bidrag till Svenska Vitterhetssamfundet och Samfundet De nio. Utgivningsstöd kan sökas av förlag och avser i första hand ersättning för enskilda titlar.

Inköpsstödet uppgår till 25 miljoner kronor och kan sökas av kommuner. Bidragen avser inköp av litteratur för barn och unga till folk- och skolbibliotek. I samband med att inköpsstödet infördes år 1997 anvisades även på statsbudgeten engångsmedel med 5 miljoner kronor för läsfrämjande verksamhet. En bok för alla AB får vidare 8,2 miljoner kronor i verksamhetsbidrag för att föra ut kvalitetslitteratur till ett lågt pris och samtidigt arbeta med läsfrämjande insatser. Till Expertkommittén för översättning av finsk facklitteratur till svenska anslås 100 000 kronor i statsbidrag. Dessutom erhåller Svenska Institutet 800 000 kronor för översättning av svensk skönlitteratur till andra språk. Stödet till bokhandeln uppgår till 7,3 miljoner kronor och fördelar sig på kreditstöd, sortimentsstöd och katalogdatorstöd.

Genom Talboks- och punktskriftsbiblioteket samt Stiftelsen för lättläst nyhetsinformation och litteratur anslås vidare sammanlagt 69,4 miljoner kronor för att litteratur och information för funktionshindrade utvecklas, produceras och förmedlas. Staten stöder även produktion av videogram på teckenspråk genom Sveriges Dövas Riksförbund och Dövas TV i syfte att göra kultur och nyheter tillgängliga för döva. Anslaget till Dövas TV är 17,4 miljoner kronor.

Utöver ovanstående statliga insatser på litteraturområdet kan nämnas biblioteksersättningen, dvs. författares och översättares ersättning för bibliotekens utlåning av deras verk. Biblioteksersättningen beräknas för år 1997 till 102,3 miljoner kronor. Dessutom får författare och översättare statlig ersättning med 4 miljoner kronor för att deras verk utnyttjas i form av talböcker och taltidningar.

8.1 Utgivningsstöd

8.1.1 Bakgrund

Utgivningsstödet infördes 1975 sedan 1968 års litteraturutredning pekat på en kraftigt försämrad situation för kvalitetsboken, med ökade kostnader för förlagen, stigande bokpriser, färre debutanter och svårigheter att ge ut udda böcker. Idén att införa ett statligt stöd för litteraturen var relativt ny. Internationellt förekom litteraturstöd inte i någon nämnvärd utsträckning, förutom i öststaterna, där staten helt styrde bokutgivningen, samt i Norge, där man sedan 1965 haft en inköpsordning som garanterar att staten köper en viss upplaga av all nyutkommen norsk kvalitetslitteratur för distribution till biblioteken (se även kap. 9).

Litteraturutredningen presenterade flera möjliga alternativ till stödssystem, bl.a. en inköpsordning liknande den i Norge. Ett annat förslag handlade om att ge biblioteksersättning till förlagen på samma sätt som författare och översättare ersätts vid utlåning av litterära verk. Biblioteksersättningen skulle antingen basera sig på antalet inköpta böcker eller på antalet lån och motiverades främst utifrån upphovsrättsliga skäl. Utredningen resonerade även kring en sänkt eller borttagen bokmoms. Utredningen avvisade dock alla dessa alternativ. Huvudargumentet var att förslagen inte särskilt skulle gynna den mera svårsålda kvalitetslitteraturen och att stora statliga anslag skulle komma att förbrukas på litteratur som redan var lönsam och inte var i behov av stöd för att komma ut. Vad man sökte var ett stöd som effektivt skulle uppfylla syftet att främja den kvalitetslitteratur som hade svårt att hävda sig på den kommersiella marknaden. Avsikten var även att hjälpa de förlag som satsade på god litteratur och att upprätthålla deras kvalitetsutgivning. Endast med ett selektivt statligt stöd kunde kulturmedlen garanteras stödda kvalitetslitteraturen, menade utredningen. Eftersom ett selektivt stöd riskerade att styra utgivningen, utmynnade utredningens förslag slutligen i ett statligt bidrag som skulle ges i produktionsledet och omfatta ett system av utgivningsgarantier av både generell och selektiv natur. Vikten av läsfrämjande åtgärder framhölls samtidigt mycket starkt.

Det utgivningsstöd som riksdagen slutligen beslutade om år 1975 (bet. 1975:12, rskr. 210) var dock genomgående ett selektivt stöd för enskilda boks titlar inom olika litteraturkategorier. Stödet för den svenska skönlitteraturen var det mest omfattande och kom att gälla i princip all nyutkommen svensk skönlitteratur. För att, så långt som möjligt, undvika statlig styrning av utgivningen konstruerades större

delen av stödet som ett efterhandsstöd. Till klassisk litteratur och viss facklitteratur fick stödet dock utgå på förhand i form av produktionsstöd. Stödet till barn- och ungdomslitteratur utformades dels som ett förhandsstöd men även som stödköp av 1 000 exemplar per titel. Stödköpsupplagan fördelades till barn- och ungdomsorganisationer för läsfrämjande verksamhet.

Utgivningsstödet har efter 1975 reformerats och justerats i olika omgångar och förfarandet med stödköp av barn- och ungdomslitteratur har upphört. De viktigaste förändringarna är vidare att en utbyggnad skett och att fack- samt barn- och ungdomslitteraturkategorierna helt anpassats till reglerna för efterhandsstöd. En kritik som framfördes mot utgivningsstödet var att storsäljande titlar, som ger ett betydande överskott, får stöd. 1982 års bokutredning föreslog därför att en upplagespärren skulle införas. Förslaget antogs dock inte.

8.1.2 Nuvarande utgivningsstöd

Enligt förordningen om statligt litteraturstöd (1993:449) är utgivningsstödet indelat i nio olika stödordningar. Dessa är: ny svensk skönlitteratur för vuxna, skönlitteratur för vuxna i svensk översättning, facklitteratur för vuxna, barn- och ungdomslitteratur, bildböcker och bildverk för vuxna, klassisk litteratur (inkl. lagerstöd), tecknade serier för barn och ungdom samt litteratur på invandrar- och minoritetsspråk. I särskild ordning inom ramen för utgivningsstödet har även en klassikerserie för skolan producerats. Målsättningen att uppnå 100 titlar är nu uppfylld och medel anslås fortsättningsvis en tid för lagerhållning och nytryck.

Utgivningsstödet prövas efter ansökan av Statens kulturråd. Det kan sökas av förlag som är verksamma i Sverige. Större delen av utgivningsstödet avser litteratur på svenska. För litteratur på invandrar- och minoritetsspråk utgår stöd i form av verksamhetsstöd till förlag. På grund av ett ökat antal ansökningar och oförändrade anslag under en rad år har stödet urholkats. Det kan numera inte fördelas helt enligt de ursprungliga principerna, där tanken var att alla nya titlar inom ny svensk skönlitteratur för vuxna skulle få stöd. Stora som små förlag med kvalitetsutgivning bör kunna räkna med att få ett antal stöd under ett verksamhetsår. Stödbeloppens utveckling har hållits tillbaka men vissa titlar blir ändå utan stöd trots att de uppfyller de kriterier som uppställts. Inom stödordningarna facklitteratur för vuxna, barn- och ungdomslitteratur samt bildböcker och bildverk för vuxna avslås över hälften av ansökningarna.

Till utgivningsstödet är en prispress kopplad. Detta innebär att förlagen inte får överskrida vissa angivna maximipriser för titlar som de söker stöd för. En titel som fått stöd måste också finnas tillgänglig för distribution i bokhandeln. För att en utgåva skall kunna få litteraturstöd krävs således att den finns med i elektronisk eller tryckt lagerkatalog som är tillgänglig i bokhandeln. Boken skall också förses med ett svenskt s.k. ISBN.¹ En ansökan om stöd lämnas av förlaget/utgivaren när boken kommit ut. Stödet är ett efterhandsstöd men i vissa fall kan besked om stöd ges i förväg, s.k. förhandsbesked. Inom stödordningen för klassisk litteratur utgår stöd före utgivningen (produktionsstöd). Möjligheter till produktionsstöd finns även inom andra stödordningar, t.ex. vid särskild kostsam utgivning av bildverk och serier.

Stöd kan i princip inte ges till titlar som fått annat statligt produktionsstöd, till festskrifter och vänböcker, eller till titlar som är särskilt producerade för bokrean, till talböcker, talfonogram och notutgivning. Stöd från annan källa bör tas upp i ansökan, men är inget hinder för utgivningsstöd. Även akademiska avhandlingar kan erhålla stöd. I sådant fall reduceras dock stödbeloppet.

Stödbeloppet baseras på en *arkersättning*, där ett ark motsvarar 16 trycksidor. Inom vissa stödordningar kan man få produktionsstöd för särskilt påkostade utgåvor. Stödet täcker en del av verkets tekniska kostnader. Kulturrådet fastställer varje år, efter överläggningar med bokbranschen, de förlagsnettopriser, F-priser, som högst får gälla för de böcker som erhåller stöd. Dessa priser får inte överskridas av förlagen. Om F-priset överskrids reduceras stödbeloppet eller, om överskridandet är stort, tas inte boken upp till behandling.

Budgetåret 1995/96 (18 månader) anslogs 44 325 700 kronor till utgivningsstöd för kvalitetslitteratur. De förlag som erhöll mest stöd var: Norstedts förlag (3 452 000 kr), Albert Bonniers förlag (2 901 610 kr), Carlsson bokförlag (2 775 880 kr), Natur och Kultur (2 444 310 kr), Atlantis (1 851 670 kr) och Rabén och Sjögren (1 619 490 kr). Av de mindre förlagen märktes Brutus Östlings bokförlag Symposion (1 470 770 kr).

Det är svårt att säga exakt vilken effekt stödet haft. Det är heller inte möjligt att bedöma hur utgivningen skulle ha sett ut utan utgivningsstöd. I förhållande till folkmängden anses Sverige ha en relativt stor utgivning och många förlag. Det finns ca 500 förlag med minst en anställd. År 1996 utkom 10 654 böcker och skrifter på över 48 sidor, enligt Svensk Bokförteckning. Då ingår även akademiska tryck, kataloger m.m. Enligt Förläggareföreningens branschstatistik för år 1996

¹ Med ISBN avses det särskilda identifikationsnummer som boken får för att kunna kategoriseras.

utgavs 3 586 titlar allmänlitteratur. Det motsvarar en ökning med 453 titlar jämfört med budgetåret 1985/86. (Se vidare kap. 5.)

Utgivningsstödet utgör sammantaget inte mer än högst 1 % av den totala omsättningen på bokmarknaden. Några av de större förlagen som Bonniers och Norstedts, har i kraft av sin stora utgivning av kvalitetslitteratur fått en stor del av stödsummorna genom åren. När det gäller mindre och medelstora förlag har stödet en stor betydelse. Flera av dem har ökat sin utgivning av kvalitetslitteratur sedan stödet infördes. Utgivningsstödet har med all säkerhet bidragit till att förlagen tagit risken att ge ut även smala titlar som inte förväntas bli kommersiella framgångar. Många nya förlag har tillkommit och står numera för en betydande del av den utgivning som får stöd.

Utgivningsstödet är, i sin nuvarande konstruktion, helt inriktat på att stödja *produktionen* av böcker, en process som tidigare var mycket kostsam. Med bättre och billigare teknik, och ett betydligt enklare förfarande vid sättning och tryck har produktions- och tryckkostnaderna sjunkit drastiskt. Istället har förlagens kostnader för t.ex. administration, marknadsföring och distribution skjutit i höjden. Förlagen har enligt bestämmelserna inte någon skyldighet att redovisa de faktiska produktionskostnaderna (utom då de söker produktionsstöd, som ges i förhand).

Det finns möjligheter för författare att producera sina böcker själva till lågt pris på Författares Bokmaskin. Författares Bokmaskin är en ekonomisk förening som startades av refuserade författare. Den får 350 000 kronor i statsbidrag för år 1997 samt ett mindre verksamhetsbidrag. Arbetet är dock till stor del ideellt. Kulturrådet har dessutom gett bidrag för att införa den teknik som krävs för att trycka på andra alfabet än det latinska. Författares Bokmaskin ger 40 % i rabatt på de redan låga produktionskostnaderna för böcker som trycks på utländska språk.

Staten stöder för närvarande inte spridningen av de litteraturstödda titlarna. *Distributionen* sker på marknadens villkor och är som övrig utgivning avhängig av insatser från förlagen, biblioteken, bokhandeln, bokklubbar och varuhus. Tidigare fanns ett distributionsstöd knutet till fackbokhandelsavtalet, vilket innebar att varje litteraturstödd titel utgiven av förlag anslutet till avtalet distribuerades till högre rabatt och med returrätt i ett exemplar till den dåvarande fackbokhandeln. Syftet med stödet när det infördes var att underlätta för parterna att nå en överenskommelse om ett nytt fackbokhandelsavtal.

Den tekniska utvecklingen har fört med sig diskussioner om nya stödordningar, t.ex. stöd till produktion av cd-rom och Print-on-demand. Den digitala tekniken öppnar möjligheter för helt nya spridningsvägar, även internationellt, vilket är viktigt inte minst för litteratur

på invandrar- och minoritetsspråk. En ny stödordning för kassettboksproduktionen har diskuterats som ett led i arbetet med läsfrämjande. Kassettböcker kan bidra till att föra ut kvalitetslitteraturen till nya läsargrupper.

Kritik och utvärderingar

Det statliga utgivningsstödet utvärderas löpande inom ramen för regeringens budgetarbete. Regeringen konstaterade i 1993 års budgetproposition att den svenska litteraturstödsmodellen i huvudsak verkade effektivt och att en kulturpolitiskt angelägen utgivning av kvalitetslitteratur upprätthölls med hjälp av en relativt begränsad statlig insats. Regeringen gjorde därför bedömningen att grunderna för utgivningsstödet borde ligga fast. Kulturutredningen (SOU 1995:84) bedömde att nuvarande statliga stödsinsatser var väl motiverade och fann ingen anledning att föreslå några direkta förändringar. Regeringen föreslog i propositionen 1996/96:3 om kulturpolitik oförändrad inriktning av utgivningsstödet och oförändrat anslag i avvaktan på utredning.

Svenska Förläggareföreningen har länge krävt att prispresen skall avskaffas. Kravet har bl.a. framförts i skrivelser ställda till såväl Kulturrådet som till Kulturdepartementet under 1992.² Förläggareföreningen hävdade att prispresen inte har avsedd kulturpolitisk effekt och att den skapar merarbete för förlagen. Den menade vidare att marknaden på ett bättre sätt håller nere priserna, eftersom bokbranschen inte kan ta ut högre priser än konsumenterna är beredda att betala. Dessutom påpekade Förläggareföreningen att prispresen enbart påverkar producentledet och inte konsumentpriserna, samt att prispresen skapat utrymme för bokhandeln att höja sina marginaler. Sveriges Författarförbund och Svenska Bokhandlareföreningen anser däremot att prispresen bör behållas.

Statens kulturråd fick i regleringsbrevet för 1993/94 i uppdrag att utvärdera prispresen. Rådets slutsats var att prispresen borde vara kvar. Även om prispresen inte har någon stark köpstimulerande effekt har den i kombination med själva utgivningsstödet bidragit till bevarandet av en rimlig prisnivå trots den ambitiösa utgivningsnivån och de minskade genomsnittsupplagorna på den svenska bokmarknaden, menade Kulturrådet. Ett avskaffande skulle leda till ett ökat tryck på redan hårt ansatta stödordningar, framhöll Kulturrådet.³

² Svenska Bokförläggareföreningens skrivelser, 1992-04-14 till Kulturrådet och 1992-11-17 till Kulturdepartementet

³ Kulturrådets yttrande 1994-08-31, Dnr 1022/94-40.

Svenska Bokhandlareföreningen delade Kulturrådets uppfattning. Ett slopande av litteraturstödet prispress skulle enligt föreningen leda till en högre prisnivå för utgivningen av kvalitetslitteratur och därmed till ökade utgifter för bökköparna. Tanken att effekten av prispressen skulle gå förlorad för konsumenterna genom att bokhandeln ökar sina marginaler avvisas av Bokhandlareföreningen. Ett lägre inköpspris ger ett lägre pris för bökköparen.

Kulturrådet hade också kunnat konstatera att prispressen bidragit till att hålla lönsamma och samtidigt högrissatta titlar utanför litteraturstödet. Bokhandlareföreningen önskade att man kunde komma något längre i detta avseende. Genom återbetalning av litteraturstöd för titlar som uppnår en viss upplaga kunde utrymme skapas för andra titlar som är i bättre behov av stöd.⁴

Författarförbundet har riktat kritik mot att stödet till ny svensk skönlitteratur urholkats.

Tabell 8:1. Anslag per stödordning och ungefärligt antal stödda titlar år 1997

Litteraturkategori	Anslag	Antal titlar
1. Ny svensk skönlitteratur för vuxna	7 775 000	ca 245
2. Skönlitteratur för vuxna i svensk översättning	3 550 000	ca 100
3. Facklitteratur för vuxna	5 300 000	ca 130
4. Barn- och ungdomslitteratur	4 305 000	ca 165
5. Bildböcker och bildverk för vuxna	2 700 000	ca 40
6. Klassisk litteratur (inkl. lagerstöd)	2 600 000	ca 65
7. Tecknade serier för barn och ungdom	1 139 000	ca 40
8. Litteratur på invandrar- och minoritetsspråk	2 000 000	förlagsstöd, ej titelstöd
9. Klassikerserie för skolan (fram till år 2000)	ca 1 500 00	tilltryck och lagerhållning
Totalt	30 869 000	785

⁴ Svenska Bokhandlareföreningens yttrande 1994-10-17 till Kulturdepartementet.

Ny svensk skönlitteratur för vuxna

I denna stödordning ingår nyutgivna romaner, noveller, dikter, dramatik, debatt, biografier med skönlitterär anknytning, essäer och aforismer samt debatt- och rapportböcker med skönlitterär prägel. Läromedel, studiematerial eller vetenskapliga verk med specialistanknytning får i regel inte stöd. Ansökningarna behandlas av en arbetsgrupp med sex ledamöter som sammanträder sex gånger per år. Gruppen gör en bedömning med utgångspunkt från bokens litterära kvalitet.

Minimiupplaga för stöd är för lyrik, dramatik, aforismer och essäer 750 exemplar. För övriga genrer är miniupplagan 1 500 exemplar.

Under år 1997 fördelas 7 775 000 kronor inom denna stödordning.

Budgetåret 1995/96 (18 mån) fördelades 11 751 620 kronor till 364 titlar, dvs. i genomsnitt 32 285 kronor per titel, utgivna av 47 förlag. Avslagen uppgick till 317, vilket betyder att 53 % fick stöd. 109 av stöden gick till romaner, 77 till dikter och 69 till essäer. De förlag som dominerar när det gäller utgivning av ny svensk skönlitteratur för vuxna är Bonniers och Norstedts. Även Carlssons förlag har en förhållandevis stor utgivning av svensk skönlitteratur, liksom Brutus Östling/Symposion och Gedins.

Skönlitteratur för vuxna i svensk översättning

Stödordningen omfattar översatta romaner, noveller, dikter, dramatik, aforismer, essäer, biografier med skönlitterär anknytning samt debatt- och rapportböcker med skönlitterär prägel. Beslut om stöd fattas av en arbetsgrupp med fem ledamöter som sammanträder sex gånger per år. Avgörande för arbetsgruppens bedömning är originalverkets litterära kvalitet och kvaliteten på översättningen. Vidare eftersträvas en mångsidighet beträffande originalspråk. Översättningen förutsätts utgå från originalverket. Bara i undantagsfall kan översättning via ett annat språk godtas. Minimiupplaga för stöd är – för lyrik, dramatik, aforismer, essäer – 750 exemplar – för övriga genrer – 1 500 exemplar.

År 1997 fördelas 3 550 000 kronor inom denna stödordning.

Under budgetåret 1995/96 (18 mån) fick 40 förlag 5 509 890 kronor i stöd för 156 verk – i genomsnitt 35 320 kronor per titel. 147 ansökningar om stöd fick avslag, vilket betyder att 51 % beviljades stöd. De förlag som fick mest stöd inom denna stödordning var Norstedts, som fick 662 780 kronor i stöd för 20 titlar, följt av Bonniers, som fick 565 990 kronor i stöd för 16 titlar. Wahlström & Widstrand fick 468 100 kronor i stöd för 11 titlar, medan Natur och Kultur fick 445 410 kronor för nio titlar.

Av de 156 stödda titlarna hade 55 verk, eller 35 %, engelska som originalspråk. Engelskan dominerar stort bland den skönlitteratur som översätts i Sverige; 1996 utkom 1 826 böcker och broschyrer – 75 % av översättningsböckerna – som hade engelska som originalspråk. Där- emot fick bara 3 % av dessa stöd (4 % för övriga). Noteras bör dock att det inte enbart är författare från Storbritannien och USA som skriver på engelska, utan också de från Australien, Nya Zeeland, Indien, Syd- afrika, Västindien m.fl. länder.

De skönlitterära översättningarna är den utgivning som förlagen i första hand drar ned på i svåra tider, särskilt när det gäller böcker från språkområden som uppfattas som udda. Enligt Svenska Förläggare- föreningens statistik över medlemsförlagens utgivning minskade över- sättningsslitteraturen för vuxna med 26 % mellan år 1985/86 och år 1996, från 405 utgivna verk till 300.

Facklitteratur för vuxna

Stödordningen omfattar facklitteratur i vid bemärkelse, såväl svensk som översatt facklitteratur. För äldre litteratur och klassiker hänvisas till klassikerstödet. Läromedel, studiematerial eller vetenskapliga verk med specialistinriktning får i regel inte stöd. Inte heller får titlar av uppslagskaraktär, hobbyböcker, årsböcker, utställningskataloger, hand- böcker, kokböcker eller reseguider stöd, om det inte kan anses särskilt kulturpolitiskt motiverat. En reducering av stödet tillämpas för avhand- lingar.

Beslut om stöd fattas av en arbetsgrupp med sju ledamöter som har sex sammanträden per år. Arbetsgruppen tar, vid sidan om kravet på kvalitet, även hänsyn till tillgången på och behovet av litteratur inom olika facklitterära områden. Minimiupplaga för stöd är 1 500 exemplar.

År 1997 fördelas 5 300 000 kronor i stöd.

Budgetåret 1995/96 (18 månader) beviljades 8 457 090 kronor till 209 fackböcker för vuxna, i genomsnitt 40 465 kronor. 531 ansökte om stöd och 322 fick avslag, dvs. 39 % fick stöd. 1995/96 gick det största antalet fackboksstöd till Atlantis, som fick 1 004 850 kronor i stöd för 22 titlar, följt av Natur och Kultur, som fick 724 690 kronor för 16 tit- lar.

Fackboksutgivningen har ökat kraftigt i Sverige. I stödordningen facklitteratur inräknas såväl svenska som översatta verk. Många olika ämnesområden samsas inom denna stödordning; sociologi, filosofi, historia, religion m.fl. Det är en allmän uppfattning bland dem som fördelar stöden att många mycket bra, stödvärda fackböcker inte får stöd på grund av ett ökande antal ansökningar med hög och jämn kva-

litet. Detta bekräftas av att endast drygt 1/3 av ansökningarna beviljas stöd.

Barn- och ungdomslitteratur

Stödordningen för Barn- och ungdomslitteratur omfattar skönlitteratur, både svenska originalverk och översättningar och facklitteratur. Barn- och ungdomslitteratur på invandrar- och minoritetsspråk behandlas inom det särskilda stödet för litteratur på invandrar- och minoritetsspråk.

Beslut om stöd fattas av en arbetsgrupp med sex ledamöter som har sex sammanträden varje år. Utgångspunkt för gruppens bedömning är bokens litterära kvalitet. Svensk originalutgivning prioriteras. För översättningar eftersträvar gruppen en god spridning mellan olika språkområden. Förlag som söker särskilt stödbelopp kan få förhandsbesked om stöd. I motiverade undantagsfall kan produktionsstöd beviljas för särskilt kostnadskrävande utgivning. Minimiupplaga för stöd är 1 500 exemplar.

I Sverige finns relativt god tillgång på kvalitetsböcker för barn. Framför allt bilderböckerna anses ha hög kvalitet. Detta är dock en kostnadskrävande utgivning som ofta kommer till stånd genom internationella samtryck och som är beroende av både inköp från biblioteken och av statligt stöd. Även inom denna stödform är antalet bifall lägre än avslagen. Budgetåret 1995/96 beviljades 45 % av ansökningarna.

För år 1997 beviljas 4 305 000 kronor till barn- och ungdomslitteratur.

Budgetåret 1995/96 (18 mån) fördelades 6 934 410 kronor till 278 verk, eller 45 % av 616 ansökningar. 338 ansökningar avslogs. De främsta stödmottagarna inom denna stödordning var Rabén & Sjögren, som fick 1 415 070 kronor i stöd för 53 böcker, Bonnier Carlsen, 1 145 370 för 48 böcker och Alfabeta, 1 045 740 för 44 böcker. Bland övriga förlag som fick utgivningsstöd märks Opal, Natur och Kultur samt Eriksson & Lindgren.

Fem förlag fick stöd för översättningar av barnböcker till invandrar- och minoritetsspråk. Sammanlagt 17 böcker erhöll 495 000 kronor. Dar Al Muna (arabiska och persiska) fick flest stöd. Budgetåret 1995/96 fick förlaget 362 320 kronor i stöd för 11 översättningar, bl.a. av Pippi Långstrump till arabiska. De övriga förlag som fick stöd för översättningar av svenska barnböcker var Admas Förlag (tigrinja), Apec Förlag (kurdiska), Eritrianska Riksförbundet (tigrinja) samt Gavriilo förlag (serbokroatiska).

Bildböcker och bildverk för vuxna

Stödordningen omfattar konst-, foto- och bildböcker för vuxna, samt böcker inom området konsthistoria. Ansökan kan avse både böcker på produktionsstadiet och färdiga böcker. För denna kategori beviljas alltså även ett förhandsstöd. Beslut om stöd fattas av en arbetsgrupp om fem personer med bred kompetens när det gäller att bedöma konst, foto och bild.

För verk med särskilt höga produktionskostnader kan Kulturrådet ge förhandsstöd. Beslut om stödbelopp och högsta tillåtna F-pris grundar sig på framställningskostnaderna. Om dessa blir större än beräknat kan Kulturrådet medge att F-priset höjs.

Det finns också ett efterhandsstöd som fastställs med hänsyn till framställningskostnaderna och F-priset. Konstböcker och andra bildverk är i stort behov av stöd på grund av de höga produktionskostnaderna. Upplagorna är oftast små – under 2 000 exemplar – och titlarna blir sällan kommersiella framgångar. De små och medelstora förlag som ger ut dessa böcker skulle förmodligen inte ta risken om inte stödet funnes.

För 1997 beviljas 2 700 000 kronor i stöd inom denna stödordning.

Budgetåret 1995/96 (18 mån) fördelades 4 019 000 kronor på 62 titlar till 44 förlag. Antalet ansökningar uppgick till 148. Bifallsprocenten uppgick till 42 %. I genomsnitt erhöll varje titel stöd med 64 823 kronor. Bland de förlag som fick mest stöd märks Carlsson Bokförlag, 697 000 i stöd för 10 titlar, Signum i Lund, som fick 330 000 kronor för 3 titlar och Bonnier Alba, som fick 258 000 kronor för 3 titlar.

Klassikerstödet

Stödordningen omfattar samtliga kategorier inom litteraturstödet utom litteratur på invandrar- och minoritetsspråk. I motsats till övriga stöd-kategorier är klassikerstödet ett förhandsstöd. Med klassisk litteratur jämföras allmänt erkänd 1900-talslitteratur om den utgavs första gången för minst 20 år sedan. Beslut fattas av en arbetsgrupp med fem ledamöter. Utgångspunkten för arbetsgruppens bedömning är den litterära kvaliteten. Vidare tar gruppen hänsyn till om verket är tillgängligt på den svenska bokmarknaden. För utländska klassiker vägs också behovet av nyöversättning in, samt översättningens kvalitet. Stödet är ett *förhandsstöd*. Särskilt stödbelopp kan ges för översättning av klassiker.

Om förlaget bekostar en nyöversättning betalas en tredjedel av stödbeloppet ut redan i samband med stödbeslutet. För övriga titlar utbetalas hela beloppet efter utgivningen. Minimiupplaga är – för lyrik, dramatik, aforismer, essäer – 1 000 exemplar – för övriga genrer – 2 000 exemplar.

År 1997 är anslaget på 2 600 000 kronor (inkl. medel för lagerstöd). 764 990 kronor fördelades i lagerstöd för klassiker 1997.

Budgetåret 1995/96 (18 mån) beviljades 80 stöd medan 57 ansökningar avslogs. 58 % fick totalt 3 miljoner kronor i stöd, eller 39 730 kronor per titel. Förlaget Atlantis var den största stödmottagaren med 485 750 kronor eller 16 % av totalsumman för klassikerstödet, följt av Natur och Kultur med 213 060 kronor i stöd.

I motsats till övriga stödordningar är klassikerstödet alltså ett *förhandsstöd* och ansökan måste lämnas innan boken är tryckt, vilket enligt handläggarna på Kulturrådet är ändamålsenligt. Risken för otillbörlig statlig styrning anses vara mindre inom klassikerstödet än inom andra stödordningar, eftersom titlarna redan varit utgivna.

För lagerhållning av klassisk litteratur kan *särskilt lagerstöd* ges. Stödet fördelas en gång per år och ansökningarna skall vara inkomna ett visst datum (28 februari 1997). Lagerstödet är ett efterhandsstöd som förlagen kan få för mellan 200 och 2 000 exemplar. Detta stöd beviljas främst för de titlar som fått produktionsstöd, men även för andra. Ca 40 förlag beviljas lagerstöd för runt 1 000 titlar varje år. Lagerstödet för klassiker är relativt litet, men mycket administrationskrävande. Förlagen som får stöd anser dock att stödet är mycket betydelsefullt.

För budgetåret 1995/96 (18 mån.) beviljades 1 065 540 kronor i lagerstöd till klassiker. Atlantis fick mest stöd, 214 800 kronor eller 20 % av stödsumman, följt av Klassikerförlaget med 128 850 kronor, eller 12 %.

År 1997 fördelades 764 000 kronor i lagerstöd för klassiker till 44 förlag. Liksom tidigare fick Atlantis den största andelen av lagerstödet, dvs. 145 600 kronor eller 19 % av stödet, följt av Klassikerförlaget/Rabénförlagen som fick 64 090 kronor (8 %) och Rabén & Sjögren med 56 580 kronor (7 %) i stöd. Stödsummorna för hälften, dvs. 22 stycken, av förlagen understeg 10 000 kronor. Endast åtta förlag fick mer än 20 000 kronor.

Tecknade serier för barn och ungdom

Syftet med stödet är att stimulera utgivning av nya svenska kvalitetsserier. Det syftar också till att främja utgivning av goda serier från övriga nordiska länder, liksom från andra språkområden. Besluten om stöd fattas av en arbetsgrupp med fyra ledamöter som sammanträder fyra gånger per år. Arbetsgruppen bedömer både bild- och textkvalitet.

Stödet till tecknade serier för barn och ungdom tillkom i början av 1980-talet. Sedan dess finns – vid sidan av de rena underhållningsserierna – en ny typ av serier i Sverige. I dessa är ambitionsnivån och den konstnärliga nivån högre. Stödet till tecknade serier anses starkt ha bidragit till att denna nya typ av serier etablerat sig. Det har dock visat sig svårt att få fram nya serier för barn. Det är främst ungdomsserier som tillkommit. Det är också i första hand ungdomar 15–20 år som läser serier. Marknaden för serier är i dag svag och förlagen brottas med ekonomiska problem.

Stödordningen omfattar förhandsstöd, efterhandsstöd samt stöd till enskilda serier i serietidningar.

Förhandsstödet är avsett för serieutgivning med särskilt höga kostnader, i första hand nya svenska serier. I motiverade undantagsfall kan rådet bevilja produktionsstöd för särskilt kostnadskrävande utgivning. Efterhandsstödet syftar till att stimulera utgivningen av svenska och översatta kvalitetsserier. Stödet gäller endast färdiga album/böcker.

Stöd till enskilda serier i serietidningar kan bara ges till nya svenska serier. Vid fördelningen tar arbetsgruppen viss hänsyn till tidningens övriga innehåll. Minimiupplaga för albumstödet är 1 500 exemplar.

För insatser som syftar till att främja distributionen och försäljningen av kvalitetsserier kan särskilt bidrag sökas. Sådant bidrag kan inte sökas av enskilda förlag eller företagsgrupper.

Anslaget för år 1997 är 1 139 000 kronor.

Budgetåret 1995/96 (18 mån.) fick 12 förlag 1 638 280 kronor i stöd för 45 serier. 19 av 64 sökande fick avslag, dvs. 70 % av ansökningarna bifölls och fick stöd med i genomsnitt 36 406 kronor. Carlsen Comics fick 738 850 kronor i stöd för 18 serier, därefter kom Tago förlag, som ger ut svenska serier, med 279 000 för 9 serier och Optimal Press med 224 120 kronor för 6 serier. 62 400 kronor gavs i stöd till 13 enskilda serier i dagstidningar, publicerade av tre förlag, nämligen Optimal Press, Semic Press och Atlantic Förlags AB.

Stöd till litteratur på invandrar- och minoritetsspråk

Syftet med stödet är att ge invandrare och språkliga minoriteter i Sverige tillgång till god litteratur på sitt eget språk. Stödet ges huvudsakligen som allmänt förlagsstöd till förlag med utgivning på invandrar- och minoritetsspråk.

Stöd kan även ges för svensk barn- och ungdomslitteratur i översättning till vissa invandrar- och minoritetsspråk, där bristen på litteratur för barn och ungdom är särskilt stor. Stöd kan lämnas för produktionskostnader, allmänna förlagskostnader eller som särskilt produktionsstöd för kostnader som beror på att utgivningen sker på annat språk än svenska. Beslut om stöd fattas av en arbetsgrupp med tre ledamöter.

År 1977 inrättades stödformen för litteratur på invandrar- och minoritetsspråk. Målsättningen är att alla språkgrupper ska ha tillgång till god litteratur i tillfredsställande omfattning via biblioteken. Stödet ska vara en garanti för att det finns böcker på ett visst språk. Från början var stödet ett förlagsstöd, som sedan ändrades till att bli ett titelstöd. 1993/94 återgick man till ett allmänt förlagsstöd. Nu krävs två års fungerande förlagsverksamhet innan stöd kan utgå. Dessutom finns enligt förordningen möjlighet att stödja projekt av olika slag.

År 1997 uppgår stödet till 2 miljoner kronor. Anslaget har varit oförändrat sedan budgetåret 1992/93. Ca 50 % av stödet går till kurdisk utgivning, som under de tjugo år som stödet har funnits har fått omkring 6 miljoner kronor totalt. Förlag med persisk respektive turkisk utgivning har också fått mycket stöd. Spanskspråkig utgivning fick tidigare en stor del av stödet, men andelen har minskat.

De grupper som för närvarande dominerar den litterära produktionen är sådana som varit i Sverige under en längre tid. För invandrare från t.ex. Somalia och Eritrea saknas böcker, beroende på svag förlagsstruktur i ursprungsländerna efter långvarigt krigstillstånd. Också i Sverige råder en brist på litteratur för dessa grupper.

Produktionen av böcker för invandrabarn är försumbar till sin omfattning, medan däremot några förlag översatt kända svenska barnböcker till olika invandrarpråk (se under rubriken Barn- och ungdomslitteratur).

I utredningen Sverige, framtiden och mångfalden (SOU 1996:55) framförs förslag som syftar till att införa ett nytt system för stöd till etniska/språkliga gruppers kulturella verksamhet. Man menar att stödet bör kunna ges antingen som grundbidrag eller projektbidrag och poängterar också att det är naturligt om kulturellt och socialt liv inom olika etniska grupper organiseras på initiativ av och inom sådana grupper.

Denna slutsats får stöd av arbetsgruppen för stöd till minoritets- och invandrarlitteratur, som har framfört önskemål om en förändrad inriktning på stödet. Man vill t.ex. prioritera barn- och ungdomslitteratur och stödja de nyare invandrargrupperna i Sverige.

Klassikerserien för skolan

Klassikerserien för skolan har sedan den infördes 1985 kommit ut med planerade 100 titlar, de sista tio under 1996. Kulturrådet föreslår i sin anslagsframställning för 1997–99 att serien skall hållas i lager och marknadsföras för skolan tills vidare.

Stödet till klassikerserien för skolan infördes på grund av svårigheten att hitta god klassisk litteratur till skolorna. De 100 titlarna i serien får endast säljas till skolor, samt genom Svenska institutet, som har möjlighet att sälja de svenska klassikerna ur serien till lärare som undervisar i svensk litteratur i skolor utomlands. Böckerna kostar endast 30 kronor styck och den statliga subventionen beräknas till 19 kronor per exemplar. Tio titlar per år gavs ut mellan 1985 och 1996 till en årlig kostnad av 2–3 miljoner kronor.

Utgivningen sköttes av det förlag som hade rättigheterna till respektive verk, t.ex. rätten till en översättning. I de fall det handlade om upphovsrättsligt fria svenska författare gav Kulturrådet uppdraget till det förlag som låg närmast till hands, t.ex. därför att det nyligen gett ut en bra utgåva av verket.

De 100 titlarna gavs ut av 8 olika förlag. När det gäller marknadsföring och distribution fick Natur och Kultur genom anbudsförfarande uppdraget att dels producera en katalog för att marknadsföra klassikerna och dels, via Förlagsdistribution i Kallhäll, lagerhålla och distribuera dem.

Då serien nu är fulltalig anslås runt 1.5 miljoner kronor per år – åtminstone fram t.o.m. 1999 – för tilltryck, marknadsföring och lagerhållning.

8.1.3 Spridningen av de litteraturstödda titlarna

Bokutredningen har låtit undersöka spridningen av de titlar som fått statligt litteraturstöd genom att skicka en enkät till de bokförlag som erhållit litteraturstöd under budgetåret 1995/96 (18 månader). Dessa har fått stöd enligt stödordningarna svensk skönlitteratur, skönlitteratur i svensk översättning och barn- och ungdomslitteratur. Spridningen av stödd facklitteratur finns inte med. Sammanlagt har 47 förlag redovisat

tryckt upplaga och försäljning genom olika kanaler för 639 titlar, som totalt tryckts i närmare 3,2 miljoner exemplar. Se bilaga 7 (Litteraturstödda titlar).

Redovisningen av förlagens försäljning har delats upp i fem kategorier: bokhandel, bokklubb, bibliotek, direkt och övriga. Se definition av kategorierna i avsnitt 6.1.2. I antal sålda volymer stod bokklubbsförsäljningen för den största andelen eller 827 000 exemplar, jämfört med bokhandelns 680 000 exemplar. Av tabell 8:2 framgår att 671 000 av de bokklubbssålda exemplaren avsåg den tiondel (64 titlar) av de litteraturstödda titlarna som hade en upplaga på 10 000 exemplar eller mer. Beträffande de återstående 575 litteraturstödda titlarna hade bokhandeln den största försäljningen.

Försäljningen till biblioteken var 401 000 exemplar. Biblioteksinköpen var minst påverkade av vilken upplageklass de inköpta titlarna tillhörde. Betydligt lägre var försäljningen genom kategorin "Övriga", 164 000 exemplar, och "Direktförsäljning", 62 000 exemplar. Antal sålda exemplar respektive antal osålda exemplar avser den undersökta tidsperioden och således ej antalet slutligen sålda/osålda exemplar.

Tabell 8:2. Analys litteraturstödda titlar – upplagestorlek

Upplageklass	Antal titlar	Tryckta ex	Bokhandeln	Försäljning			Bibliotek
				Bokklubb	Direkt	Övriga	
>10 000	64	1 434 315	289 662	671 773	15 483	69 785	98 065
6 000-10 000	56	411 726	114 366	63 682	15 869	18 647	78 120
4 000-6 000	99	455 251	109 602	48 309	13 675	22 101	88 646
3 000-4 000	100	326 301	62 089	24 820	4 987	16 414	63 439
2 000-3 000	143	328 135	63 205	13 023	6 565	19 845	49 732
1 000-2 000	123	188 353	32 199	5 494	4 812	14 857	21 216
<1 000	54	43 297	8 976	176	701	2 710	1 810
Totalt	639	3 187 378	680 099	827 277	62 092	164 359	401 028

Upplageklass ex	Antal sålda ex	Värde F-pris mkr	Antal osålda	Värde F-pris mkr	Osålda % ex	% kr
>10 000	1 144 768	90,6	289 547	23,1	20,2	20,3
6 000-10 000	290 684	19,2	121 042	8,7	29,4	31,1
4 000-6 000	282 333	23,2	172 918	14,9	38,0	39,1
3 000-4 000	171 749	13,8	154 552	13,5	47,4	49,3
2 000-3 000	152 370	13,5	175 765	15,8	53,6	53,9
1 000-2 000	78 578	7,0	109 775	10,1	58,3	59,2
<1 000	14 373	1,0	28 924	1,8	66,8	64,1
Totalt	2 134 855	168,4	1 052 523	87,8	33,0	34,3

Upplagor

Genomsnittsupplagan för de litteraturstödda titlarna låg på knappt 5 000 exemplar. Detta kan jämföras med den medelupplaga på 7 000 som Svenska Förläggareföreningens statistik redovisar 1996. Upplagorna varierar dock kraftigt.

Omkring 10 % av de stödda titlarna hade en upplaga på mer än 10 000 tryckta exemplar (i genomsnitt 22 000 exemplar för denna kategori). Några få titlar trycktes i över 50 000 exemplar, medan runt 50 % av de stödda titlarna hade en upplaga under 3 000 exemplar. 42 stycken av titlarna trycktes i en upplaga som understeg 1 000 exemplar, i genomsnitt 802 exemplar. Enligt Kulturrådets regler för litteraturstöd är minimiupplagan 750 för lyrik, dramatik, aforismer och essäer, medan den för övriga kategorier är 1 500–2 000, se tabell nedan.

Tabell 8:3. Genomsnitt per litteraturstöd titel – samtliga

Upplageklass ex	Tryckta ex	Försäljning				Bibliotek
		Bokhandeln	Bokklubb	Direkt	Övriga	
>10 000	22 411	4 526	10 496	242	1 090	1 532
6 000-10 000	7 352	2 042	1 137	283	333	1 395
4 000-6 000	4 598	1 107	488	138	223	895
3 000-4 000	3 263	621	248	50	164	634
2 000-3 000	2 295	442	91	46	139	348
1 000-2 000	1 531	262	45	39	121	172
<1 000	802	166	3	13	50	34
Totalt	4 988	1 064	1 295	97	257	628

Försäljning

De titlar som ingick i undersökningen och som trycktes i en upplaga i över 10 000 exemplar såldes till största delen, över 50 %, genom bokklubbarna. Detta förklaras av att många av dem var huvudböcker i någon av de stora bokklubbarna. Redan i kategorin titlar som tryckts i 6 000–10 000 exemplar och där medelupplagan låg på 7 350 exemplar, var fördelningen helt annorlunda. Här var i stället bokhandeln den främsta försäljningskanalen, följd av biblioteken. Först därefter kom bokklubbarna. För böcker med upplagor under 4 000 exemplar förstärktes denna tendens ytterligare. Undersökningen visar således att det i första hand är bokhandeln som står för sortimentsbredden på bokmarknaden. Bokklubbarna betyder mest för att sälja ”storsäljarna”. Visserligen finns i bokklubbarnas sortiment också de titlar som inte trycks i stora upplagor, men försäljningsvolymerna är lägre.

Osålda exemplar

Genomsnittlig försäljning för de litteraturstödda titlarna ligger på 67 %. 33 % av de böcker som trycks förblir alltså osålda under det första året. Detta kan jämföras med Svenska Förläggareföreningens statistik som visar att 38,6 % av de tryckta böckerna 1996 inte såldes under det första året.

Även beträffande osålda exemplar finns stora skillnader mellan de olika titlarna. Enkelt uttryckt minskar andelen osålda böcker ju högre upplaga som har tryckts. För titlar tryckta i över 10 000 exemplar för-

blev 18,5 % osålda första året. För titlar tryckta i 3 000–4 000 exemplar var det nästan hälften av böckerna, 49,1 %, som inte såldes. I intervallet 1 000–2 000 tryckta exemplar, var det 62 % som inte såldes och av de böcker som trycktes i färre än 1 000 exemplar, förblev 71 % osålda det första året.

Undersökningens resultat stämmer väl med en tidigare studie av Yngve Lindung, som omfattade 1985 års hela förstagångsutgivning av svensk skönlitteratur och försäljningen av dessa böcker i alla kanaler under perioden 1985–89. (*Skönlitteraturens vägar* ur "Ordning, redbarhet och snabb expedition", Svenska Bokhandlareföreningen 1995.)

Studien visade att bokhandeln och biblioteken, jämfört med övriga distributionskanaler, var innehållsrikare och hade en större bredd i sitt utbud. Bokhandel och bibliotek skilde sig från de andra också genom sin kvalitetslitteraturprofil och sin klara inriktning på svensk litteratur i utbudet.

När det gäller den totala försäljningen bibehöll biblioteken sin profil medan bokhandelns förvandlades till en underhållningsprofil som i första hand liknade bokklubbarnas. Engelskspråkiga översättningsromaner, särskilt underhållningsromaner, utövade en betydligt större lockelse än andra kategorier av böcker.

Bokhandeln visade sig vara en huvudkanal för böcker med statligt litteraturstöd. Bokklubbarna hade visserligen sålt mest av den utgivningsstödda litteraturen, men den andelen byggde på exceptionella försättningar. Räkna man bort fyra romaner från paketbokklubben Bra Böcker svarade bokklubbarna för endast 19 % av den totala försäljningen mot bokhandelns 36 %.

8.2 Stöd till bokhandeln

8.2.1 Bakgrund

1977 infördes det första statliga stödet till bokhandeln, i form av *kreditstödet*. Detta tillkom som en försöksverksamhet för att tillgodose de behov av förmånliga krediter som fanns inom bokhandeln. Stödet permanentades budgetåret 1984/85. *Distributionsstödet*, där staten betalade en del av kostnaderna för de litteraturstödda titlarna, infördes 1981. Det var knutet till fackbokhandelsavtalet och upphörde samtidigt med detta år 1992. För att hjälpa den mindre bokhandeln att hålla ett brett sortiment av kvalitetslitteratur, infördes *sortimentsstödet* 1985 och utvidgades i samband med att fackbokhandelsavtalet upphörde

1992. Servicebokhandlar med inköp av allmänlitteratur mellan 100 000–800 000 kronor/år är berättigade till sortimentsstödet. *Katalogdatorstödet* infördes 1992 som en hjälp för servicebokhandlar att investera i en katalogdator. Stödet var tänkt att upphöra med utgången av 1996, men har förlängts på grund av att introduktionen av det nya systemet CDBOK skapat behov av ytterligare stöd. Från budgetåret 1984/85 infördes även ett stöd till spridning av bokinformation. I budgetpropositionen 1992/93:100 föreslogs att denna stödform som var i storleksordningen 1,3 miljoner kronor, skulle upphöra med motiveringen att finansieringen helt borde kunna övertas av branschen.

I dag finns ungefär 400 bokhandlar i Sverige. Ca 350 utgörs av bokhandlar som tidigare var anslutna till fackbokhandelsavtalet (de fullsorterade bokhandlarna) och de mindre servicebokhandlarna, anslutna till Seeligs nyhetsservice. De övriga är s.k. specialbokhandlar med inriktning på avgränsade områden, t.ex. läromedel, New Age, barnböcker eller science fiction. Om de allra minsta specialbokhandlarna räknas in, kan antalet försäljningsställen som i någon mening kan betecknas som bokhandlar anges till drygt 500. 77 av landets 288 kommuner saknar bokhandel. Det är främst kommuner där tätorten har mindre än 10 000 invånare.

Under 70-talet kom bokklubbsexpansionen, som innebar en ökad bokförsäljning totalt sett medan bokhandelsandel minskade. Andra försäljningsställen, t.ex. varuhus, har ökat i betydelse. Bokhandelsandel av bokförsäljningen är i dag ca 40 %, vilket är lågt internationellt sett. Sedan fackbokhandelsavtalet upphörde har dessutom många kommuner övergivit bokhandeln till förmån för direktköp eller köp via läromedelscentraler. Under de senaste åren har denna utveckling accelererat. Totalt är det endast ett femtiotal bokhandlare som handhar leverans av skolböcker, enligt Förläggareföreningen. Biblioteken har ökat sina inköp via bokhandeln något, men kräver höga rabatter. Ur kulturpolitisk synpunkt är det av stor betydelse att behålla och om möjligt förstärka ett vittförgrenat bokhandelsnät.

8.2.2 Bokbranschens Finansieringsinstitut AB (BFI)

Bokbranschens Finansieringsinstitut (BFI) är ett utvecklings- och kreditinstitut verksamt på den svenska bokmarknaden med uppgift att bistå bokhandeln med rådgivning och finansiering vid investeringar. Det bildades 1974 av dåvarande Svenska Bokförläggareföreningen i syfte att vidmakthålla ett väl spritt bokhandelsnät. Förläggare-

föreningens medlemsförlag lämnade dels reverser som säkerhet för lån, dels tillfördes ca 1 miljon kronor i tidigare fonderade medel. Bokhandeln skulle genom institutets utlåning få långfristiga krediter för nyetablering och övertagande av butiksrörelse.

När det statliga stödet för bokhandeln infördes år 1977 fick BFI i uppgift att handha detta. Under de tjugo år stödet har funnits, har 219 lån på sammanlagt 42 miljoner kronor beviljats fram till april 1997.

BFI:s verksamhet finansieras sedan budgetåret 1985/86 dels genom ett statligt administrationsbidrag och dels genom bidrag från medlemsförlag i Svenska Förläggareföreningen. Avgifterna tas ut i förhållande till förlagens försäljning av allmänlitteratur till bokhandeln. En mindre del finansieras genom BFI:s ränteintäkter. Staten stod ursprungligen för 55 % av kostnaderna och förlagen för 45 %, men så småningom försköts relationerna till de omvända. Enligt BFI är det viktigt att statens bidrag inte minskar relativt sett, eftersom en förutsättning för att förlagen skall motiveras att svara för en stor del av kostnaderna för verksamheten är att engagemanget från statens sida visar sig i form av bidrag till en oförändrad andel av BFI:s administrationskostnader.

BFI:s styrelse består av elva ledamöter. Ordföranden utses sedan 1981 av regeringen, sju ledamöter utses av Svenska Förläggareföreningen och tre av Svenska Bokhandlareföreningen. Därtill utser Förläggareföreningen tre och Bokhandlareföreningen två suppleanter.

BFI har, i enlighet med avtalet med staten, fortsatt sin egen låneverksamhet vid sidan av den statliga kreditgivningen. Sammanlagt 9,4 miljoner kronor fördelat på 63 lån har beviljats av BFI:s egna medel sedan 1974 och fram till april 1997.

Tabell 8:4. Utbetalat stöd av BFI fördelat på statlig kreditgivning och BFI:s egna låneverksamhet under perioden 1974– april 1997

	Antal lån	Belopp mkr
BFI:s egna låneverksamhet	63	9,4
Lån finansierade med statliga medel	219	42

Källa: BFI.

BFI:s egna krediter kompletterar den statliga kreditgivningen. Ränte- och amorteringsvillkoren för de lån som BFI finansierar med egna medel är i stort desamma som för de statliga investeringslånen,

men begränsas inte av krav på att bokhandeln skall vara ensam på orten. BFI:s krediter är förmånligare än vanliga banklån. När det gäller krav på säkerhet är skillnaderna betydande eftersom BFI:s långivning vanligtvis gäller topplån. Räntan ligger något under vad som gäller för banklån med botteninteckning.

Den skattebefrielse som åtnjuts sedan 1979 är, enligt BFI, en viktig förutsättning för detta åtagande. BFI sammanställer årligen en rapport till Kulturdepartementet angående utvecklingen inom bokhandelsbranschen gällande distributionsvillkor och bokhandelsbeståndet, den ekonomiska situationen för BFI:s låntagare samt de statliga stöden och deras effekter.

8.2.3 Stödformerna

Stöd till bokhandeln utgår enligt förordningen (1985:525) om statligt stöd till bokhandeln. Det övergripande syftet är *att behålla, och om möjligt förstärka, ett vittförgrenat bokhandelsnät och öka tillgängligheten av kvalitetslitteratur i bokhandeln.*

Kreditstöd

Anslaget till "lån till investeringar i bokhandeln" (*kreditstödet*) är för budgetåret 1997 2 382 000 kronor. Stödet infördes som en försöksverksamhet den 1 juli 1977, och permanentades den 1 juli 1985. Syftet med kreditstödet är att säkerställa en fungerande bokdistribution genom att underlätta investeringar i bokhandeln. Kreditstöd lämnas i första hand för att upprätthålla fortsatt drift av en bokhandel på en mindre eller medelstor ort, men kan också avse nyetablering av bokhandel på en ort som saknar bokhandel. Kriterierna för att BFI ska bevilja stöd för nyetablering av bokhandel på en ort är inte fastställda i förordningen.

Kreditstödet lämnas i form av avskrivningslån och investeringslån. De förstnämnda är räntefria och amorteringsfria och skrivs av på fem år. Lån kan ges bl.a. för ombyggnad av affärslokal, inredning, lagerinvestering eller övertagande av hyresrätten till en affärslokal. BFI inhämtar yttrande från Statens kulturråd.

Stödet har varit avgörande för många bokhandlar. Det fungerar alltfjämt i huvudsak enligt de ursprungliga riktlinjerna och anslaget har länge varit oförändrat. I början av 1980-talet påpekade BFI att anslaget till kreditstödet var för stort. Då drogs den dåvarande reservationen in. I dag är det tvärtom så att anslaget inte räcker för att täcka behovet.

Efterfrågan är också mycket ojämn, men har ökat stadigt under 1990-talet. Anslaget har överskridits med 1 miljon kronor de två senaste budgetåren, vilket har finansierats med överföringar från andra stödordningar för att möjliggöra att projekt som enligt förordningen är berättigade till stöd har beviljats medel.

Sortimentsstöd

År 1985 infördes ett särskilt stöd riktat till den mindre bokhandeln, det s.k. *sortimentsstödet*. För att erhålla stöd skall bokhandeln vara ansluten till Seeligs nyhetsabonnemang för servicebokhandeln. Budgetåret 1997 uppgår anslaget för detta stöd till 3 500 000 kronor. Syftet med stödet är att underlätta för servicebokhandeln att lagerhålla ett i förhållande till bokhandelns storlek bra urval av *god och efterfrågad litteratur*. Den tidigare s.k. B-bokhandeln, som närmast motsvaras av servicebokhandeln i dag, hade en ganska begränsat sortiment. Tack vare sortimentsstödet har kvalitetsnivån på denna typ av bokhandel höjts avsevärt, samtidigt som ett antal gamla fackbokhandlar blivit servicebokhandlar.

För att bli berättigad till sortimentsstöd skall bokhandel under en period av 12 månader ha köpt in allmänlitteratur för lägst 100 000 och högst 800 000 kronor. Bokhandeln är indelad i storleksklasser och skall ta emot lägst 400 och högst 1 000 titlar av sådan litteratur som ingår i bokhandelns nyhetsabonnemang från Seelig. Inköpen skall göras under kalenderåret efter det att ansökan lämnats. Se även avsnitt 6.1.2.

En urvalsgrupp väljer vilka titlar som skall ingå i nyhetsabonnemanget. Servicebokhandlarna utser representanter till gruppen. Seelig medverkar också i urvalsarbetet. De enkäter som BFI har låtit genomföra visar att stödet är ett överlevnadsvillkor för många bokhandlar. Anslaget för sortimentsstödet har överskridits med knappt 200 000 kronor budgetåret 1995/96.

Katalogdatorstöd

Katalogdatorstödet infördes år 1992. År 1997 uppgår anslaget till 719 000 kronor. Stödet ges till bokhandlar vars inköp av allmänlitteratur ligger mellan 100 000 och 800 000 kronor per år. Stödet lämnas i form av stöd till investeringar och till driftskostnader för anslutning till bokbranschens datoriserade katalog- och ordersystem.

Systemet syftar till att ge invånarna på mindre orter information om och tillgång till alla böcker som finns tillgängliga på marknaden. Kata-

logdatorstödet är särskilt viktigt för de små bokhandlarna. Det var från början tidsbegränsat och skulle ha upphört med utgången av 1996. Sedan det visat sig att behovet av fortsatt stöd är stort finns tankar om att stödet bör permanentas. Det är i dag ca 55 bokhandlar som erhåller katalogdatorstöd. För närvarande håller man på att införa andra generationens system, det s.k. CDBOK från Seelig, vilket kan ställa ökade krav på investeringsstöd.

Distributionsstödet 1981–1992

Distributionsstödet 1981–1992 utgick för de litteraturstödda titlar som sänts i abonnemang till samtliga fackbokhandlar enligt fackbokhandelsavtalet. Syftet var att med hjälp av ett statligt bidrag till rabatten på abonnemangsexemplaren på de litteraturstödda titlarna underlätta för avtalsparterna att träffa överenskommelse gällande fackbokhandelsavtalet.

Distributionsstödet utgick som en del av den rabatt som förlaget enligt avtalet gav bokhandlarna för skyldigheten att motta abonnemangsexemplaren. Rabatten blev från 1985 högre för de titlar som fått litteraturstöd och ett statligt stöd utgick till såväl fackbokhandeln som till det utgivande förlaget.

Under budgetåret 1987/88 fördelades 2,1 miljoner kronor i distributionsstöd, varav 1,2 miljoner kronor till bokhandeln och 900 000 kronor till förlagen. Samtliga 245 fackbokhandlar fick del av stödet. Antalet titlar med distributionsstöd var 509, dvs. 68 % av de 747 litteraturstödda titlarna.

1989 utvidgades abonnemanget till att omfatta samtliga titlar i originalutgivning, utom titlar med F-pris över 150 kronor exkl. moms samt titlar som riktade sig mot bestämda målgrupper. Bokhandeln åtog sig att exponera och hålla tillgängligt det sortiment som omfattades av det utvidgade abonnemanget samt återanskaffa försålda titlar i den omfattning som kunde anses rimlig.

Distributionsstödet möjliggjorde för de mindre förlagens utgivning att nå ut i fackbokhandeln över hela landet. Ur kulturpolitisk synvinkel ansågs abonnemangsfunktionen viktig för att upprätthålla en fullsorterad bokhandel också utanför de större tätorterna. Däremot ifrågasattes systemets förmåga att stimulera bokhandeln till ökade ansträngningar att marknadsföra den kvalificerade utgivningen. Fackbokhandelsavtalet, som utgjorde en förutsättning för det statliga distributionsstödet, upphörde 1992. Efter detta utgår ingen form av statligt distributionsstöd för att litteraturstödda titlar skall nå ut i bokhandeln.

Utvärderingar

Det statliga administrationsbidraget till BFI för 1997 uppgår till 700 000 kronor.

Kulturrådet har, bl.a. i sin anslagsframställning för 1997–1999, utvärderat BFI:s verksamhet och funnit att BFI:s administration av stöden är effektiv och att syftet med stöden uppfylls, samt i övrigt inte haft något att anmärka på BFI:s verksamhet.

BFI har till utredningen inkommit med en skrivelse⁵, där man menar att utvecklingen på bokmarknaden under den senaste tiden inger oro och föreslår en förstärkning av stödet till bokhandeln i storleksordningen 3,1–4,1 miljoner kronor.

8.3 En bok för alla

8.3.1 Bakgrund

En bok för alla startade 1976. 1968 års litteraturutredning föreslog att staten skulle subventionera en utgivning av kvalitetsböcker i pocket och skisserade en modell för ett massmarknadsförlag. Bakgrunden till att man ville satsa på kvalitetspocket var att det i mitten av 1970-talet endast fanns en mycket begränsad utgivning av kvalitetslitteratur till lågt pris. Däremot såldes en mängd s.k. kiosklitteratur via Pressbyrån. Det var framför allt den man ville konkurrera med, erbjuda bra kvalitet till lågt pris och återuppräta 1950-talets ”folkbok” för att nå nya grupper läsare. När En bok för alla kom kunde kvalitetslitteraturen spridas på andra vägar än genom bokhandeln. Genom folkrörelserna, på arbetsplatser och skolor kunde nya läsare nås.

8.3.2 Verksamhet och finansiering

Sedan den 1 april 1992, efter beslutet om Stiftelsen Litteraturfrämjandets likvidation, drivs En bok för alla som ett eget bolag. Förlaget får 8,2 miljoner kronor i statsbidrag för år 1997, vilket motsvarar ca 40 % av förlagets totala omsättning. Varje år ger man ut omkring 40 tidigare utgivna titlar i ny form (s.k. reprint), 20 för vuxna och 20 för barn och ungdomar, framför allt i pocket. Bilderböcker för barn ges dock ut inbundna. ”Utgivningen En bok för alla skall främst avse tidigare ut-

⁵ BFI:s skrivelse till Utredningen om boken och kulturtidskriften 1997-09-10.

given svensk och till svenska översatt barn- och ungdomslitteratur samt skönlitteratur för vuxna” enligt § 3 i avtalet. Under sin 20-åriga verksamhet, mellan åren 1976–1996, har En bok för alla gett ut runt 770 titlar med en sammanlagd upplaga på 30 miljoner exemplar. Endast en tredjedel av En bok för allas försäljning går via bokhandeln. Den övervägande delen säljs istället genom aktiva förmedlare och via prenumerationer.

8.3.3 Kritik och utvärdering

Ett problem för En bok för alla är att man inte får ge ut de titlar som anses mest attraktiva, eftersom förlagen håller på dem för sin egen pocketutgivning. Utöver royaltykostnaden till författarna tar förlagen ut en upplagerelaterad s.k. licensavgift för de titlar som En bok för alla får göra reprintutgivning på. Från förlagshåll finns även principiella invändningar mot den statliga subventioneringen av utgivningen hos En bok för alla. Man anser att prisbilden blir skev och att förlagens egna pocketutgåvor och andra lågprisutgåvor gör att ett lågprisalternativ via En bok för alla inte behövs.

Förutom En bok för allas ordinarie utgivning, tillkommer ett antal egenproducerade antologier för barn och vuxna. Dessa utgåvor belastas i regel inte av licensavgifter till förlagen. Antologierna har varit stora framgångar. Den största försäljningssuccén, Barnens första bok, har hittills tryckts i ca 450 000 exemplar och Barnens versbok i 235 000 exemplar, medan En bok för allas reprintutgåvor regleras av avtal och normalt trycks i 25 000 exemplar. Inget i avtalet med staten reglerar utgivningen av antologierna, men inom förlagsbranschen förekommer stark kritik mot dessa lågprissatta storsäljare. Kritiken gör gällande att En bok för allas antologi-utgivning gör det nästan omöjligt för andra förlag att ge ut antologier, som i själva verket är mycket kostsamma både vad gäller rättigheter och produktion.

Som redovisats i kapitel 2 har barns och ungdomars läsning minskat. För närvarande har förlagen en svag utgivning av böcker för 8–12-åringar, dvs. läsarna i slukaråldern. Detta framhålls av såväl bibliotek som bokhandel. Även i En bok för allas utgivning saknas dessa titlar. Kulturrådet föreslog i sin anslagsframställning för perioden 1997–1999 en omprioritering av utgivningen till förmån för barn- och ungdomslitteratur. I samma anslagsframställning sökte Kulturrådet även 1,5 miljoner för att bygga upp en verksamhet med läsfrämjande åtgärder på barnboksområdet genom en samordnande funktion på En bok för alla. Yrkandet avsågs dock.

I Kulturpropositionen 1996/97:3 fastslogs att det nu finns en stor utgivning av kvalitetslitteratur i pocket. Motivet för att ha En bok för alla kvar är främst kopplingen till läsfrämjande åtgärder. Verksamheten hos En bok för alla är unik, bl.a. genom dess ombuds ideella insatser inom läsfrämjandet och genom dess starka förankring i folkrörelserna och arbetslivet.

8.4 Stöd till folk- och skolbibliotek

Fr.o.m. den 1 januari 1997 infördes ett statligt stöd på 25 miljoner kronor för inköp av litteratur till folk- och skolbibliotek för barn och unga. (Prop. 1996/97:3 och prop. 1996/97:1, utgiftsområde 17, bet. 1996/97:KrU1, rskr. 1996/97:129.)

270 av landets 288 kommuner har sökt det nya bidraget. Den sammanlagda ansökningssumman var 70 miljoner kronor. 269 kommuner beviljades stöd. Totalt utdelades 24,5 miljoner kronor efter beslut i Kulturrådets styrelse den 19 juni 1997. Storleken på bidragen till enskilda kommuner sammanhänger med befolkning och andelen barn. Stockholm får mest: 1,2 miljoner kronor, medan Göteborg får 800 000 och Malmö 475 000. Kommuner med mindre än 15 000 invånare får 50 000 kronor. 500 000 kronor har undantagits till Kulturrådets administration.

8.4.1 Bakgrund

Hösten 1995 gav regeringen Statens kulturråd i uppdrag att se över barnbokens ställning. Kulturrådets rapport visade att försäljningen av barn- och ungdomsböcker minskade med en fjärdedel mellan åren 1990–1994. Samtidigt minskade utlåningen av barn- och ungdomsböcker vid landets bibliotek. Minskningen visade sig vara mest framträdande bland de yngsta barnen och bland barn till lågutbildade föräldrar. Rapporten visade vidare att folkbibliotekens nedskärningar lett till att de köper in allt färre barn- och ungdomsböcker, att bibliotekens uppsökande verksamhet endast nådde drygt hälften av alla förskolor och fritidshem.

Mot bakgrund av framför allt Kulturrådets alarmerande rapport om förhållandet för barnboken bedömde regeringen det angeläget att förstärka de statliga insatserna på litteraturområdet. Ett stöd för inköp av litteratur för barn och unga vid folk- och skolbiblioteken infördes därför samtidigt som bibliotekslagen. Bidragen till biblioteken kombinerades med att särskilda medel avsattes för läsfrämjande verksamhet.

8.4.2 Inköpsstöd till biblioteken

Statsbidraget skall användas för inköp av litteratur för barn och ungdomar, men också för inköp av vuxenlitteratur som främjar barns och ungdomars intresse för läsning. Bidraget kan sökas av kommun. I de fall då en eller flera kommunalnämnder söker bidraget skall ansökan godkännas av kommunstyrelsen. Endast en ansökan per kommun och år kan beviljas.

Ansökan kan avse högst tre år. Vid flerårsbidrag skall ansökan prövas varje år. Statsbidrag betalas ut för ett år i sänder och lämnas efter kommunstorlek med lägst 50 000 kronor och högst 1 200 000 kronor.

En förutsättning för bidrag är att kommunen under det år bidraget betalas ut avsatt egna medel till inköp av böcker till folk- och skolbibliotek som uppgår minst till summan av föregående års bokanslag och att den del av anslaget som avser litteratur för barn och ungdom inte minskar.

I ansökan skall ingå en redogörelse för hur kommunen avser att arbeta med att stimulera barns läsning. Där bör exempelvis anges olika former av läsaktiviteter, vilka målgrupper de läsfrämjande åtgärderna skall gälla och vilka personalresurser kommunen avsatt för arbetet. Kommunen bör i ansökan visa på hur samarbete kan ske mellan bibliotek, skola och barnomsorg. Om den lokala bokhandeln, folkrörelserna och föreningslivet engagerats i det läsfrämjande arbetet bör detta anges.

Uppföljning

Efter bidragsårets slut skall en rapport om hur de statliga medlen använts och i förekommande fall en utvärdering skickas till Kulturrådet. De kommuner som ansökt om flerårsbidrag skall varje år skicka in en delrapport från det gångna bidragsåret i samband med att de förnyar sin ansökan.

Om det visar sig att statsbidraget inte använts till inköp av litteratur för barn och unga på folk- och skolbibliotek, om den redogörelse kommunen fastställt inte följts kan Kulturrådet besluta att statsbidraget helt eller delvis skall återbetalas. Det samma gäller om kommunens bokinköp minskat totalt eller beträffande barn- och ungdomslitteratur.

Enligt uppgift från Kulturrådet har bidragen för år 1997 fördelats så att drygt 50 % gått till skolbibliotek.

8.4.3 Bidrag till läsfrämjande verksamhet för barn och unga

Enligt riksdagsbeslut den 19 december 1996 har 5 miljoner kronor engångsvis anvisats för läsfrämjande verksamheter för barn och unga.

Bakgrund

I propositionen 1996/97:3 om kulturpolitik anges att i samband med att statligt stöd för inköp av litteratur till folk- och skolbibliotek införs bör staten göra särskilda insatser för att främja läsning bland barn och ungdomar. Särskilda medel bör därför finnas tillgängliga för Kulturrådet att disponeras för bidrag till litterära ändamål.

Allmänna villkor för bidrag

Bidrag kan sökas av föreningar, organisationer och institutioner med en verksamhet som riktar sig till barn och ungdom. Bidragen skall avse aktiviteter vars mål är att förmedla litteraturen och språket till barn och unga, som t.ex. läs- och skrivfrämjande projekt/kampanjer eller enstaka arrangemang.

I ansökan skall ingå en redogörelse för hur den sökande avser att arbeta med att stimulera barns och ungdomars läsning, metoder, målgrupper, samarbetspartners, förväntade resultat m.m. Samarbetsprojekt kommer att prioriteras. Kulturrådet förutsätter att den sökande svarar för en rimlig del av den totala kostnaden för projektverksamheten. När projektet är avslutat skall en rapport om hur de statliga medlen använts och i förekommande fall en utvärdering skickas till Kulturrådet. Rapporten skall innehålla en kortfattad sammanfattning av projektet. I de flesta fall skall en plan för utvärdering göras redan vid projektstarten.

Bidrag fördelas under hela 1997. Större delen av anslaget fördelades under första halvåret. Mellan januari och juni fick Kulturrådet nära 300 ansökningar om dryga 27 miljoner kronor till läsfrämjande verksamhet. Hittills har 76 projekt beviljats medel. Studieförbunden står bakom en tredjedel av de ansökningar som fått stöd. I andra fall ingår de i samarbete med bibliotek, skola och barnomsorg.

Som exempel på projekt som fått stöd kan nämnas att Sveriges Författarförbund har fått 300 000 kronor i bidrag för att genomföra författarbesök på tjugo lärarhögskolor och förskoleseminarier. Örebro länsbibliotek har fått 250 000 kronor för att genomföra sitt projekt Bokjury, där barn och ungdom väljer årets bästa böcker. Helsingborgs

stadsbibliotek/Växthuset har fått 200 000 kronor för projektet Boksnurran, där man anordnar läsecirklar i föräldragrupper inom barnomsorgen. Studieförbundet Vuxenskolan har tilldelats 80 000 kronor för att tillsammans med En bok för alla utarbeta ett informationsmaterial som vänder sig till barnomsorgspersonal och föräldrar. På lokal nivå planeras studiecirklar och program kring barns språkutveckling och förskolebarnens läsning.

Kulturrådet har fördelat pengarna till ett fåtal rikstäckande projekt medan ett stort antal mindre projekt runt om i landet har fått bidrag. Avsikten är att sätta igång många lokala projekt som engagerar många människor.

9 Internationell utblick

9.1 Norge

Norge har ca 4,4 miljoner invånare. Årligen säljs allmänlitteratur och läromedel för drygt fyra miljarder norska kronor. Böckerna är momsbefriade. I Norge finns två rättsligt likvärdiga språk, bokmål och nynorsk. Eftersom språkområdet är så litet anser man sig behöva utveckla speciellt gynnsamma betingelser både för utgivningen av norsk skönlitteratur och för bokmarknaden som sådan.

Norge har ett fastprissystem på böcker. Det statliga stödet på litteraturområdet är omfattande och innefattar bl.a. en statlig inköpsordning för distribution av nyutgiven norsk litteratur till biblioteken. Norge har en bibliotekslag. Det fanns också intill helt nyligen ett branschavtal mellan Den norske Forleggerforening och Den norske Bokhandlerforening.

Efter det att den norska förläggareföreningen har sagt upp avtalet med den norska bokhandlarföreningen råder en viss oklarhet på den norska bokmarknaden. Det nu uppsagda avtalet ingicks så sent som 1995 efter förhandlingar där också den norska konkurrensmyndigheten medverkade. Det av regeringen godkända branschavtalet innebar att föreningarna fick dispens från konkurrenslagen till år 2000. I slutet av april 1997 deklarerade de norska bokförlagen att de skulle säga upp avtalet med bokhandlarna. Detta kan innebära ett slut för systemet med fastpris i Norge, även om detta inte varit avsikten med uppsägningen.

Syftet med *branschöverenskommelsen* mellan bokhandlareföreningen och förläggareföreningen är att främja kultur- och kunskapsförmedling, stimulera läsintresse och kunskapsinhämtande samt bidra till att stärka det norska språket. Avtalet skall bidra till att upprätthålla en effektiv, bred norsk bokutgivning. Avtalet skall också främja rationell distribution och ett effektivt men decentraliserat bokhandlarnät på ett sätt som tillvaratar konsumenternas behov av tillgänglighet och valfrihet.

När det gäller det *fasta priset* anger avtalet att förlaget sätter bokens försäljningspris. Priset kan sänkas efter ett år. Skolböckerna är undan-

tagna från denna regel. Bokklubbarna är också undantagna från fastprisbestämmelserna och kan sälja böcker till ett lägre pris än bokhandeln. Vid försäljning via bokklubb gäller att bokpriserna i bokklubbarna inte får vara lägre än 25 % jämfört med bokens fastpris. Nyutgivna böcker får inte vara introduktionserbudanden i bokklubb förrän nio månader efter utgivningen. Förlagen förbinder sig också att se till att deras nya böcker inte ingår i bokklubbarnas värvningserbudanden kring julhandeln.

Antalet bokhandlar inräknat filialer uppgår till 515 stycken. I enlighet med branschavtalet förbinder sig bokhandlarna (de som har en inköpsandel som överstiger 0,5 % av bokhandelns samlade inköp) att köpa in ett exemplar av *nyutgivna norska skönlitterära* böcker som omfattas av den norska inköpsordningen. Bokhandlar som har en inköpsandel som överstiger 3 % av bokhandelns samlade inköp förbinder sig på samma sätt att köpa ett exemplar av *samliga böcker* som omfattas av den norska inköpsordningen. De mellanstora bokhandlarna (ca 100 st) måste alltså ha all nyutgiven norsk skönlitteratur för vuxna, utom läromedel, under ett år efter utgivningsåret, medan de största bokhandlarna (ca 250 st) måste ha all norsk skönlitteratur för barn och vuxna under samma period. I dag har den norska bokhandeln en marknadsandel på ca 55 %.

Hotet att överge branschöverenskommelsen i Norge har väckt stor debatt. Hur kunde förläggarna som bara några månader tidigare hade gett uttryck för hur betydelsefullt branschavtalet var ”som ett centralt redskap i försöken att upprätthålla en bred och allsidig bokutgivning” ändra uppfattning? En förklaring till förläggarnas missnöje är de förändringar som ägt rum när det gäller de norska läromedlen. Läroboksutgivningen har varit dalande. En ny skolreform ställer krav på nya skolböcker, som i sin tur kräver stora investeringar av förlagen. Samtidigt minskar tryggheten i inkomster och marknadsandelar till följd av osäkerhet om vad den nya ordningen kan tänkas innebära. I det norska branschavtalet är bokhandelns monopol på skolboks-försäljningen en central fråga. Många bokhandlar är troligen helt beroende av skolboks-försäljningen för sin överlevnad. År 1995 argumenterade både bokhandlarföreningen och förläggareföreningen för att branschavtalet skulle bryta samman om inte skolböckerna fanns med. Nu vill förläggarna ha bort skolböckerna ur avtalet.

Nedgången på läromedelssidan har avslöjat brister i ekonomin hos de stora förlagen. Det är inte på den skönlitterära verksamheten som förlagen haft de största inkomsterna. Överskotten beror istället på intäkter från läromedel och bokklubbar. Förlagen är också oroliga för kedjebildningar inom bokhandeln. Detta sedan bokhandelskedjan Lib-

ris, som har en marknadsandel på ca 30 %, nyligen blivit uppköpt av ett resursstarkt företag.

Den norska inköpsordningen som infördes år 1965 har till syfte att öka titelutgivningen, ge författarna bättre inkomster, skapa trygghet för förläggarna vid utgivning av ny norsk skönlitteratur och främja läsandet av norsk skönlitteratur. Ordningen fungerar på så sätt att det automatiskt köps in 1 000 exemplar av varje bok som kvalificerar sig för att ingå i inköpsordningen. Böckerna sänds till biblioteken. För vuxenlitteratur är royaltyn till författarna 20 % av bokens försäljningspris. På en upplaga upp till 3 000 exemplar betalar Kulturrådet hälften, dvs. 10 % av royaltyn. Royaltyn för lyrik är 22,5 %. År 1978 upprättades en liknande ordning för barn- och ungdomslitteratur vilken innebär att inköpsordningen omfattar 1 550 exemplar per titel. Även för barnböcker är royaltyn 22,5 %.

De böcker som köps in granskas i efterhand. Om boken inte anses ha tillräcklig kvalitet 0-as den. Förlaget blir då återbetalningsskyldigt. Författarna får dock behålla sin royalty. Antalet titlar som ges ut årligen uppgår till 200–300 inom vuxenlitteraturen och 110 inom barn- och ungdomsböckerna. Statens kostnader för inköpsordningen uppgick till ca 50 miljoner norska kronor år 1996. Av dessa gick 30 miljoner till vuxenlitteratur och 20 miljoner till barnlitteratur. År 1997 beslutade Folketinget om 7 miljoner norska kronor extra till bokområdet.

År 1995 omsatte den norska bokmarknaden (allmänlitteratur och läromedel) 4,1 miljarder norska kronor. Samma år utgavs drygt 6 000 nya titlar, som trycktes i ca 35 miljoner exemplar. Barnbokstitlarna har ökat från 89 stycken år 1990 till 139 stycken år 1996.

9.2 Danmark

Frågan om fastpris har stor aktualitet i Danmark. Konkurrenserådet (den danska konkurrensmyndigheten) väckte våren 1997 frågan om branschens dispens från konkurrensbestämmelserna. Rådet krävde att dispensen skulle slopas. Samtidigt övervägde regeringen att lägga förslag om en ny konkurrenslag som skulle träda i kraft 1 januari 1998. Utgången blev att den danska konkurrenslagen utformades på ett sådant sätt att fastprissystem inte tillåts. Efter krav från bok- och tidningsbranschen infördes i lagens övergångsbestämmelser ett tillstånd att ha kvar avtal beviljade i enlighet med det gamla undantaget till dess Konkurrenserådet meddelar annat. I Danmark uppgår momsens på böcker till 25 %.

I Danmark är förläggare och bokhandlare eniga om kravet på ett bibehållet fastprissystem. Striden utspelar sig här mellan Bok-

branschens Fellesråd (en gemensam organisation för bokhandeln och förläggarna) och Konkurrenserådet. Situationen har inte alltid varit präglad av denna motsättning. I slutet av 1980-talet rådde enighet mellan Bokbranschens Fellesråd och Konkurrenserådet.

Danmark har ett mycket tätt bokhandelsnät. Bokhandeln står för hela 75 % av bokförsäljningen på den danska marknaden och har ensamrätt till försäljning av nyutgivningen. År 1982 fanns det 549 bokhandlar och 517 var medlemmar av den Danske Boghandlerforening. Enligt företrädare för branschen som utredningen varit i kontakt med har fastprissystemet varit en av förutsättningarna för det utbyggda bokhandelsnätet.

Ett problem som är under uppsegling, enligt branschen, är risken att kommunerna förlägger sina bokinköp utomlands som en följd av EU:s upphandlingsregler.

Även i Danmark finns *lagstiftning om biblioteken*. Kommuner med mer än 5 000 invånare har skyldighet att driva ett heltidsbibliotek med fackutbildad personal, mindre kommuner får ha deltidbibliotek, som inte ställer samma krav på personal. Biblioteken gör sina inköp från bokhandeln.

Den danska bokmarknaden regleras genom ett avtal mellan den Danska Förläggareföreningen och den Danska Bokhandlareföreningen som fastställer de *s.k. samhandelsreglerne*. Förläggarna har principiell leveransplikt till bokhandlarna. Bokhandlarna ställer krav på rabatter och leveransvillkor. Bokhandeln har ensamrätt på att sälja böcker, dvs. böcker som kostar 144 danska kronor eller mer. En rad genrer av böcker, såsom biblar och psalmböcker, är undantagna.

Bokhandlarna förbinder sig att enbart förhandla med förlag anslutna till Förläggareföreningen. Bokhandlarna är skyldiga att hålla det av förläggarna fastställda försäljningspriset. Fastprissystemet gäller för all bokförsäljning i detaljhandeln och bokhandlarna har inte rätt att ge kundrabatter annat än efter dispens från Boghandlerrådet. När det gäller bokklubbarna bör det uppmärksammas att all leverans sker via bokhandeln. Enligt företrädare för förlagsbranschen är bokklubbkunderna några av bokhandelns bästa kunder då de ofta köper andra böcker när de ändå är inne i bokhandeln och hämtar sina bokklubb böcker.

Efter många års motgångar som förorsakats av den svaga konjunkturen, ekonomisk instabilitet, hårdnande konkurrens i media och en överexploatering i branschen kännetecknas den danska förlagsbranschen i dag av stabilitet. Under 1970-talet sjönk försäljningen av klassisk litteratur, de statliga budgetnedskärningarna resulterade i minskade inköp både av läromedel och allmänlitteratur till biblioteken. Danmarks största förlag, Gyldendal, kom i slutet av 1970-talet in i en akut kris. Förlaget hade under tre år årligen producerat en miljon fler böcker än

man hade sålt. Under de följande åren hårdnade konkurrensen mellan förlagen i takt med minskad efterfrågan från skolor och bibliotek.

Enligt företrädare för den danska förlagsbranschen tog utvecklingen inom biblioteken en oväntad vändning när många bibliotek i ökad utsträckning övergav "den smala" litteraturen till förmån för den mer lättillgängliga. Utvecklingen accentuerades av att biblioteken för att öka sina utlåningssiffror kände sig föranledda att minska inköpen av kvalitetslitteratur. Följden blev att priserna steg och upplagorna sjönk. Förändringen skedde inte utan offentlig debatt och så småningom vände utvecklingen.

Situationen i branschen är i nuläget stabil. I dag stiger såväl privat som offentlig konsumtion i Danmark. Skolans elevantal är växande och bibliotekens utlåningstal stiger.

Fastpriset möjliggörs således genom ett *undantag från konkurrensreglerna*. Bland de argument som framförts för att bevara en ordning med fastpris är att den endast omfattar en begränsad del av den danska bokmarknaden (ca 35 %). Genom att endast reglera en mindre del av marknaden lyckas man uppnå betydande resultat ur ett kulturpolitiskt hänseende.

Efter att den dåvarande danska konkurrenslagen trädde i kraft 1990 ansökte Bokbranschens Fellesråd åter om dispens för att kunna upprätthålla de fasta bokpriserna. Dispensansökan antogs av Konkurrenserådet. I och med dispensen var den del av bokförsäljningen som omfattades av fastprisordningen undantagen från lagens § 14.

Fastprissystemet är den bärande principen för handeln med nya böcker i Danmark enligt Bogbranschens Fellesråd. Fastprisordningen är helt avgörande för allsidigheten på den danska bokmarknaden och för den landstäckande fria bytesrätten som är unik för bokhandlarna. De fasta priserna garanterar att de mest lättsålda titlarna inte används som lockvaror i andra försäljningskanaler och därmed underminerar bokhandelns ekonomi. Härmed tryggas att konsumenterna kan få tillgång till ett brett sortiment och ett finmaskigt nät av bokhandlar i hela landet. Detta detaljhandelnät är just förutsättningen för att förlagen skall kunna distribuera ett omfattande utbud av olika böcker och litteraturgenrer. Konsumenterna kan skaffa sig aktuell information om nya, kommande eller äldre utgivningar genom branschens databaser.

Bokbranschens Fellesråd anför i sin motivering för att behålla fastprissystemet att:

- * boken skall skyddas i förhållande till nya medier,
- * boken skall erhålla stöd i takt med internationaliseringen av kultur- och underhållningsindustrin,
- * kvalitetslitteraturen skall skyddas,
- * ett brett titelutbud inom alla kategorier skall värnas och
- * ett tätt bokhandlarnät även i mindre samhällen skall skyddas.

9.3 Finland

Finland har en avreglerad marknad och lägst statligt stöd av de nordiska länderna. År 1971 upphävdes fastprissystemet för böcker i Finland. Frågan om fastpris fick förnyad aktualitet i och med att Finska Förlagsföreningen gick in den Europeiska Förläggarefederationen. År 1996 fördes ingående diskussioner mellan Finska Förlagsföreningen och Bok- och Pappershandelsförbundet.

Momsen på böcker sänktes 1 juni 1994 från 22 % till 12 % och kommer att sänkas ytterligare den 1 januari 1998 från 12 % till 8 %.

Den finska marknaden kännetecknas av å ena sidan *avsaknad av avtal* i formell mening som reglerar förhållandet mellan bokhandel, förläggare. När det gäller prissättningen sätter förlagen ett ca-pris, som trycks i förlagens kataloger, men inte på böckerna. Bokhandeln gör upp särskilda listor, där de fastställer sina priser. Å andra sidan tillämpas det gamla kommissions- eller provlagerssystemet fortfarande, dvs. varje förlag skickar exemplar av nästan varje titel av allmänlitteratur till varje bokhandel som är med i provlagerssystemet. Om detta exemplar säljs förbinder sig bokhandeln att köpa in ett nytt från förlaget. Bokhandeln behåller boken i sitt sortiment tills den är slutsåld hos förlaget eller tills förlaget begär kvarstående exemplar av boken i retur från bokhandeln. Systemet är dyrt för förlagen men viktigt för bokhandeln, som på detta sätt får information om all nytgiven litteratur. Detta gör att en provlagerbokhandel har mellan 3 000–4 000 titlar i lager. Om någon vill starta en provlagerbokhandel, skall vederbörande ge förläggarna en borgen och får då tillgång till kommissions-systemet.

I dag är 80 förlag medlemmar i den Finska Förlagsföreningen (FFF). Tio av de största förlagen står för över 70 % av den finska bokproduktionen och över 80 % av bokförsäljningen. Finlands förlagsförenings medlemmar gav år 1996 ut 3 597 nya titlar. Detta var en ökning med knappt 6 % sedan föregående år. Den totala utgivningen av samtliga publikationer (inkl. organisationsutgivning) uppgick till 12 000 år 1996. Antalet sålda böcker uppgick till 25,9 miljoner. Bokförsäljningen har ökat med 8,5 % sedan 1995, vilket till stor del förklaras av en ökad

försäljning av framför allt barnböcker samt skolböcker. I genomsnitt köper varje finsk medborgare 6 böcker om året. Försäljningsvärdet (till F-pris) uppgick 1996 till 2,1 miljarder finska mark, en ökning med 4,3 % från föregående år. Ökningen kom uteslutande från skolboks-försäljningen.

De tio största förlagen i Finland är: WSOY (Werner Söderström Osakeyhtiö), Otava, Valitut Palat (Det Bästa), Weilin&Göös, Helsinki Media, Gummerus, Tammi, Kaupparkaari, Edita och Kirjayhtymä. Tammi och Kirjayhtymä är ägda av Bonnier, Weilin&Göös av WSOY. Till skillnad från Sverige saknas en vid flora av medelstora och små förlag i synnerhet när det gäller skönlitteratur. Fyra av de största förlagen har fortfarande sina tryckerier kvar.

Söderströms och Schildts är de ledande svenskspråkiga förlagen i Finland.

Förlagssektorn uppvisade ekonomiska svårigheter i början av 1990-talet, vilket också avspeglade sig i nedåtgående försäljningssiffror. En viktig förklaring var den allmänna nedgången i den finska ekonomin. Lönsamhetsutvecklingen i den finska förlagsbranschen är enligt källor från branschen tillfredsställande, men överskottet härrör sig i första hand från andra verksamhetsgrenar än bokutgivningen.

Enligt de uppgifter utredningen fått är den finska branschstatistiken bristfällig men grova uppskattningar som gjorts av branschen visar att bokhandelns marknadsandel år 1996 av den finska *skönlitteraturen* var ca 42 %. Varuhus och stormarknader har enligt samma uppskattningar en marknadsandel på 8 % och bokklubbarna på 17 %.

Två av förlagen äger de två största *bokklubbarna*. WSOY och Otava äger hälften var i den ledande bokklubben. Andra stora bokklubbar ägs av WSOY och Gummerus. Eftersom marknaden är begränsad så täcker de flesta förlag flera genrer och är inte specialiserade.

Finland har ett väl utbyggt bibliotekssystem och det finns en bibliotekslag. Biblioteken köper för det mesta sina böcker genom bokhandeln men gör det genom offertupphandling, vilket ökar konkurrensen mellan bokhandlarna och leder till lägre marginaler. År 1995 köpte folkbiblioteken böcker för 135 miljoner finska mark.

Det *statliga stödet* består främst av stipendier till enskilda författare och statsbidrag till bibliotek och skolor. Det direkta produktionsstödet uppgick 1995 till 610 000 finska mark och gavs till kvalitetslitteratur som bedömdes ha svårt att klara sig på kommersiella villkor.

Biblioteken erhåller dessutom särskilda medel för att köpa in kvalitetslitteratur. Ca 350 titlar väljs ut och biblioteken erhåller särskilda medel för inköp av just dessa titlar. År 1995 avsattes 1,7 miljoner finska mark för ändamålet. Biblioteken väljer själva ut vilka böcker de vill köpa in utifrån listor som sammanställs av Statens litteraturkom-

mission (skönlitteratur) och Delegationen för informationsspridning (facklitteratur).

Statligt stöd ges även för att främja finskspråkig och svenskspråkig skönlitteratur (200 000 finska mark för år 1995) och facklitteratur (640 000 finska mark för år 1995). Stödet ges också för samiskspråkig litteratur och publikationsverksamhet och med början från år 1990 för lättläst litteratur (1995 uppgick detta stöd till 150 000 finska mark). Litteraturen får också stöd genom utbildnings- och stödinsatser för skrivande och läsande (700 000 finska mark år 1995). Stödet ges även för att befrämja för utlandet avsedd informations-, översättnings- och publikationsverksamhet genom Informationscentralen för Finlands litteratur.

På drygt 20 år har antalet bokhandlar minskat med över hälften, från 665 år 1972 till 315 år 1996. Många av bokhandlarna säljer även andra produkter än böcker. I första hand var det s.k. stadsdelsbokhandlar i de stora städerna som lades ner. För att stärka sina intressen har sedan början av 1970-talet många bokhandlar sammanslutit sig i kedjor. I dag ingår 2/3 av bokhandlarna i någon form av bokhandelskedja. Finska bokhandeln har 51 butiker och Akademiska bokhandeln, som ägs av Stockmann har 11 butiker i tio städer. Utvecklingen beträffande bokhandeln andel av marknaden påminner om den i Sverige. Bokhandeln andel av den totala bokförsäljningen har sjunkit från ca 60 % år 1972 till ca 40 % år 1996. Antalet utgivna titlar har fördubblats från ca 1 900 år 1972 till ca 3 600 år 1996. Omsättningen i finska mark har fördubblats.

Våren 1996 diskuterade Finska Förlagsföreningen och Finlands Bok- och Pappershandelsförbund prissättning på boken. Diskussionen sammanfattas i fem punkter:

- * Ingen grupp gynnas särskilt av fria eller fasta priser. En fri prissättning är kanske mest gynnsam för konsumenterna.
- * Ett fastprissystem ger en ökad stabilitet inom branschen. Övergången till ett system med fria priser har förorsakat tillfälliga störningar på marknaden. Dessa störningar har varit kortvariga. Ett system med fastpris kan å andra sidan innebära permanenta snedvridningar av marknaden.
- * Systemet med fria priser har inte medfört sådana olägenheter att det motiverar ett återinförande av ett fastprissystem.
- * Ett system med fasta priser kan endast vara verkningsfullt om själva systemet är tillräckligt flexibelt, ständigt förnyas och inte innehåller kryphål. En lagstiftning skulle vara för osmidig och svår att kontrollera.

- * En fri prissättning tillämpas på de produkter som konkurrerar med boken, varför ett införande av fasta priser ur konkurrenshänseende skulle vara till skada för boken.

Finska Förlagsföreningen och Finlands Bok- och Pappershandelsförbund stöder därför inte en återgång till ett system med fasta bokpriser.

9.4 EU

9.4.1 Kulturpolitiken i Romfördraget

Inledning

Kulturen var från början inte reglerad i EG-fördraget eller i den europeiska enhetsakten. Det centrala i gemenskapen var det ekonomiska samarbetet för återuppbyggnad och utveckling efter kriget. Bland alla de rättsakter som antagits av EU under åren finns få som handlar om kultur. De fyra friheterna omfattar förstås även kulturen, men det finns få direktiv eller förordningar. Samtliga medlemsländer har olika nationella regler för att värna om sina kulturintressen. EG-fördraget ger inga direkta möjligheter till undantag härifrån, utom i ett fall, nämligen skydd av kulturskatter. Enligt artikel 36 kan förbud eller restriktioner upprättas för import och export om sådana grundas på hänsyn till bl.a. att skydda nationella skatter av konstnärligt, historiskt eller arkeologiskt värde.

Framväxten av kulturartikeln 128

Kulturfrågorna har ändå varit viktiga för den europeiska gemenskapen eftersom kulturen är en del av det ekonomiska systemet och de bestämmelser som reglerar verksamheten kan ingripa i den fria rörligheten av varor och tjänster. I takt med att samarbetet vuxit har intresset för att ta in kulturen som politikområde ökat. Ansträngningarna har i första hand handlat om att främja ett ökat internationellt samarbete och kulturutbyte, inte att styra medlemsländernas nationella insatser. Stora satsningar på det audiovisuella området har gjorts, där film- och TV-produktion i Europa fått stöd sedan 1988.

Deklarationen om en europeisk union utfärdades 1983. Den innehöll ett avsnitt om kulturellt samarbete vilket innebar att medlemsländerna för första gången tog upp det kulturella samarbetet som en uppgift för

gemenskapen. Mot slutet av 1980-talet omnämndes boken och läsningen som ett av de områden som borde prioriteras.¹ 1989 antog kulturministrarna en resolution på bokområdet.² De frågor som behandlades var moms på böcker, fasta bokpriser och olika ekonomiska insatser. Under 1980-talet inleddes också en rad pilotprojekt för böcker och läsning. Tyngdpunkten låg i ett stöd för att främja översättningar av samtida europeisk litteratur.

Kulturpolitiken har efter Maastricht fått en egen artikel i Romfördraget 128. Denna s.k. kulturartikel har fem punkter. I *den första punkten* framhålls att gemenskapen skall bidra till kulturens blomstring i medlemsstaterna, varvid den skall respektera den nationella och regionala mångfalden, samtidigt som det gemensamma kulturarvet skall framhävas.

I *punkt två* framhålls att gemenskapens insatser skall syfta till att främja samarbetet mellan medlemsstaterna och vid behov stödja och komplettera deras verksamhet när det gäller

- att förbättra kunskaperna om och spridningen av de europeiska folkens kultur och historia,
- att bevara och skydda det kulturarv som har europeisk betydelse,
- icke-kommersiellt kulturutbyte och
- konstnärligt och litterärt skapande, inte minst inom den audiovisuella sektorn.

Punkt tre stadgar att gemenskapen skall främja samarbetet med tredje land och behöriga internationella organisationer.

I *punkt fyra* betonas att gemenskapen skall beakta de kulturella aspekterna då den handlar enligt andra bestämmelser i fördraget. Det är framför allt denna artikel som ligger till grund för Kommissionens överväganden när det gäller frågan om fasta bokpriser.

Punkt fem rör *beslutsprocessen*. Beslut som innebär någon form av harmonisering av medlemsländernas lagar och författningar får inte fattas. De beslut som fattas av Rådet i kulturfrågor måste antas enhälligt under hela förfarandet enligt artikel 189b. Artikel 189 är den artikel som reglerar parlamentets inflytande över beslutsprocessen.

Kulturartikeln är ett tydligt exempel på den s.k. närhetsprincipen. Detta slås fast redan i punkt 1 där respekten för medlemsstaternas

¹ EGT C 197, 27.7.1988, Slutsatser framlagda av rådet och de ministrar som ansvarar för kulturärenden vid möte i rådet den 27 maj 1988 om framtida prioriterade aktiviteter på kulturområdet.

² EGT C 183, 20.7.1989, s. Slutsatser framlagda av rådet och de ministrar som ansvarar för kulturärenden vid möte i rådet den 18 maj 1989 om böcker och läsning med sikte på fullbordandet av den inre marknaden 1992.

nationella och regionala mångfald betonas. I punkt två kommer också närhetsprincipen till uttryck i ordvalet ”stödja och komplettera”. Skrivningen i punkt 5 att rådet skall besluta enhälligt under hela förfarandet enligt artikel 189b ger enskilda medlemsländer ett effektivt vapen att stoppa förslag som de upplever som stridande mot fördraget. Till bilden kan läggas att Europaparlamentet har vetorätt enligt artikel 189b. Enligt artikel 189b gäller ett sambeslutsförfarande mellan parlamentet och rådet. Det fjärde området som omnämns i punkt 2, ”konstnärligt och litterärt skapande” innefattar litteraturområdet. Det har inom EU i olika sammanhang gjorts insatser för utbildning och fortbildning av konstnärligt verksamma.

Att beslut om stimulansåtgärder inte får omfatta någon harmonisering av medlemsstaternas lagar och författningar slås fast i punkt fem vilket är helt i linje med gemenskapens syfte och mål när det gäller kulturfrågor.

Ett viktigt stadgande är (punkt 4) att ”gemenskapen skall beakta de kulturella aspekterna då den handlar enligt andra bestämmelser i detta fördrag”. Som exempel på områden som Kommissionen lyft fram där en kulturell dimension beaktats är miljö, forsknings- och utveckling, social – och regionalpolitik, turism, fortbildning och kontakt med andra länder.

Handeln med böcker inom ramen för den inre marknaden

Handeln med böcker omfattas av de bestämmelser som upprättas för den inre marknaden. Lite förenklat kan man säga att försäljning av böcker mellan länderna måste vara i överensstämmelse med Romfördraget, medan medlemsländerna har frihet att upprätta interna regleringar för bokförsäljningen förutsatt att dessa inte medför diskriminering mellan olika företag. En rad rättsfall har under åren varit uppe till behandling i EG-domstolen.

Avgörande för kulturens ställning inom EU är inte bara hur kultur-aspekten avspeglas i fördragstexterna utan också vilka krav som den inre marknaden ställer. Försäljningen av böcker lyder under de regler som syftar till att främja konkurrensen och garantera den inre marknadens funktion. Frågan om fasta bokpriser hänger samman med konkurrensreglerna. Enligt artikel 85 råder ett generellt förbud mot avtal som fastställer inköps- eller försäljningspriser eller andra affärsvillkor som kan påverka handeln och som har till syfte att hindra, begränsa eller snedvrinda konkurrensen.

I enlighet med artikel 85.3 beviljas undantag för

- avtal eller grupper av avtal mellan företag,
- beslut eller grupper av beslut av företagsammanslutningar,
- samordnade förfaranden eller grupper av samordnade förfaranden,

som bidrar till att förbättra produktionen eller distributionen av varor eller till att främja tekniskt eller ekonomiskt framåtskridande, samtidigt som konsumenterna tillförsäkras en skälig andel av den vinst som därigenom uppnås. Dessutom stadgas att åtgärderna inte får ålägga företagen begränsningar som inte är nödvändiga för att uppnå dessa mål eller ge företagen möjlighet att sätta konkurrensen ur spel för en väsentlig del av varorna i fråga.

Frågan om huruvida tillämpningen av de nationella ordningarna med fastprissystem har varit i överensstämmelse med konkurrensreglerna har prövats vid flera tillfällen.

Överenskommelse mellan karteller i Storbritannien och Irland (Net Book Agreements) om fasta priser ifrågasattes av Kommissionen i slutet av 1980-talet.³ Det finns också fall från de franska och holländska språkområdena. Kommissionen underkände i början av 1980-talet ett prisavtal mellan de holländska och flamländska förläggar- och bokhandlarföreningarna.⁴ Domstolen bekräftade Kommissionens beslut.

År 1995 fattade domstolen med hänvisning till undantagsregeln enligt 85.3 ett beslut som tillät den brittiska fastprisöverenskommelsen.⁵ Beslutet indikerar att domstolen ändrat sin tidigare inställning. Under hösten 1995 upphörde trots detta det brittiska fastprissystemet.

Prissättning av böcker bland EU:s medlemsländer

Sju av EU:s medlemsstater tillämpar någon form av fast bokpris. I några fall regleras inte de fasta priserna genom lagstiftning, utan genom branschöverenskommelser som godkänts av landets konkurrensmyndighet. Frankrike, Nederländerna, Spanien och Portugal har reglerat fastpriser för böcker genom lagstiftning, medan Österrike, Danmark och Tyskland har reglerat marknaden genom avtal mellan förläggare, författare och bokhandlare. Belgien, Italien, Luxemburg,

³ EGT L 22, 26.1.1989, Kommissionens beslut 89/44/EEG av den 12 december 1988 avseende ett förfarande enligt artikel 85 i EG-fördraget.

⁴ EGT L 54, 25.2.1982, Kommissionens beslut 82/123/EEG av den 25 november 1981 avseende ett förfarande enligt artikel 85 i EG-fördraget.

⁵ Mål C-360/92 P, Publishers' Association v. Commission (1995) ECR 23.

Grekland, Irland, Storbritannien, Sverige och Finland saknar regleringar. I Belgien, Italien och Grekland föreligger förslag till lagstiftad fastprisordning.

Storbritannien hade fram till 1995 ett fastprissystem, det s.k. Net Book Agreement. Detta upphörde under hösten 1995, bl.a. beroende på att ett antal stora förlag slutade tillämpa avtalet. Enligt uppgift från den Europeiska Förläggarefederationen blev en konsekvens av systemets upphävande att priserna totalt steg med ungefär 6–7 %. De väntade prissänkningarna kunde endast uppmätas på de populära titlarna. Marginalerna för bokhandeln sjönk. Bibliotekens situation försämrades också. Förlagen hade tidigare subventionerat distributionen av böcker till biblioteken. Detta upphörde när avtalet försvann.

Enligt engelska forskare kunde man våren 1997 utläsa att konsumenterna i hög utsträckning bytt inköpsställen från traditionell bokhandel till varuhus och liknande för att köpa böcker billigare.

Den europeiska branschens syn

Enligt ett övervägande flertal av bransch- och författarorganisationerna i EU:s medlemsländer behövs fasta bokpriser för att garantera utgivning och spridning av god litteratur. De europeiska samarbetsorganisationerna för bokhandel, förlag och författare stöder alltså ett fastprisystem och har krävt att fasta bokpriser skall införas i alla medlemsländer – eventuellt också efter språkgränser och inte efter nationsgränser. Ett av den Europeiska Förläggarefederationens argument för fasta priser är att man därmed bevarar ett stort nätverk av kvalificerade utgivare med en bred och varierad utgivning. Resonemanget grundar sig på att fasta priser ökar bokhandlarnas förmåga att överleva då lågpriskanalen inte kan konkurrera med priset. Slutsatsen är alltså, anser man, att fasta bokpriser bevarar och gagnar en varierad utgivning.

Den Europeiska Förläggarefederationen (The Federation of European Publishers, FEP) följer och försöker påverka utvecklingen inom EU. Föreningen bildades år 1967 under namnet "Groupe des Editeurs de Livres de la Communauté" (GELC). Federationens målsättning är att påverka de politiska besluten för att främja tillgången till böcker. Med detta syfte verkar man för:

- * noll moms för böcker
- * hög skyddsnivå för copyright
- * främjande av stöd /utbildning
- * frihet att publicera
- * fasta priser

Svenska Förläggareföreningen är trots sitt medlemskap i FEP starkt emot ett system med fasta priser.

Europeiska Bokhandlareföreningen (EBF), med sekretariat i Bryssel, bevakar utvecklingen för den kvalificerade bokhandeln inom en rad områden, däribland:

- * konkurrens på lika villkor
- * den fria marknaden och bokmomsen
- * det växande antalet icke-traditionella försäljningsställen för böcker
- * förlagens försäljning genom bokklubbar och annan direktförsäljning
- * hyreskostnader i bra affärslägen
- * nya medier

Kommissionens syn på fasta bokpriser

Medlemsländernas interna regleringar ligger alltså utanför gemenskapsrätten. Kommissionens engagemang i fastprisfrågan har främst gällt de fall då avtalen om fasta bokpriser har omfattat handeln mellan två länder. Man har t.ex. ifrågasatt det samarbete som bedrivs mellan Tyskland och Österrike då detta inte endast påverkar prissättningen på den inhemska marknaden utan även får betydelse för handeln mellan två medlemsländer.

Kommissionen har alltså inte ställt sig bakom kravet på fastpris. Det saknas belägg för att detta är det bästa sättet att stödja boken och utvecklingen inom olika länder och språkområden, menar Kommissionen, som dock har accepterat att medlemsländerna tillämpar fastprissystem nationellt. Det är när förfarandet påverkar handeln över gränserna som Kommissionen har ingripit.

Diskussionen om fastpris pågår alltjämt inom EU. Det holländska ordförandeskapet höll under vintern 1997 ett seminarium i ämnet. Syftet var att försöka hitta en lösning för att införa fasta bokpriser inom samma språkområde. I april 1997 ägde ett informellt rådsmöte mellan medlemsländernas kulturministrar rum i Maastricht. Frågan om fastpris var en av dagordningspunkterna. Slutsatserna från ordförandeskapets seminarium/expertmöte tillsammans med ett memorandum från ordförandeskapet utgjorde underlag för diskussionen. Inställningen att EU bör tillåta att nationella fastbokpriser länkas samman i vissa språkområden fick stöd av rådet.

Vid kulturministrarnas rådsmöte i Luxemburg den 30 juni 1997 antogs enhälligt en resolution om fasta priser inom homogena språkområden. Rådet bad Kommissionen studera betydelsen av kulturartikeln 128.4 för tillämpningen av de fördragsartiklar som berör frågan om fasta priser vid handeln mellan två eller flera medlemsstater. Kommis-

sionen ombads ange lämpliga lösningar för en tillämpning av fasta bokpriser inom enhetliga språkområden.

I resolutionen betonas böckernas dubbla egenskaper som bärare av kulturvärden och som handelsvara. Vidare framhålls den betydelse ett antal medlemsstater fäster vid fasta bokpriser som ett sätt att, i konsumenternas intresse, upprätthålla och stödja böckernas tillgänglighet. Det noteras att de nationella myndigheterna i dessa länder har accepterat den konkurrensbegränsning som anses följa fasta bokpriser med hänvisning till den kulturella betydelsen.

Statligt stöd

Kulturen är på olika sätt beroende av statligt stöd. Statligt stöd ges både till institutioner och till verksamheter som bedrivs på den kommersiella marknaden. Enligt EU:s synsätt anses sådan kulturverksamhet som bedrivs inom ramen för institutioner och liknande inte påverka konkurrensen och ligger därför utanför reglerna i artikel 92 i Romfördraget.⁶

Statligt eller regionalt stöd till teater, musik eller museiverksamhet brukar därför inte ifrågasättas av konkurrensskäl.

Det förekommer också stöd i olika former till kultur som utövas eller erbjuds på en kommersiell marknad för att en tillräcklig standard skall kunna upprätthållas. Det gäller t.ex. film och i viss mån även böcker, tidskrifter och skivor. Kommissionen granskar löpande den här typen av stöd för att undanröja risken för att vissa företag missgynnas eller att gränshandeln påverkas. Av de rättsfall som varit uppe till prövning framgår att Kommissionen har intagit en mjuk linje när det gäller bedömning av statligt stöd till kulturen.

I Maastrichtfördraget beslutades att till artikel 92 infoga en punkt 3d ”med innebörd att stöd till kultur och kulturarv kan anses vara förenligt med den gemensamma marknaden om det inte påverkar handelsvillkoren och konkurrensen inom gemenskapen i en omfattning som strider mot det gemensamma intresset”.⁷ En följd av denna skrivning är att den nationella kulturpolitiken får ett ökat skydd i och med att kulturpolitiken satts upp som ett prioriterat område.

⁶ I denna artikel framhålls att statligt stöd som snedvrider konkurrensen genom att gynna vissa företag eller viss produktion är oförenligt med den gemensamma marknaden i den utsträckning det påverkar handeln mellan medlemsstaterna.

⁷ Källa: Publica EU Kommentar till EG-rätten.

Upphovsrätten

Ett annat område av stor betydelse för litteraturutgivningen är upphovsrätten. Författare får betalt för sina satsningar och allmänheten kan ta del av verken med stöd av bestämmelserna om upphovsrätt. Enligt ett flertal fall i EG-domstolen är upphovsrättsligt skyddade verk och prestationer att betrakta som varor och tjänster. Ambitionen inom EU är därför att se till att de nationella lagarna inom detta område blir förenliga med den inre marknaden. Ett viktigt direktiv handlar om uthyrnings- och utlåningsrättigheter, t.ex. rätten att hyra ut litterära verk till allmänheten.⁸ Ett annat direktiv är det som behandlar harmonisering av skyddstiderna för upphovsrättsliga verk.⁹ Dessa direktiv har bidragit till en viss harmonisering av regelverket mellan medlemsstaterna (vilket i sin tur kan tänkas stå i strid med kulturartikelns punkt 5). Effekten för medlemsländernas konstnärer och författare är svår att uppskatta då de hänger samman med det ursprungliga nationella upphovsrättsskyddet. Det finns ett visst utrymme för nationella särlösningar inom ramen för de i direktiven fastslagna riktlinjerna. Lite förenklat kan sägas att de nämnda direktiven har inneburit ett ökat skydd för upphovsmännen. I Sverige har införandet av ett uthyrningskydd medfört att de litterära upphovsmännen får ersättning för bokhandelns användning av deras verk i den s.k. bokcirkelverksamheten.

Moms

Vissa länder har på kulturområdet moms nivåer som inte är förenliga med EU:s direktiv. Kulturområdet får ifråga om moms nivåer anses inte en gynnad ställning. EU:s ekonomi- och finansministrar beslöt 1989 att de planerade reducerade moms nivåerna skulle gälla nödvändiga varor och tjänster som svarar mot sociala eller kulturpolitiska mål. En reducerad skattesats om lägst 5 % får tillämpas på författares, kompositörers och utövande konstnärers prestationer (enligt punkt 8 i bilaga H i ett tillägg till mervärdesskattedirektivet). Enligt punkt 6 får reducerad moms tillämpas även för försäljning av böcker, tidningar och tidskrifter.

⁸ EGT L 346, 27.11.1992, Rådets direktiv 92/100/EEG av den 19 november 1992 om uthyrnings- och utlåningsrättigheter avseende upphovsrättsligt skyddade verk och om upphovsrätten närstående rättigheter.

⁹ EGT L 290, 24.11.1993, Rådets direktiv 93/98/EEG av den 29 oktober 1993 om harmonisering av de skyddstider som gäller för upphovsrätten, fotografi-rätten och de närstående rättigheterna.

I praktiken har medlemsstaterna visst handlingsutrymme i sin utformning av mervärdesskatten. Stora skillnader uppvisas mellan de olika medlemsländerna när det gäller moms på böcker. Frågan är i viss mån politisk. Kommissionen eftersträvar att direktiven efterlevs, medan vissa medlemsländer även fortsättningsvis vill behålla nollmoms på t.ex. böcker.

9.4.2 Kulturprogram

År 1977 infördes den första budgetposten för kultur. Under 15 år ökade budgeten långsamt för att 1992 uppgå till 12 miljoner ecu, omkring 100 miljoner kronor. År 1997 uppgår EU:s kulturbudget till ca 25 miljoner ECU, vilket motsvarar drygt 200 miljoner kronor.

Före Maastrichtfördraget hade inte gemenskapen någon formell kompetens på kulturområdet. En del satsningar gjordes dock i form av pilotprojekt. Efter kulturministrarnas uttalande 1989 startades ett pilotprojekt för böcker och läsning som hade sin tyngdpunkt i ett stöd för att främja översättningar av samtida europeisk litteratur.

Utifrån kulturartikeln 128 har tre program utarbetats, ett inom kulturarvet (RAPHAEL) och ett som gäller konstnärliga och kulturella aktiviteter (KALEIDOSCOPE) och ett för böcker och läsning (ARIANE). Syftet med kulturarvsprogrammet RAPHAEL är att bevara och sprida kunskap om det europeiska kulturarvet såsom byggnader, platser och föremål. Även arkiv och bibliotek kan beviljas medel. I juli 1997 nådde ministerrådet och parlamentet förlikning om ett fyraårigt program från 1997 till 2000.

Syftet med KALEIDOSCOPE är att uppmuntra konstnärligt och kulturellt skapande inom scenisk konst, plastisk eller visuell konst samt multimediateknik. I mars 1996 fattade ministerrådet och parlamentet beslut om ett treårigt program (1996–1998).

Kommissionen har sedan 1989 genom pilotprojekt stött översättning av samtida litteratur. I juli 1994 lämnade Kommissionen förslag om ett mer omfattande EU-program för böcker och läsning under namnet *ARIANE*. Pilotprojekt har bedrivits under 1995 och 1996 i väntan på ett beslut om införandet av *ARIANE*. I maj 1997 uppnåddes en förlikning mellan parlamentet och rådet om ett tvåårigt program för 1997 och 1998.

Utbildningsprogrammet LEONARDO är ett program för yrkesutbildning och kompetensutveckling med syfte att höja kvaliteten och gynna nytänkande. I ett projektsamarbete mellan Grekland, Storbritannien och Sverige deltar Svenska Förläggareföreningen, Bibliotekshögskolan i Borås och Förlagshuset. Statens kulturråd är samordnare.

Sveriges stödandel i projektet omfattar ca 1 miljon kronor. Slutförhandlingarna om exakt fördelning är ännu inte klara.

EU:s strukturfonder

De främsta stöden till kulturen kommer inte från kulturprogrammen utan från strukturfonderna.

Strukturfonder är en viktig del i EU:s sysselsättningspolitik. EU:s strukturpolitik syftar till att jämna ut sociala och ekonomiska skillnader, öka samhörigheten mellan olika regioner i Europa och öka sysselsättningen.

I EU är frågan om kultur och sysselsättning högaktuell. I vinter väntas en grönbok från EU-kommissionen om kultur och sysselsättning. Europaparlamentets regionalpolitiska företrädare har en mycket positiv syn på kulturen som arbetsskapare och instrument för sammanhållningen inom unionen.

Strukturfonderna är inte några egentliga fonder utan en del av EU:s budget och består av fyra fonder: Socialfonden, Regionalutvecklingsfonden, Jordbruksfonden och Fiskerifonden.

De fyra fondernas medel fördelas i olika programperioder som följer EU:s system med 6-årsbudgetar. Nuvarande period gäller mellan 1994–1999. För varje programperiod finns övergripande målsättningar. För perioden 1994–1999 har en ökad sysselsättning satts i centrum.

EU:s strukturfonder utgör en tredjedel av EU:s budget. De har en total budget på drygt 141 miljarder ecu för perioden 1994–1999. Därav går ca 1,42 miljarder ecu till Sverige. Fram till sekelskiftet skall alltså 13 miljarder kronor fördelas i Sverige.

Det finns sju målområden. Mål 3, 4 och 5 a är s.k. horisontella mål som gäller hela EU. De övriga målen är geografiska och stödet riktas till vissa regioner. Sverige berörs av mål 2–6. Mål 1 berör inte Sverige utan gäller svagt utvecklade regioner med låg BNP, t.ex. Portugal, Irland och före detta DDR. De mål som berör Sverige är alltså följande:

- mål 2 = industriregioner på tillbakagång
- mål 3 = bekämpa långvarig arbetslöshet
- mål 4 = mildra effekter av strukturomvandling
- mål 5 a = främja landsbygdens utveckling genom stöd till jordbruk, skogsbruk och fiske
- mål 5 b = landsbygd med låg ekonomisk utvecklingsnivå
- mål 6 = områden med extrem glesbygd

För strukturfonderna gäller att fondmedlen inte får ersätta nationella satsningar och att det nationella stödet inte får minska jämfört med tidi-

gare perioder. För att fondmedel skall utbetalas till ett projekt krävs nationell medfinansiering, dvs. att Sverige själv täcker en del, ofta minst hälften, av den totala kostnaden för ett projekt. Den svenska medfinansieringen kan bestå av nationella offentliga eller privata medel, men får inte vara andra strukturfondsmedel. Offentlig medfinansiering kan vara kommun, stat eller landsting.

För varje målområde har Sverige tagit fram samlande programdokument, s.k. SPD:er som innehåller en analys av regionen, utvecklingsstrategier, förslag till satsningar, finansieringsplaner samt kriterier för projekturval och regler för utvärdering. Varje SPD har en rad olika åtgärdsområden, vanligen för näringslivsutveckling, kompetensutveckling och lokal utveckling.

Regeringen har utsett länsvisa eller regionala beslutsgrupper som består av företrädare för kommuner, landsting, länsstyrelser och länsarbetsnämnder. De beslutar om vilka projekt som skall få medel.

Genomförandet av varje program övervakas av övervakningskommittéer som skall se till att reglerna följs och att åtgärderna överensstämmer med målen. Kommittéerna består av företrädare för myndigheter och organisationer på regional och lokal nivå, regeringen och EU-kommissionen.

Hur EU:s strukturfonder kommer att utformas för nästa programperiod år 2000–2006 är ännu oklart. Kommissionen har dock föreslagit att antalet mål inom strukturfonderna minskas från sju till tre. Av de föreslagna nya målen är två geografiska (1,2) och ett horisontellt (3).

På bokområdet bedrivs ett samarbete mellan Europarådet och EU:s strukturfonder. Projektet – New Book Economy – har initierats av Europarådets kulturkommitté och drivs i samarbete med och med finansiering av gemenskapsinitiativet ADAPT. Europarådet är samordnande för projektet. Bakgrunden till projektet var oron över att en övergång till elektronisk utgivning skall hota väsentliga demokratiska och kulturella värden förknippade med den tryckta boken och att de internationella konglomeraten inom informationssektorn får en förstärkt ställning inom den nya tekniken. Inom gemenskapsinitiativet ADAPT ger man bidrag till projekt som skall ”syfta till att hitta och utveckla metoder och angreppssätt för att stärka de anställdas ställning på arbetsmarknaden inför framtida strukturomvandling och bidra till utveckling av förnyelseförmåga och kompetens både hos företag och individer”.

Projektet New Book Economy innefattar:

- att utveckla och införa ny kompetens i den traditionella boksektorn, innefattande alla inblandade yrkesgrupper,
- initiativ avseende förnyelse av fortbildningsutbud och yrkeskvalifikationer skall genomföras genom seminarier, multimedieprodukter och informationsaktiviteter,
- skapande av permanenta strukturer inom ramen för projektet för att följa utvecklingen inom den elektroniska publiceringen och stimulera till innovativa erfarenheter som gynnar publicering av hög kvalitet.

Kungliga biblioteket har i samarbete med en rad andra organisationer lämnat in en ansökan om medel.

10 Litteraturen i förskolan och skolan

10.1 Förskolan

10.1.1 Bakgrund

Många tror att barn lär sig läsa när de börjar skolan. Senare forskning visar dock att läsinläringen börjar mycket tidigare än så. Enligt danske forskaren Sten Larsen startar den redan vid födelseögonblicket och är beroende av hur barnet bemöts och blir delaktigt i ett stimulerande samspel. ”Även om inte förskolan kommer in i barnens liv under deras första år, kan vi inom barnomsorgen bidra till att grunden till att lära sig läsa, skriva och räkna läggs genom att barnen från tidig ålder blir involverade i en skriftspråkskultur och i sammanhang där man räknar”, skriver Ingrid Pramling i sin forskningsöversikt Barnomsorg för de minsta, där hon också påpekar att, förutom mat, är mammans förmåga att kunna läsa och skriva en av de viktigaste förutsättningarna för barns överlevnad och utveckling i utvecklingsländerna.

Som redovisats i avsnitt 2.1 visar statistik ur Barnbarometern 95/96 att 3–8-åringars läsning och kontakt med böcker minskat kraftigt sedan början av 1980-talet. Framför allt gäller detta bland barn till lågutbildade.¹

10.1.2 Barnomsorg och skolakommittén

Läsförmåga är numera en grundförutsättning även inom manuella yrken. För att använda en dator krävs att man behärskar språket. Språk och läsning är vitalt för inläringen. ”För barn som får stimulans att utveckla ett rikt språk under förskoleåren underlättas den senare läs- och skrivutvecklingen. Det är svårt att senare kompensera vad som brustit under de första viktiga barnåren”, slås det fast i tilläggsdirektiven till Barnomsorg och skolakommittén, BOSK (1996:04).

¹ Källa: Barnbarometern 95/96.

BOSK har fått regeringens uppdrag att utarbeta förslag till nytt måldokument för den pedagogiska verksamheten för barn och ungdom i förskolans s.k. sexårsverksamhet, grundskolan och skolbarnomsorgen. Detta måldokument skall ersätta läroplanen för det obligatoriska skolväsendet, dvs. årskurs 1–9. Det framhålls särskilt i direktiven att arbetet med måldokumentet skall ses som ett första steg mot att integrera förskolan, skolan och skolbarnomsorgen. Kommittén fick genom tilläggsdirektiv även i uppdrag att utarbeta förslag till nytt måldokument för den pedagogiska verksamheten i förskolan (1–5 år) samt överväga om och föreslå hur förskolan kan bilda en egen skolform inom det offentliga skolväsendet för barn och ungdom.

Parallellt med BOSK:s arbete har en arbetsgrupp inom Utbildningsdepartementet föreslagit att förskolan för sexåringar skall utgöra en egen skolform inom det offentliga skolväsendet och att bestämmelserna om detta förs in i ett särskilt kapitel i skollagen. I syfte att underlätta den eftersträvade integrationen föreslås vidare att förskollärare och fritidspedagoger skall få undervisa i skolan.

10.1.3 Regelverk

För närvarande regleras barnomsorgen, dvs. förskoleverksamhet 1–6 år och skolbarnomsorg 7–12 år, i socialtjänstlagen. Där framgår bl.a. att kommunerna skall erbjuda förskola till barn som fyllt ett år med syfte att genom pedagogisk verksamhet erbjuda barn fostran och omvårdnad. Den statliga styrningen av barnomsorgen utgörs förutom av socialtjänstlagen främst av rekommendationer. Kommunerna har med andra ord stor frihet att själva besluta över barnomsorgens innehåll.

Enligt regeringens uppfattning bör all pedagogisk verksamhet som rör barn och ungdom ses som en helhet. En integration av förskoleverksamhet, skola och skolbarnomsorg väntas kunna leda till en utveckling som aktivt bidrar till en höjd kvalitet i samtliga verksamheter. Som ett första led i integrationen, fördes ansvaret för barnomsorgen över från Socialstyrelsen till Utbildningsdepartementet den 1 juli 1996. I barnomsorgen finns inga individuella kunskapsmål och det ges heller inga betyg eller omdömen. Behoven av pedagogiskt material och läromedel regleras inte centralt.

De pedagogiska programmen anger riktlinjer för utformandet av pedagogiska mål, innehåll och arbetssätt i kommunerna. I kommunen skall det finnas måldokument som konkretiserar de pedagogiska målen samt verksamhetsplaner som beskriver den pedagogiska verksamheten. En beskrivning av måldokument och verksamhetsplaner, liksom av den

pedagogiska verksamheten bör ingå i kommunernas uppföljningar och utvärderingar.²

10.1.4 Mål – språk och litteratur

Sammanfattningsvis fastslås i det pedagogiska programmet:

- att det är en central uppgift för förskolan att stödja alla barns språkutveckling,
- att barnen skall ges rikliga tillfällen att använda och utveckla det talade ordet,
- att barnen tidigt skall få stifta kontakt med det skrivna språket,
- att barnen tidigt bör få kontakt med biblioteket och lära sig ta vara på dess möjligheter,
- att rim och ramsor bör vara dagliga inslag för de minsta,
- att de äldre barnen på ett medvetet och varierande sätt bör stimuleras att vidareutveckla och använda sitt språk,
- att sambandet mellan barnens motoriska utveckling, kropps- och rumsuppfattning som förutsättningar för läs- och skrivutveckling måste uppmärksammas,
- att när barnen visar intresse för att börja läsa och skriva skall de få stöd och hjälp för detta i förskolan.

I det pedagogiska programmet för förskolan, Allmänna råd från Socialstyrelsen 1987:3 står följande att läsa om språk och litteratur:

”Språket är centralt för varje kultur, dess fortbestånd och utveckling. Språket är ett redskap för den tankemässiga utvecklingen, begreppsbildningen, känslan, för bearbetning och kommunikation. Språket är en viktig del av identiteten och intimt förbundet med personlighetsutvecklingen i övrigt. Förskoleåldern är den viktigaste perioden för utvecklingen av språket.

Barn utvecklar sitt språk i samspel och samvaro med andra människor inom sin språkgrupp. Det är en central uppgift för förskolan att *stödja alla barns språkutveckling* och utforma verksamheten med hänsyn till deras sociala, kulturella och språkliga bakgrund och till deras olika förutsättningar att tillägna sig språk. På detta området liksom på andra är det angeläget att barn som så behöver får extra stöd och stimulans.

Många barn har ett *annat modersmål* än svenska. Förskolan skall bidra till att hos dessa barn lägga en god grund för tvåspråkighet genom att dels stärka och stödja deras modersmål, dels aktivt arbeta med svenska som andraspråk. Barn från andra kulturer behöver tillgång till tvåspråkig personal och böcker, sagor, sånger, rim och ramsor m.m. både på sitt modersmål och på svenska.

Barn kan av olika skäl behöva extra stöd och *särskilda insatser* för sin språkutveckling. Döva och gravt hörselskadade barn skall ha möjlighet att

² Källa: Socialstyrelsens Allmänna råd, Barnomsorgen i socialtjänstlagen 1995:2.

tillägna sig och kommunicera med teckenspråket. De barn som inte kan utveckla ett talat språk behöver få utveckla alternativa former av kommunikation som t.ex. symbolspråk för icke talande.

Personalen skall stimulera barnen att uttrycka sig i ord och samtala med dem i lek och vardagliga sysslor. Barnen skall ges rikliga tillfällen att använda och utveckla *det talade språket* i samtal genom att beskriva och berätta och lyssna på andra. Rim och ramsor, nonsensvers, poesi, sång- och danslekar, rollekar och drama är viktiga för språkutvecklingen under hela förskoletiden. Barnens egna fantasier och berättelser skall också stimuleras i förskolan.

Barnen skall tidigt få stifta bekantskap också med *det skrivna språket* och den rikedom som finns i böcker. Att lyssna på och samtala om berättelser och sagor utvecklar språket. Det ger nya erfarenheter och stimulans för fantasin och skapar nyfikenhet inför det skrivna språket. Barnen bör tidigt få kontakt med biblioteket och lära sig ta vara på dess möjligheter.

Sagens värld är en omistlig del av vårt kulturarv. Sagornas symboliska innebörd kan hjälpa barnen att förstå och bearbeta känslor, upplevelser och intryck. Moraliska innebörder – vad som är gott och ont, rätt och fel – framställs på ett sätt som barn förstår. Sagorna ger också kunskaper om det avlägsna, det ovanliga och om de udda och annorlunda människorna. Det bör emellertid uppmärksammas att sagor också kan vara skrämmande och kan förmedla fördomar av olika slag.

De yngsta barnen i förskolan uttrycker sig huvudsakligen genom kroppsspråket. Alla omsorgssituationer ger utomordentliga tillfällen till nära kontakt och kommunikation mellan personalen och barnen. Genom att dessa situationer görs lustbetonade och att personalen svarar på barnens kroppssignaler och joller, pratar med barnen om det som händer och knyter ord direkt till handling stimuleras barnen att kommunicera. De får ord- och språkförståelse och stimuleras att själva börja använda ord. Rim och ramsor bör vara dagliga inslag för de minsta. Kombinationen tal, rytm och rörelse är viktig och kan stimuleras i enkla rörelselekar. Bilder av föremål och händelser som barnen känner igen är hjälpmedel för att knyta ord till konkret verklighet.

Berättande och högläsning får efter hand allt större betydelse för att öka barnens ordförråd och ge dem vidgade erfarenheter. Samtal om ting, händelser och bilder blir allt viktigare och barnen skall uppmuntras att berätta och beskriva. I drama och mim bör de få möjlighet att gestalta och bearbeta upplevelser av omvärlden.

De äldre barnen bör på ett medvetet och varierande sätt stimuleras att vidareutveckla och använda sitt språk. De bör få träning i att lösa problem och bearbeta konflikter verbalt. Barnen bör också få delta i planering och vara med och fatta beslut. Enkla texter och deras användning i vardagen blir ett allt viktigare inslag i verksamheten. Genom att man i förskolan använder texter i naturliga sammanhang – korta meddelanden, enkla recept för matlagning och bakning, skriver ner barnens berättelser och texter till deras teckningar – ges barnen hjälp att bli medvetna om språkets uppbyggnad av ord och bokstäver och de kan bli motiverade att lära sig läsa och skriva. Detta är en fruktbar grund för *läs- och skrivutvecklingen*. Sambandet mellan barnens motoriska utveckling, kropps- och

rumsuppfattning som förutsättningar för läs- och skrivutveckling måste uppmärksammas. När barnen nått så långt i sin utveckling att de visar intresse för att börja skriva och läsa skall de få stöd och hjälp för detta i förskolan.”³

Denna tio år gamla text visar på en stark medvetenhet om vikten av tidig språkinläring. Då det gäller personalens formella kompetens har staten dock ställt lägre krav på barnomsorgen än på skolan. I socialtjänstlagen 13 b § står att ”*det skall finnas personal med sådan utbildning eller erfarenhet att barns behov av omsorg och en god pedagogisk verksamhet kan tillgodoses*”, medan det i skollagen, kap. 2, 3 § heter att ”*kommunen är skyldig att för undervisning använda lärare som har utbildning avsedd för den undervisning de i huvudsak skall bedriva.*”

De kommunala åtstramningarna som präglade 1990-talet har påverkat förskolans verksamhet. Minskade personalresurser och större barngrupper har gjort det svårare att uppfylla såväl statliga rekommendationer som kommunala mål. Detta gäller inte minst arbetet med ”språk och litteratur”.

10.2 Skolan

10.2.1 Centrala direktiv för skolan

I *Skollagen* (1985:1100) finns de grundläggande bestämmelserna om hur det offentliga skolväsendet för barn och ungdom skall utformas. Alla barn och ungdomar skall ha lika tillgång till utbildning och, inom varje skolform, få en likvärdig utbildning. Av skollagen framgår att skolans huvuduppgift är att förmedla kunskaper och i samarbete med hemmen främja elevernas utveckling till ansvarsställande människor och samhällsmedlemmar. (1 kap. 2 §)

10.2.2 Litteraturen i grundskolan

Läroplanen (Lpo94) som bygger på skollagen fastslår att utbildning och fostran handlar om att överföra kulturarvet – värden, traditioner, språk, kunskaper – från en generation till nästa.⁴

Läroplanen kompletteras med kursplaner för alla ämnen och timplaner för de olika skolformerna.

³ Källa: Pedagogiskt program för förskolan, Allmänna råd från Socialstyrelsen 1987:3.

⁴ Källa: Lpo94.

10.2.3 Mål i litteraturämnet

Svenskämnet är uppdelat i två delar, språk och litteratur. Målen i litteraturämnet är att eleven dels kan läsa och förstå texter av olika slag, såsom skönlitteratur, faktatexter och dagstidningarnas artiklar i allmänna ämnen och dels kan anpassa lässättet till textens karaktär och till syftet med läsningen. Dessutom har skolan som mål att eleverna utvecklar sin fantasi och lust att lära genom att läsa litteratur och skapa med hjälp av språket, så att de gärna läser på egen hand för att stilla sin nyfikenhet och uppnå personlig tillfredsställelse. Skolan skall även sträva mot att eleverna i samtal kan uttrycka de känslor och tankar litteraturen väcker, att de lär känna svensk skönlitteratur, får kunskaper om centrala författarskap och därigenom blir förtrogna med svensk kultur. Att eleverna lär känna skönlitteratur från de nordiska länderna och från andra delar av världen och får förståelse för kulturens mångfald är ett annat av skolans mål.⁵

Vid sidan av de allmänna målen finns de mer konkreta som eleverna skall ha uppnått. I slutet av femte klass skall således eleverna kunna läsa barn- och ungdomsböcker och faktatexter med god förståelse och med flyt i läsningen. Efter nionde klass skall eleverna kunna läsa till åldern avpassad skönlitteratur, saklitteratur och dagstidningsartiklar i allmänna ämnen med god förståelse så att innehållet kan återges sammanhängande. Dessutom skall niondeklassarna känna till några av de stora skönlitterära verken och författarskapen som ingår i vårt kulturarv.⁶

”Skönlitteraturen öppnar nya världar och förmedlar upplevelser av spänning, humor, tragik och glädje. Skönlitteraturen hjälper eleverna att förstå världen och sig själva. Litteraturläsning är också viktig för att utveckla den egna språkbehandlingen och språkriktigheten.

Skönlitteraturen ger kunskaper om barns, kvinnors och mäns livsvillkor under olika tider och i olika länder. Litteraturen ger också perspektiv på det nära och vardagliga. Det är viktigt att eleverna från det första skolåret till det sista får möta litteraturen i myter, sagor och sägner, i dikter, pjäser och prosaberättelser, i såväl barn- och ungdomslitteratur som vuxenlitteratur. Arbetet kring litteraturen genom samtal, skrivande eller dramatisering hjälper eleverna att få svar på de stora livsfrågorna. Skönlitteraturen bär en del av vårt kulturella arv och förmedlar kunskaper och värderingar. Litteratur fungerar som ett kitt i en kulturgemenskap och skolan har ett ansvar att lyfta fram den aspekten.”⁷

⁵ Källa: Kursplan i svenska för grundskolan.

⁶ Källa: Kursplan i svenska för grundskolan.

⁷ Källa: Kursplan i svenska för grundskolan.

Riksdagen har fastställt en timplan för grundskolan med undervisningstid fördelad på ämnen och ämnesgrupper. Trots att man i Lpo 94 minskat svenskämnet med 8 timmar totalt, lägger grundskolan stor vikt vid svenskundervisning. Svenskämnet omfattar 1 490 timmars undervisning av totalt 6 665, dvs. 22 % av det totala antalet timmar i grundskoleutbildningen, vilket är mer än något annat ämne. (Som jämförelse kan nämnas att matematik omfattar 900 timmar eller 13,5 %.)

10.3 Litteraturen i gymnasiet

För gymnasieskolan är målet att varje elev får god insikt i centrala delar av det svenska, nordiska, inklusive det samiska, och västerländska kulturarvet. Det är skolans ansvar att varje elev efter genomgången gymnasieutbildning skall kunna söka sig till saklitteratur, skönlitteratur och övrigt kulturutbud som en källa till kunskap, självinsikt och glädje.⁸

10.3.1 Svenska för gymnasiet

Svenskämnet är på gymnasiet uppdelat i två kurser. I båda kurserna läggs stor vikt vid litteraturens roll. I målbeskrivningen för Kurs A, *Språket och människan*, framgår att både litteraturläsning och egen användning av språket i tal och skrift ingår och att litteraturläsning skall vara en källa till kunskap och personlig utveckling och bilda utgångspunkt för samtal och skrivande. Eleverna skall kunna formulera egna tankar, iakttagelser och jämförelser vid läsning av saklitteratur och litterära texter från olika tider och kulturer. Målbeskrivningen för Kurs B, *Språk – litteratur – samhälle* fastslår bl.a. att eleverna skall tillägna sig kunskaper om hur språket och litteraturen avspeglar samhället och kulturen. De skall också få möjlighet att på ett fördjupat sätt och med olika arbetsformer sätta litteraturläsningen och språkstudierna i centrum.⁹ Eleverna skall bl.a. ha läst och behandlat centrala litterära verk, ha kunskap om författarskap, epoker och idéströmningar i kulturer förr och nu, med särskild tonvikt på 1900-talets litteratur och idéutveckling, kunna jämföra och se samband mellan texter från olika tider och kulturer samt i tal och skrift kunna formulera intryck och iakttagelser i samband med läsningen. Eleverna skall också känna till viktiga genrer och litteraturvetenskapliga begrepp som har betydelse för tolkning, granskning och analys av texter i olika medier.

⁸ Källa: Kursplan i svenska för gymnasieskolan.

⁹ Källa: Kursplan i svenska för gymnasieskolan.

10.4 Kultur i skolan/Lärandemiljö

Skolan är också samhällets största kulturinstitution. Skolan skall respektera elevernas erfarenheter, sätt att uttrycka sig och rätt till inflytande. Skolan skall också utmana elevernas föreställningar och visa på andra kulturerfarenheter, konstnärliga språk och kulturmöten. Eleverna skall också få tillgång till sin tids uttrycksformer och deras skapande förmåga skall utvecklas i en mångfald av medier. En avgörande roll i skolans kulturarbete har skolbiblioteken. Intresset för skolbiblioteksfrågor har också ökat kraftigt. Biblioteken har en viktig roll för elevernas aktiva och undersökande arbete. Skolbibliotekets uppgift måste vara att uppmuntra elevernas kunskapssökande, väcka deras nyfikenhet, erbjuda dem utvecklande läroprocesser och att både roa dem och utmana deras intellekt.

Arbetsgruppen "Kultur i skolan" tillsattes 1995 med uppgift att stärka kulturinnehållet och de kulturella uttrycksformerna i skolan. Arbetet skall pågå i tre år och i början av 1998 kommer arbetsgruppen med en idéskrift.

Utredningen Att förebygga läs- och skrivsvårigheter (U 1996:03) har i uppdrag att ta fram förslag till åtgärder som kan förebygga uppkomsten av läs- och skrivsvårigheter. Kommittén, som i september 1997 lämnat sitt betänkande "Att lämna skolan med rak rygg – om rätten till skriftspråket och om förskolans och skolans möjligheter att förebygga och möta läs- och skrivsvårigheter" (SOU 1997:108), menar bl.a. att den lärandemiljö som hem, förskola och skola erbjuder alla barn är av avgörande betydelse för hur deras läsande, skrivande, talande och tänkande utvecklas. Kommittén pekar på att det skett en nedrustning av skolornas bibliotek, speciellt i utsatta områden och ser detta som allvarligt. "Tillgängliga och engagerande, spännande och varierande texter påverkar i hög grad hur lärare och pedagoger lyckas med att hjälpa barn och unga att utveckla god läs- och skrivkompetens."¹⁰

Till Kommittén om lärarutbildningen (U 1997:07), som senast den 2 juni 1998 skall lämna förslag till förnyelse av lärarutbildningarna har synpunkter överlämnats om lärarnas och pedagogernas roll i arbetet mot läs- och skrivsvårigheter.

¹⁰ SOU 1997:108, Att lämna skolan med rak rygg – om rätten till skriftspråket och om förskolans och skolans möjligheter att förebygga och möta läs- och skrivsvårigheter.

10.5 Avslutande kommentar

Läsningen har minskat, också bland skolungdomar som ändå är den grupp som läser mest. De som i första hand bär ansvaret för att introducera barnen i böckernas värld är föräldrarna. Förskolans och skolans uppgift är att fördjupa detta intresse. Läroplanen och kursplanerna i svenska visar att såväl i grundskolan som i de frivilliga skolformerna läggs stor vikt vid litteraturämnet. Hur de centrala direktiven tillämpas konkret i skolorna skiftar dock mycket beroende på lokala beslut på de enskilda skolorna. Till syvende och sist är det givetvis den enskilda lärarens intresse och kompetens som avgör hur litteraturdelen av svenskundervisningen bedrivs.